13

MAGYARORSZÁG

T Ö R T É N E T E

A NEMZETI ÉBREDÉS KORA

1790-1848

Gergely András

GERGELY ANDRÁS

A nemzeti ébredés kora 1790-1848

Főszerkesztő Romsics Ignác

KOSSUTH KIADÓ

Írta: Gergely András

Főszerkesztő: Romsics Ignác

Sorozatszerkesztő: Nagy Mézes Rita
Képszerkesztő: Demeter Zsuzsanna
A térképeket készítette: Nagy Béla
A kötetet tervezte: Badics Ilona
Kiadói programvezető: Szuba Jolanta
Kiadói programkoordinátor: Winter Angéla
A *képek válogatásában részt vett:* Vajda László

Közreműködő intézmények:
Budapesti Történeti Múzeum, Hadtörténeti Intézet és Múzeum,
Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Országos Levéltár,
Országos Széchényi Könyvtár, amelyek a sorozat képanyagát
a rendelkezésünkre bocsátották.

Egyéb források: Blaskovich Múzeum (Tápiószele), Magyar Képek Archívum,
Magyar Nemzeti Galéria

Fotók: Badics Ilona, Bagyinszki Zoltán, Bakos Ágnes, Barnaföldi Gábor,
Bokor Zsuzsa, Dabasi András, Képessy Bence, Kocsis András Sándor,
Mester Tibor, Mudrák Attila, Nagy Zoltán, Soós Ferenc, Szalatnyay Judit,
Szelényi Károly, Szikits Péter, Tihanyi Bence

Külföldi intézmények: Kunsthistorisches Museum (Bécs)

ISBN 978-963-09-5691-8

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó zRt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Műszaki vezető Badics Ilona

Nyomdai előkészítés Veres Ildikó
Korrektor Török Mária
Képkidolgozás GMN Repró Stúdió

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat
több mint négy évszázados hagyományait őrző
Alföldi Nyomda zRt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Tartalom

A reformkor Magyarországa

A nemzet felébred, vagy felébresztik?

Az alvó, szendergő nemzet számos nép történetében szereplő, egy egész korszakot megjelölő hasonlat. Soha nem gondolták szó szerint, hiszen tudták, hogy a nemzet azért nem élőlény. Azt akarták jelölni evvel a szóképpel, hogy a nemzet, saját nemzetük egy korábbi időszakban alig hallatott magáról - mintha nem is létezett volna. Kulturális eredmények nem születtek, az emberek anyanyelvük, múltjuk, intézményeik iránt közönyösek maradtak. A nemzet életében nem is történtek említésre méltó dolgok. Avagy talán nem is volt még akkor nemzet? Netán a nemzet nem felébredt, hanem az „ébredésének" tartott időben született?

Akkoriban kezdtek töprengeni a hasonlat mélyebb tartalmán, amikor a társadalomban szellemi, kulturális, politikai erjedés indult meg. Megkezdődött a nyelv fejlesztése, társaságok, akadémiák alakultak, egyre több értéket teremtett a kultúra, megindult a politikai erjedés. Saját koruk pezsgését érezve és értékelve a kortársak - úgy a 18. század utolsó harmadától - többnyire „ébredésről" beszeltek. Maguk is boldogan aktivizálódtak, eleget tettek koruk kihívásának, annak, hogy a nemzet kötelességeik teljesítésére szólítja őket. Nálunk Kölcsey sorait idézik gyakran: *„Hass, alkoss, gyarapíts: 5 a haza fényre derűi!"* Más szóval a kortársak saját boldogulásuk ügyét öszszekapcsolták hazájukéval. Kétszáz év óta Magyarországon is általánosnak nevezhető az a törekvés, amely egyén és közösség aktív cselekvésen alapuló harmóniáját kívánja megteremteni.

Csak kétszáz éve lenne? De mi volt azelőtt Magyarhonban? És mi is történt úgy kétszáz évvel ezelőtt? Felébredt a nemzet és felszólította az embereket, hogy legyenek már tevékenyebbek? Vagy az emberek ébredtek saját fontosságuk tudatára, arra, hogy életüket befolyásolni tudják, s ezért aktívabbak lettek? A pontos választ talán Kölcsey sem tudta. Azt a szép felszólítást ugyanis, hogy *hass, alkoss, gyarapíts,* nem Kölcsey mondja olvasóinak, hanem - *Huszt* című verse szerint -, amikor a költő Huszt várának romjainál (a Felső-Tisza-vidéken) elmerengett, szél

Kölcsey Ferenc. Ferenczy István szobra, 1841-1846

Kölcsey Ferenc: Huszt

Bús düledékeiden, Husztnak romvára megéllek;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
Oszlop! közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derűi!

A nemzet

Mivel nagyon sokféle nemzet van, pontos fogalmi leírása rendkívül nehéz, lényegében nem is lehetséges. A legáltalánosabb meghatározás szerint az azonos nyelvű, egy területen élő, közös kulturális (esetleg közös állami) örökséggel rendelkező népcsoport a nemzet. De nemzetnek tekintjük a belgákat is, pedig két nyelven (flamandul és vallonul, vagyis hollandul és franciául) beszélnek. Az írek általánosan használt nyelve az angol, mégis külön nemzetet alkotnak. A 20. század közepéig tartotta magát az a nézet, hogy a csehek és a szlovákok egy nemzetet alkotnak, a 20. század végén mégis különváltak, mert most már külön-külön nemzetnek tartják magukat. Az egy területen élés nem jelent feltétlenül egy államba tartozást. Ma a Kárpát-medencében élő magyarokat egy nemzethez tartozónak tekintjük, jóllehet több államban - de mégis csak egy területen - élnek. A román nemzet tagjai viszont 1920-ig éltek több államban. A lengyeleknek 1795-1920 között nem volt államuk, nemzetük létét kétségbe vonni mégsem lehet. Kevésbé bonyolódott a nyugat-európai nemzetek helyzete. A franciák, angolok, spanyolok nemzet volta kétségtelen, és a történelem során a legtöbben közülük egy államba tartoztak. De a határszélen, peremterületeken élők hovatartozása még errefelé is vitatott. Beletartoznak-e a skótok az angol nemzetbe? Vagy legalább a brit nemzetbe? Mi a helyzet a katalánokkal? Egyesek szerint ők spanyol népcsoport, mások szerint külön nemzet.
Az egyének felől közelítve egyszerűbb a kérdés eldöntése: mai felfogásunk szerint nem a „nemzet" (annak nevében valaki, valakik), hanem az egyén dönti el, hogy ő - mondjuk - nem spanyolnak, hanem katalánnak tekinti magát. Egy kassai polgár (Szlovákiából) maga választja meg, hogy ő szlovák-e, vagy magyar (netán német), sőt hozzátehetjük, hogy ilyen döntésre nem is lehet kényszeríteni, mert kettős (vagy többes) identitásúnak is vallhatja magát. A nemzethez tartozás az egyén oldaláról közelítve vállalás kérdése: melyik nyelven akarja, tudja leginkább kifejezni magát, hol kíván élni (ha választhat), milyen kulturális hagyománnyal azonosul (amelyeket felcseperedvén készen talál). A legtöbb ember számára persze a nemzet nem „választás", hanem kulturális örökség kérdése. Az „anyanyelv" kifejezés éppen arra utal, hogy milyen nyelven tanulta meg kifejezni magát. A kulturális örökséget a család, a környezet, nem utolsósorban az iskola közvetíti (régebben az egyháznak is jelentős szerepe volt). Az egyének tehát kapcsolatba kerülnek a körülöttük lévőkkel: gyermekkorukban inkább ez a környezet a meghatározó, de később az egyének is hatnak közösségükre, formálják azt: a nemzet ekként alakul, változik, megújul.

A nemzet csak az egyéneken keresztül, mintegy azokban létezik. Az egyének nemzeti kötődése, nemzeti tudata nélkül nincs nemzet. Egy készen kapott vagy választott közösségről van szó, ahol a nemzet nem más, mint a megértésre képes, közeli értékrendszert valló emberek hálózata.

A nemzet a legelfogadottabb felfogás szerint a modern korban, a 18-20. században jött létre. Persze nem előzmények nélkül. A történelmi folyamatot áttekintve fokozatos az a váltás, amely egy-egy népből nemzetet formált. Nagy események, forradalmak, önvédelmi harcok szinte robbanásszerűen formálják a nemzetet. Van olyan felfogás, amely szerint a nemzet öröktől fogva létezik, legalábbis azóta, amióta népek, népcsoportok vannak. Utóbbi felfogás nem lát a népek történetében olyan minőségi különbséget - mondjuk a korai középkor és a 19. század között -, hogy azt külön fogalommal fejezze ki.

A nemzetek a maguk számára a közös állami keretet tartják az együttélés legalkalmasabb formájának. A nemzetek államnemzetté alakulása a 19. századtól a 21. század elejéig ment végbe. Ezért lett Európában egyre több a kisállam, mert a régebbi, több nemzetet összefogó keretek (legutoljára Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió) felbomlottak. Ma már az is előfordul, hogy egy népcsoport válik ki külön államot alkotva az anyanemzetből. Erre példa Montenegró, amelynek lakói szerbek. Azokat a nemzeteket, amelyek több államba tagozódnak, kultúrnemzetnek nevezzük. Ilyen 1920, a trianoni béke óta a magyarság is, amelynek azért van anyanemzete, a Magyar Köztársaság.
Az Európán kívüli népek nemzeti fejlődése vitatott kérdés. Az afrikai államokban még nem ment végbe mindenütt a nemzeti integráció, sokfelé a törzsi kötődések erősebbek, fontosabbak, mint bármi más.
Még vitatottabb, hogy mi lesz a nemzetek jövője Európában. Ennek eldöntése nem a múlttal foglalkozó történészek feladata.

Allegória Magyarország és Ausztria szövetségére. Rézmetszet, 1735

támadt, de olyan légmozgás, amely egy kripta felnyitásakor áramlik felénk. Ezután pedig egy kísértetszerű lény szólította meg, a költőt *honfinak,* honfitársának nevezvén. A lény előbb annyit kérdez a költőtől, hogy *régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?* És ezután utasítja a már idézett cselekvésre.

A korszak egész bizonytalansága benne van e néhány soros versben. A kortársak mintha nem tudnák, hogy velük történik-e mindaz, ami történik, vagy éppenséggel ők maguk adnak fordulatot a történelemnek. Az utókor is gyakran bizonytalankodott. Sokan Széchenyi Istvánt (1791-1860) tartották a nagy „ébresztőnek", aki felkeltette a nemzetet évszázados álmából, hogy azután a felébredt nemzet további erőre kapjon, és maga vegye kézbe sorsának intézését. A ma embere már jobban érzi, hogy egyetlen ember, egy Széchenyi sem lehet képes ekkora teljesítményre. Az a bizonyos „ébredés", ha már ekként fogalmazunk, csak társadalmi folyamatok eredménye lehet. Hogy a „nemzet" ébredt-e fel, vagy a honpolgárok ébresztették-e fel a nemzetet, éppúgy eldönthetetlen, mint az, hogy mi volt előbb - a tyúk vagy a tojás. A társadalom lendült mozgásba, a társadalom pedig emberekből áll.

De a kérdés még kérdés marad: mi volt az oka annak, hogy a társadalom mozgásba lendült? Miért éppen ekkor, a 19. század elején?

Magyarországon abban az időben óriási változások bizony nem történtek. Sem az ipar, sem a mezőgazdaság nem fejlődött lendületesen. Nem változott a jogrend, nem változtak az intézmények, de még az uralkodó személye sem. Jött egy új nemzedék - szoktuk volt mondani, ha a változásokat magyarázzuk. De korábban is folyvást új nemzedékek léptek a régiek helyére. Mindig volt változás, például módosult a divat, jöttek új szokások, avagy újabb törvények és rendeletek alakították az emberek életén. A 18. században - hogy néhány példát mondjunk - Mária Terézia királynő rendelettel egységesítette a jobbágyi szolgáltatásokat (Urbárium, 1767); azután elterjedt a kávé- és teaivás szokása; egyre többen tanultak meg írni és olvasni; nem volt több pestisjárvány; a század végén eltörölték a kínvallatást és így tovább. Aludt a „nemzet"? Inkább csak szunyókált. De a dinamikussá váló 19. századi korból visszatekintve az alvás és a szunyókálás-szendergés közötti különbség nem olyan jelentős.

Kifejező tehát ez az „ébredés" hasonlat, ha nem is lehet szó szerint venni. Valami megváltozott a 19. század első évtizedeiben - az ország átlépett egy olyan dinamikus, lendületes korszakba, amely végeredményben azóta is tart. A gyors változások és változtatások meg is gyötrik, és meg is örvendeztetik az embereket. A nyugalmas, lassú változások kora a jelek szerint soha nem fog visszatérni többé.

Mi történt tehát a 18-19. század fordulóján? Hogy magunk is képes beszéddel éljünk: a változások szele kívülről, nyugatról érte el az országot. Nyugat-Európa meglóduló gazdasági fejlődésének, az Angliában kezdődő ipari forradalomnak, azután a francia felvilágosodásnak is része volt ebben, de az igazi hatást az 1789-ben kezdődő nagy francia forradalomban ta-

A Bastille ostroma a párizsi forradalom kitörésekor, 1789. július 14.

lálhatjuk meg. A forradalom nemcsak Franciaországot alakította át, de olyan energiákat is felszabadított, amelyek egész Európára kihatottak. A kontinens változatlansághoz ragaszkodó régi hatalmasságai ugyan arra gondoltak, hogy háborúval legyőzik a forradalmi Franciaországot, és helyreáll a régi rend, de ennek az ellenkezője következett be. A gyorsan modernizálódó francia hatalom, nem utolsósorban Napóleon szervező és katonai zsenialitása révén, csaknem egész Európát meghódította. Mindenesetre majd negyedszázadig, egészen 1815-ig tartó háborúk következtek, amelyekbe Magyarország - mint a Habsburg Birodalom része - bekapcsolódni volt kénytelen.

A 18. század végéig Magyarországon csak a felvilágosodás eszméit olvasmányaiban követő, vagy a nyugat-európai országok gyors fejlődésével személyes tapasztalatok vagy beszámolók révén ismerkedő kicsiny, vagyonosabb és műveltebb csoport tudhatott ezekről a változásokról. Ha pedig nem tetszett nekik mindaz, amit láttak, vagy amit olvastak, akkor nem is kellett vele nagyon törődniük. *Magyarországon kívül nincs élet, ha van is élet, nem ilyen [jó] élet* - ez a szólásmondás járta a 18. században. E század utolsó éveiben viszont már nem nyugtathatták meg magu-

II. József (1741-1790)

Habsburg-uralkodó, a Német-római Birodalom társcsászára (1765-1780), majd császára (1780-1790). Magyarország királyságát is örökli, azonban az alkotmányt nem fogadja el, nem koronáztatja meg magát, ebben az országban is császárként uralkodik. A császári trónon hihetetlen aktivitást fejtett ki, változtatási buzgalma az élet minden területére kiterjedt. Felvilágosult abszolutista politikájának doktriner rendeletei egész birodalmában nagy ellenállást váltottak ki, főként Belgiumban és Magyarországon. Kül- és belpolitikájának teljes csődjét felismerve halálos ágyán csaknem valamennyi rendeletét visszavonta.

Emlékérem a magyar ország-gyűlés megnyitására, 1790

kat a magyarok ilyen szólásmondásokkal. A Habsburg Birodalmat II. József császár (1780-1790) önkényuralmi módszerekkel át akarta formálni, hogy birodalmát katonailag erőssé tegye. Alighogy a kísérletező kedvű, ám módszerei folytán kudarcra ítélt császár lehunyta szemét, a francia forradalom újabb, most már valóban modern államformálási lehetőségeket kínált, pontosabban nemcsak az államélet, hanem az egész társadalom átszervezésének lehetőségét, a feudalizmus megszüntetésének programját villantva fel. Napóleon a seregeivel közel hozta ezt a győzedelmesnek látszó modellt - egészen az ország határainak közelébe. Nemcsak Magyarország, hanem az egész Habsburg Birodalom erőtlennek, sőt roskatagnak bizonyult az új kihívásokkal szemben.

Leegyszerűsítő lenne, ha a nagy korszakváltást - lényegében a 18. és a 19. század fordulóján - csak Franciaország és Magyarország szembeállításának sokkoló hatású tényeivel magyaráznánk. Ott volt még emellett egy sikerrel felemelkedő hatalom, egy „fiatal" királyság, Poroszország, amely modernebb alapokon szerveződött, és már a 18. században az egész Habsburg Birodalmat veszélyeztetni tudta. Akadt viszont a sikertelenségre is egy nem túl távoli példa, Lengyelország, amely a 18. század utolsó évtizedeiben végre változtatásokra szánta rá magát, de reformjaival elkésett, s a szomszédos nagyhatalmak előbb kétszer is megcsonkították (1772, 1792), majd végleg felosztották (1795). Azután változatlan maradt és megrekedt, ezért egyre gyengébbnek látszott Magyarország déli szomszédja, az egész Balkánt még mindig megszállva tartó Török Birodalom. Volt ugyan egy olyan nagyhatalom is - Oroszország - , amely társadalmi elmaradottsága és változatlansága dacára a 18. században nagyhatalmi szerephez jutott, de a kortársak jól tudták, hogy ennek oka a népesség gyarapodása és a folytonos katonai hódítás, az ebből fakadó terület- és népességszerzés - tehát ez a hatalom nem lehetett példa, annál inkább félelem tárgya.

Magyarország, előbb II. József végiggondolatlan kezdeményezései nyomán, majd a francia forradalom, a francia háborúk következtében, azután az említett, nem túl távoli hatalmak erősödését mérlegelve kihívások elé került. A kialakult helyzetben gyors helyzetfelmérésre, ennek nyomán sürgős változtatásokra volt szükség. De kire várt ez a feladat? „Magyarországra" - idézhetjük az előző mondatokból. Megint egy fogalom - mögötte valóságos emberekkel, elsősorban azokkal, akiknek joguk volt politizálni és politizáltak is. A magyar nemességre gondolunk.

II. József három kivételével visszavonja a Magyarországot és Erdélyt illető rendeleteit, 1790

„Ilyen körülmények között semmit sem ér a fél tett. Én tehát, hogy egyszer s mindenkorra elejét vegyem a magyar és erdélyi rendek minden elgondolható, a méltányosságnak csak színével is bíró panaszainak, minden uralkodásom alatt kelt általános rendeletet és intézkedést eltörlök, s őket azon állapotba visszahelyezem, melyben őfelségének, a boldogult császárnénak halálakor voltak. Ebből csak a tolerantia-pátenst, az új lelkészrendezésre vonatkozó intézkedéseket, végre a jobbágyokra vonatkozót veszem ki.

A koronát és az ország többi klenódiumait, mihelyt a budai várban lesz számukra illő hely, oda kell átvinni. Mivel ezáltal a sérelmek megszűnnek, a rendek már nem fogják oly sürgősen követelni az országgyűlést, melynek megtartása a mostani viszonyok közt és roncsolt egészségem miatt lehetetlen.

Remélem, hogy a rendek ebből belátják önzetlenségemet és egyedül javokat célzó törekvésemet és kívánságomat, így méltán elvárom tőlük, hogy az államot egyelőre újoncokkal és a sereget a szükséges készletekkel ellássák. A földmérés úgy szakíttassék félbe, hogy a már meglevő mérés és becslés, mert már annyiba került, és még szükséges lehet, felhasználható legyen.

Ilyen értelemben fogalmazandó a rescriptum, amelyet Nekem még jóváhagyásra bemutassanak. Szívemből kívánom, hogy Magyarország ez intézkedés által annyit nyerjen boldogságban és jó rendben, amennyit neki minden tárgyban rendeleteim által akartam megszerezni."

A magyar nemesség és intézményei

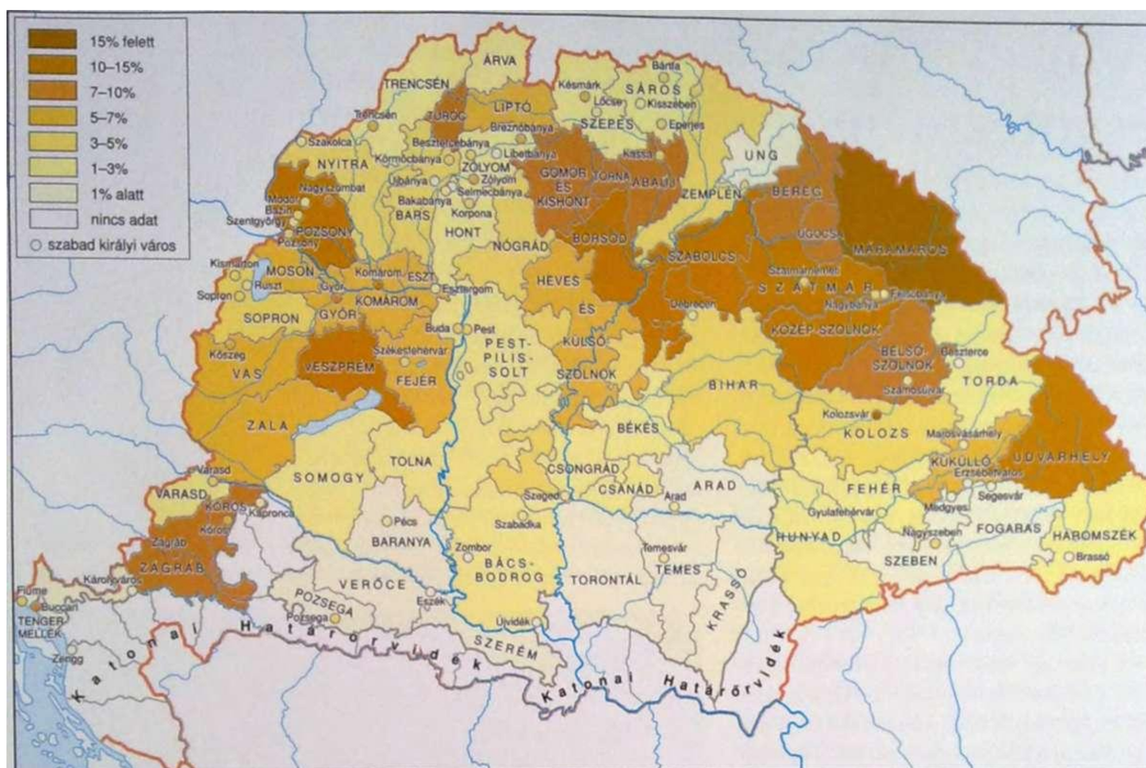
Magyarországon ekkoriban a politizálás a nemesség kizárólagos joga volt. (Ugyan a városok küldöttei is megjelentek az országgyűlésen, de befolyásuk jelentéktelennek mondható.) Nem a politikában való részvétel kiváltsága volt az egyetlen, amelyet a nemesség magáénak mondhatott. Csak ők vállalhattak hivatalt, csak ők szerezhettek földbirtokot (egészen 1844-ig). Persze nem minden nemes politizált, nem minden nemesnek volt földbirtoka. A kiváltságok elvi lehetősége nem juttatott a kiváltságok tényleges birtokába minden nemest.

A „nemes" alatt sokan „birtokost" értenek, pedig a két fogalom a korban nem fedte egymást. A magyar nemesség ugyanis olyan népes, olyan nagy tömegű volt, hogy nem lehetett mindegyiküknek földbirtoka. A lakosságnak kereken 5 százaléka, tehát nagyjából minden huszadik ember volt nemes. Olyan arány ez, amelynél nagyobbat csak két országban találunk: Lengyelországban és Spanyolországban. (Európában máshol egy százalék körül járt a nemesség arányszáma.) Magyarországra visszatérve: ha az ország összes többi nem nemes lakosát, a 95 százalékot mind jobbágynak számítjuk (ami nyilvánvalóan nem helytálló, hiszen vannak köztük városiak is), akkor is csak átlag húsz jobbágy jutna egy-egy nemesre. Persze voltak „éppen" nemesi földbirtokosok húsz jobbággyal, meg lehetett szerényen élni szolgáltatásaikból, de nem ez volt a jellemző. Magyarországon a birtoknagyság rendkívül egyenlőtlen volt. A jobbágyság (és az általa használt földterület) mintegy fele néhány száz nagybirtokoshoz tartozott. Nem nehéz kikövetkeztetni - s ez volt a valóságos helyzet -, hogy a nemesség számszerű többségének egyáltalán nem volt földbirtoka, nem volt alávetett jobbágya!

Miből éltek akkor ezek a nemesek? Lehettek gazdatisztek a nagybirtokosok szolgálatában. Akadtak családok, ahol a katonatiszti, mások, ahol a lelkészi pálya nemzedékről nemzedékre öröklődött. Vállalhattak azután hivatalt, lehettek tanárok, szabadfoglalkozású értelmiségiek (vagyis ügyvédek, orvosok). Létezett egy olyan nemesi csoport, amely a saját jobbágytelkén gazdálkodott, tehát paraszti módon élt,

Nemesi viselet. Vízfestmény

A nemesség területi megoszlása a 18. század végén

csak éppen nem volt felette földesúr. Ezek a „bocskoros" nemesek gyakran olyan falvakban éltek, ahol mindenki nemes volt. Itt önmagukat kormányozták, s igyekeztek részt venni a megye politikai életében. Bár kevesen, de akadtak olyanok is, akik már más földesurak alattvalói (nemes jobbágyok!) voltak, akik ugyan állami adót - mint kiváltságos nemes emberek - nem fizettek, de a földesúrnak valamennyi szolgálatot - robotot, kilencedet és így tovább - teljesíteniük kellett. A földbirtokkal már a 19. század elején sem rendelkező nemesek 1848 után, amikor a nemesi kiváltságok lényegében elenyésztek, beolvadtak a társadalom megfelelő értelmiségi, paraszti stb. csoportjaiba, s így mintegy eltűntek az utókor szeme elől.

Falun lakó nemesek. Színezett rézmetszet, 1816

Vessünk most egy pillantást a nemesi társadalom csúcsaira. Itt találjuk a nemesség hatalmas birtokokkal rendelkező rétegét, amelyet újabb kiváltságok emelnek a köznemesség fölé: ők az arisztokraták. A kiváltságosoknak ezt a csoportját elsősorban főnemesi címeik különböztetik meg. Nevük előtt bárói, grófi vagy hercegi cím díszelgett. Két-három hercegi, száz-kétszáz

grófi és néhány száz bárói család volt Magyarországon. A csoport korántsem népes, viszont annál gazdagabb, sőt európai összehasonlításban is kivételesen gazdagnak tekinthető. Az arisztokraták a presztízst, udvari kiváltságokat biztosító bárói, grófi, hercegi rang mellett személyesen jelenhettek meg az országgyűlésen, annak felsőtábláját alkotván. Politikai kiváltságuk fontos szerephez juttatta őket a közéletben.

A kevés számú hercegi család között a legelőkelőbbnek és leggazdagabbnak a herceg Esterházy család számított. A család elsőszülöttje kapta meg a hercegi rangot, a többiek „csak" grófok voltak. (Emellett volt egy Esterházy grófi család is, ahol viszont mindenki gróf volt.) Előkelőségről és gazdagságról beszélünk, de ezt csak Magyarország vonatkozásában tehetjük. Az arisztokraták rangját és presztízsét régiségük emelte, márpedig a magyar arisztokrácia többsége csak a 17-18. században szerzett rangot. A régebbi leszármazással büszkélkedő osztrák arisztokrata családok előkelőbbnek számítottak, közülük a csehországiak többnyire még gazdagabbak is voltak. (Ez volt az egyik oka, hogy a birodalom vezetői közé még korszakunkban is ritkán emelkedett magyar arisztokrata.)

Az arisztokraták még a 17. században is váraikban laktak, hiszen a török veszély ezt

A Széchényi család címere

követelte meg (gondoljunk a költő Zrínyi Miklósra a muraközi Csáktornyán). A 18. században kényelmesebb lakóépületek, kastélyok építésébe fogtak. A vidéki kastély volt a nyári lakhely, telente Pesten, Bécsben vagy valamelyik európai nagyvárosban éltek. Az építkezésekhez, a roppant fényűzéshez, a kor megkívánta reprezentációhoz képest a birtokok nem jövedelmeztek eleget - alkalmanként a nagybirtokosok is csődbe mentek, így például korszakunkban a leggazdagabbak közül a herceg Ester-

Az Esterházy-kastély Csákváron

***A** Festetics-kastély Keszthelyen*

házy vagy a gróf Festetics család. Ismert tény, hogy Széchenyi első nagy művéhez, a *Hitel* címűhöz, az adta a közvetlen ösztönzést, hogy a gróf egyik - korántsem legelső - hitelkérelmét az egyik nagy bécsi bankház visszautasította.

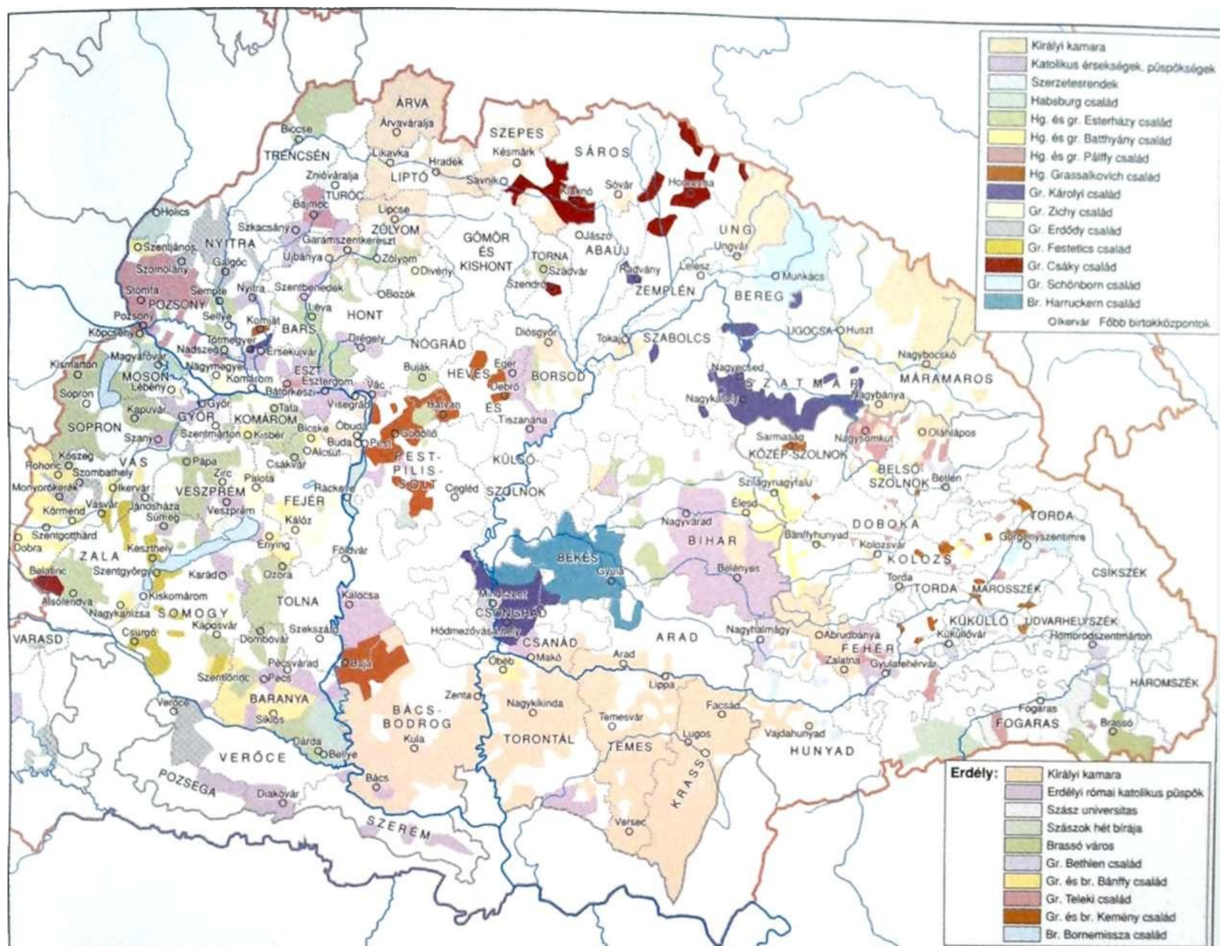
A nemesség lakosságon belüli magas aránya vagy az arisztokrácia roppant vagyoni súlya magyar sajátosság. De a kiváltságos társadalmak korabeli európai rendszerében ezek a nemesi jogok nem számítottak rendkívülinek, még elavultnak sem. (A nemesség kiváltságai a 18. század végéig csak Hollandiában és Franciaországban szűntek meg.) Volt azonban a magyar nemességnek még két kiváltsága, amely viszont Európában ekkor már ritkaságszámba ment. Az egyik a magyar nemesség

Széchenyi István gróf (1791-1860)

Széchenyi István arcképe. Olajfestmény

A magyar reformmozgalom elindítója, a „legnagyobb magyar". Apja, Széchényi Ferenc, a Nemzeti Múzeum alapítója (1802). Széchenyi István hosszú évekig kereste helyét kora arisztokrata társadalmában. Katonai karrierrel próbálkozott, nagy utazásokat tett, a társadalmi étet szervezésével foglalkozott. 1825-ben egy évi jövedelmét ajánlotta fel egy Tudós Társaság céljaira. Neve ekkor egy csapásra ismertté vált, a politikában is kezdeményezéseket vártak tőle. 1830-tól megjelenő könyveiben *(Hitel, Világ, Stádium)* és további röpirataiban reformok egész sorát szorgalmazta. Aktív egyesületi szervező tevékenysége révén egyik megteremtője az első Pest-Buda közötti hídnak (Lánchíd), a dunai gőzhajózásnak, a nemzeti színháznak. A Duna és a Tisza szabályozásának kezdeményezője és végrehajtója.
1841 -től szembeszállt a reformmozgalom derékhadával, különösen éles támadásokat intézett Kossuth ellen. Fokozatosan konzervatív irányba fordult, 1845-ben a Helytartótanács közlekedési osztályának vezetője lett. Közlekedésfejlesztési terveket készített. 1848-ban közlekedésügyi miniszter. 1848 szeptemberében ideg-összeroppanással a Bécs melletti Döbling szanatóriumába került. Betegségéből felépült ugyan, de a menedékhelyének tekintett intézetet többé már nem hagyta el. Szanatóriumi szobáiból műveivel, cikkeivel élesztette az ellenállást az abszolutizmus ellen. A hatalom megtorlása elől öngyilkosságba menekült.

Magyarország (18. század vége) és Erdély (19. század közepe) legnagyobb birtokosai

féltve őrzött adózás alóli mentessége volt. A másik pedig, hogy a magyar nemesség személyes jogai mellett kollektív, politikai kiváltságokkal is rendelkezett, olyan önkormányzati és államhatalmi szervekkel, amelyek jogköre messze túlment a puszta reprezentáción. Más szóval: a magyar nemességnek megmaradtak politikai, államhatalmi pozíciói - amelyek Európában másutt már elenyésztek, vagy megosztásra kerültek a társadalom más csoportjaival.

Az egyik alsó szintű intézmény a nemesi megye volt. A nemesség egy-egy megyében önmagát kormányozta, vagyis mindenki személyesen elmehetett és szavazhatott a megyegyűlésen (nem választott képviselet működött, hanem személyes jelenléten alapuló beleszólási lehetőség állott fenn). Különös „nemesi demokrácia"-ként működött ez, hiszen a megyében minden nemes politikai értelemben egyenlőnek számított, akár gazdag gróf volt, akár szegény kisnemes. Az arisztokraták persze nemigen jártak megyegyűlésre, az a köznemesek világa volt, akik állandóan a megyében lakva bejártak a negyedévenként esedékes közgyűlésre. Itt megtárgyalták az önkormányzati ügyeket, de szőnyegre kerültek az országos politika kérdései is. Maguk választották tisztviselőiket, akik a mindennapokban kormányozták a megyét. Minden megye két-két követet küldött az or-

Népünnepély II. Lipót megkoronázása alkalmából a nagykállói megyeháza előtt, 1790. Színezett rézmetszet

szággyűlésre, akiknek a kezébe kötelező utasítást adtak.

A nemesi megyéről alkotott kép azonban még a nemesek számára is csak az első pillantásra alkotott „demokráciát". Egy-egy megyében ugyanis eltérő számú nemes élt. Ahol a felnőtt férfi nemesek száma legfeljebb néhány száz főre rúgott, elvileg zavartalanul működhetett ez a rendszer, hiszen úgysem ment el minden nemes minden megyegyűlésre. De akadtak megyék, ahol több ezer nemes tódult fontos napirendek tárgyalása vagy választások idején a megyeszékhelyre. A közgyűlési teremben nem fértek el, elfoglalták a megyeháza udvarát vagy a környező utcákat, és kortesek révén tudósíttattak maguknak az odabent történtekről. Ekkor már tág tere nyílt a manipulációnak, a szavazatvásárlásnak.

A szekszárdi megyeháza árkádos bejárata

A megyékben néha tumultuózus jelenetekre, verekedésekre is sor került - de a másik, országos fórumon már csak a követek, a nemesi elit jelent meg, ahol rendszeres, komoly parlamenti munka folyt. Ott persze, nem a „nép" képviselői, hanem a nemesség követei jelentek meg. Rendi országgyűlésről beszélhetünk tehát, egy Európában a 19. század elején már csaknem egyedülálló - és nem jelentéktelen jogokkal rendelkező - képviseleti rendszerről. A rendi országgyűlés, amelyet nem mindig hívtak ugyan össze, de ha igen, akkor Pozsonyban ülésezett, törvényeket alkotott. Vagyis nem az uralkodó hozott (egyedül) törvényeket, hanem az országgyűlés, a király jóváhagyásával. Még a végrehajtó hatalom valamelyes ellenőrzésére is mód nyílott, amennyiben a rendi országgyűlésen fel lehetett panaszolni az úgynevezett sérelmeket, vagyis a törvények, a fennálló rend megsértését, s az uralkodónak, illetve kormányzatának elvileg orvosolnia kellett ezeket a „sérelmeket".

Mégis gyenge volt az országgyűlés hatalmi helyzete, amennyiben csak a király hozzájárulásával hozhatott törvényt. Azonban az országgyűlésnél maradt két, a hatalom gyakorlása szempontjából igen fontos - ha nem a legfontosabb két - jogkör: az adó és az újoncok megajánlása. Az adót a parasztok (a jobbágyok) fizették, a nemesek csak „megajánlották". Halogatásával, összegének leszorításával engedményekre kényszeríthették az udvart. Az újoncokat megint csak a jobbágyok szolgáltatták, az országgyűlés a létszámot szabta meg. Megajánlásuk nélkül leapadt volna a hadsereg. (A katonáskodás életfogytig vagy megrokkanásig tartott, illetve 1830-tól tíz évre korlátozták.) Az újoncmegajánlásért - mintegy cserébe - az udvar hozzájárulhatott egy-egy törvény megalkotásához.

Rendi országgyűlések 1848 előtt

A rendi országgyűlések önmagukról ritkán alkottak törvényeket. Nem volt kivétel ez alól a magyar sem. A középkorban kialakult az a szokás, hogy az országgyűlést a király hívja össze, s a tanácskozásokat vagy ö, vagy az országgyűlés által választott helyettese, a nádor vezeti. Az országgyűlésen minden nemes megjelenhetett, s minél többen jöttek össze, annál kevesebb esélye volt egy nemesnek, hogy érdemben hozzászólhasson a tanácskozásokhoz. A gyűlések mégis egyre népesebbek lettek. A nagyurak ugyanis, hogy személyüknek nyomatékot adjanak, hatalmas tömegű nemesi kíséretet szerveztek maguk köré. A gyűlések így csak a szabad ég alatt fértek el. A15-16. században az országgyűlések többnyire Pest mellett, Rákos mezején (a Rákos patak partján) zajlottak. 1458-ban innen nyomult előre a nemesség Buda felé, hogy a Duna jegén átkelve Mátyás királlyá kikiáltását kikényszerítse. Mert a lényegi kérdéseket illetően azért a teremben tanácskozó nagyurak döntöttek, s ezt hagyatták jóvá a köznemesi tömegekkel. A török hódítások korában, 1541 után, az egyes területek külön rész-országgyűléseket is tartottak. Lassan különvált a központi országgyűlésnek alárendelődő horvát tartománygyűlés (a zágrábi *szábor)* és a magyarországival egyenjogú erdélyi országgyűlés. A török kortól kezdve a Habsburg-királyok a magyar országgyűlést általában Pozsonyba hívták egybe. 1608-ban törvényt alkottak az országgyűlés szerkezetéről. Eszerint az ország négy kiváltságos rendje nyer oda meghívást. A felsőtáblán, vagyis külön teremben (kamarában) ülésezett a főpapok és a főurak rendje, az alsótáblán a másik két rend, a nemesek és a (szabad királyi) városok rendje. Az országgyűlés tehát kétkamarássá vált. Az alsótáblán pedig megszűnt a személyes jelenlét joga. A nemesi megyék küldtek két-két követet, a városok pedig egy-két követet. A mintegy 200 alsótáblai küldött így már érdemben tudott tanácskozni, még ha hozzájuk is csatlakoztak a püspökök körüli tanácsadó testületek, a káptalanok, illetve a távol lévő főrendek követei. Az elnökséget, az irányítást az egyik legfelsőbb bíróság, a királyi tábla látta el, jogászai szövegezték a határozatokat. A felsőtáblán a nádor, az alsótáblán a királyi tábla elnöke, a személynök elnökölt. A tanácskozásoknak nem volt szabályozott rendje, csak szokásokat tartottak számon, amelyek viszont hosszú országgyűlések közti időkben (például 1765-1790 között) feledésbe merülhettek.

A tanácskozások nyelve eredetileg a latin volt, az alsótábla 1790 óta, a felsőtábla 1840 óta tért át a magyar nyelv használatára. A megyéket egyenként illette meg egy szavazat, a városokat és a káptalanokat együttesen egy-egy szavazat.

Az országgyűléseket a király trónbeszéde nyitotta meg, erre készült az országgyűlés válaszfelirata. Ebben körvonalazta a törvényhozás két tényezője, a király és az országgyűlés, a konkrét országgyűlési munkára vonatkozó szándékait.

Minden országgyűlésnek legalább három fontos feladata volt: először is, „sérelem" címén kifogásolhatták a királyi hatalom országgyűlést megelőző működését, vagyis szerény mértékű ellenőrzést gyakorolhattak a végrehajtó hatalom felett. A sérelmeket inkább csak összegyűjtötték és nem vitatták, s azokra az uralkodó kormányzata - többnyire kitérő vagy semmitmondó - választ adott. Másodszor, az országgyűlés szavazta meg a jobbágyok által fizetendő adót, illetve 1715 óta, amióta az állandó hadsereget bevezették, az országgyűlés „ajánlotta meg" az újoncokat, akiket megint csak a jobbágyok közül állítottak. Fontos jog volt ez, még ha néha országgyűlés megkerülésével is adóztattak, újoncoztattak. Leginkább ezzel lehetett a királyi végrehajtó hatalmat sakkban tartani, tőle engedményeket kicsikarni.

A harmadik feladat új törvények alkotása volt. A törvények nehézkes, bonyolult tárgyalási folyamat, úgynevezett országgyűlési egyezkedés *(tractatio)* nyomán születtek. Az alsótábla, néha hosszas vitatások után, elfogadott egy javaslatot. Átküldték azt a felsőtáblának, amely megvitatta, s elfogadta vagy elvetette. Utóbbi esetben a tárgyalás kezdődött elölről. Ha a két tábla egyetértett, feliratként küldték azt az uralkodónak Bécsbe, aki azután hivatalnokai révén kidolgozta válaszát, a leiratot. Ha a király egyetértett, közel volt már a törvény megalkotása. Ha nem, minden kezdődött elölről. Egyetértés esetén egyeztették a szövegeket. Végül, rendszerint az országgyűlés utolsó napján, az összes törvényt együttesen még egyszer felolvasták, az uralkodó aláírta (szentesítette). Hatályba csak akkor léptek, amikor hitelesített példányait szétküldték a megyékbe, s ott is kihirdették azokat.
Az országgyűlésre fontos feladat várt trónváltozás idején. 1687-ig az országgyűlés választott királyt, ezt követően

elfogadták a trón örökössé tételét a Habsburg-családon belül. Ám az új király esküjének szövegét, a hitlevelet, ezután is az országgyűlés alkotta meg, és az országgyűlés jelenlétében került sor a koronázásra - az új király csak ezt követően léphetett jogainak teljes körű gyakorlásába. Ha áttekintjük a magyar törvények nevezetes gyűjteményét, a *Corpus JurisX,* akkor 1790 előtt kevés, az ország életét érdemben alakító törvényt találunk benne. A legtöbb régi törvény megyei területrészek átcsatolásával, külföldi nemesek „honfiúsításával" (állampolgárságának megadásával), alapítványokkal, ideiglenes rendezésekkel foglalkozik. Az országot ugyanis a középkori, a 18. századig érvényesülő jogfelfogás szerint nem annyira a törvények, mint a szokások irányítják. (A végrehajtó hatalomban pedig túlnyomórészt az uralkodó akarata érvényesül.) 1790 után már érdemi törvények születnek, 1836 után pedig egyre több reformtörvényt alkotnak.

Az országgyűlés munkájának átalakítására törvény útján 1848-ig nem került sor. Ám a nem hivatalos, úgynevezett alsótáblai kerületi ülések bevezetése, azután a bizottsági előkészítő munkálatok rendszeressé válása azért javította az országgyűlés munkáját. 1790 óta az országgyűlés hivatalos iratait, naplóit kinyomtatták. A tárgyalások magyarnyelvűsége, az 1836 óta magyar nyelven hivatalos törvények további nyilvánosságot biztosítottak, amelyet Kossuth 1832-1836 közötti *Országgyűlési Tudósításai,* majd az 1840-es években a sajtó egyre bővebb híradásai egészítettek ki.

A nemesi-rendi képviselet országgyűlési rendszere sem tekinthető mai fogalmaink szerint megoldottnak, hiszen kicsiny és nagy; kis nemességszámú és nagyon sok nemest lakójának tudható megye egyaránt két-két követet küldött az országgyűlésre, ahol minden megye szavazata egynek számított. (Magyarországnak - Erdély nélkül - ötvenkét vármegyéje volt.) De a rendszer kétségkívül működött.

Volt ugyanis a nemességnek egy csoportja, amelyről eddig nem tettünk említést, éspedig a középbirtokos nemesség, amely ezt a rendszert működtette, illetve a reformkori politikát meghatározta. Noha a nemességen belüli arányát tekintve ez a csoport nem volt jelentős, társadalmi értelemben mégis ők fogták össze a nemesi rendet. Életformájuk mind a kisebb birtokú nemességtől különbözött - akik a parasztsághoz hasonló vagy ahhoz közeli színvonalon éltek-, mind a jelentős részben városon lakó nemesi értelmiség életmódjától elvált. Amíg az arisztokraták életének keretét a kastély, addig a középbirtokos nemességét a kúria határozta meg.

Az alsótábla gyűléseinek épülete Pozsonyban. Színezett rézmetszet

A köznemesi élet színtere: a kúria

A kúria már csak szép régi neve miatt is olyannak tűnik, mintha évszázadok óta a középbirtokos lakóhelye lenne. Pedig a tehetősebb nemességnek is csak egy része, az is csak a 18. század végétől lakott saját kúriája falai között. Amikor Kazinczy Ferenc a 19. század elején Széphalmon megépítette hétszobás, de mégis csak földszintes-zsúpfedeles kúriáját, építkezését többen felesleges luxuskiadásnak tartották.

Hol éltek, hol laktak a nemesek? Igen nagy számban éltek továbbra is a városokban és mezővárosokban. A kora újkor háborús évszázadaiban folytatódott a középkori hagyomány is, várakba húzódtak, persze nem a sajátjukba, hanem a nagyurakéba vagy a király váraiba, végváraiba. A magyar nagybirtokos - kisebb birtokú nemes közötti függésrendszernek, az úgynevezett familiaritási viszonynak megfelelően sokan kaptak lakást a nagybirtokosok kastélyaiban, várkastélyaiban, birtokközpontjaiban. Az igazán jómódú birtokos azért saját kastélyában lakhatott - ha az kisebb is volt, mint az arisztokratáké. (Kastély és kúria között néha nagyon nehéz építészettörténetileg és társadalomtörténetileg különbséget tenni.) Végül pedig a kisebb birtokú nemesek zöme jogi értelemben saját „kúriájában" élt ugyan, ténylegesen azonban olyan falusi házban, amely külsejében semmiben sem különbözött az úgynevezett telkes gazdákétól (földdel rendelkezőjobbágyokétól).

Az építészeti megjelenésében is elkülönülő udvarház, későbbi szóval úrilak, vagyis a kúria csak a 18. század végén kezdett elterjedni, akkor, amikor a francia háborúk konjunktúrája folytán pénz áramlott az árutermelésbe immár bekapcsolódó középbirtokossághoz. A gazdasági erősödéssel a politikai erősödés is együtt járt, s ezt a kor politikai mozgalmai - kezdetben a rendi mozgalmak, majd a reformellenzékiség terjedése - mindennél jobban mutatják. A kúriák zöme a 19. század első felében épült. Pest megyében az 1820-as években lendült fel az építési tevékenység, amikor is - a kérdéskör kutatója, Badál Ede szerint - „az eddigi legtöbbet építő évtizedek eredményeit több mint háromszorosan, az 1830-as és az 1840-es években több mint kétszeresen múlta felül".

Kazinczy Ferenc széphalmi kúriája

Nem feledhetjük, hogy a kúria csupán a nemesség egy részének, a birtokos nemességnek a lakóhelye, sőt azon belül is csak egy töredéknek. A 19. század közepén Pest megyében a birtokos nemesség mintegy egyötöde lakott saját kúriájában.

Mit jelentett ez az életformaváltás, amelyet a kúriaépítés elterjedése sejtet? Összekapcsolható-e az országos szerepvállalás felerősödésével? Ha a kúriaépítésre Pest megyében elsők között vállalkozó Prónayak,

A kúria a latin szótárban és a magyarban

A kúria szó latin eredetű, s a latin szótár szerint a *curia* elsődlegesen néposztályt jelentett. A régi Rómában a családokat curiákba osztották, s a *curiáW* képviseltették magukat a népgyűléseken, azok együtt adóztak, közösen képviselték ügyeiket. Megbeszéléseik régi jó szokás szerint lakomákba torkollottak egy erre a célra emelt épületben, amely ugyancsak a *curia* nevet kapta. Tehát a legrégibb időktől kezdve kettős jelentése volt e szónak: az államjog is használta, és épületeket is jelöltek vele. A középkorban Európa-szerte curiának nevezték a királyi udvart, majd az újkorban ezt a kifejezést már csak a pápai udvarra alkalmazták. (A mai magyar nyelvben is az udvar jelenti egy király közvetlen környezetét éppúgy, mint egy be nem épített területet a ház mellett. Az udvarlás eredetileg megjelenést, tisztelgést jelentett a királyi udvarban, az udvariatlan pedig olyan viselkedést, amely nem illik a királyi udvarhoz.)

A régibb időkben használt magyarországi latin nyelvben a *curia* jelentése további tartalmakkal gazdagodott. A nemes emberhez közvetlenül tartozó birtokot is érthették alatta, vagyis a nemes ember telkét, gazdálkodásának területét, és persze azt a házat, amelyben lakott. A *curia* ekkor még nem kiemelkedő, nem külső megjelenésében másfajta épületet jelöl, hanem jogi fogalom: az a ház, ahol egy magyar nemes lakik, az *curia,* akkor is, ha semmiben sem különbözik egy parasztháztól - mivel nem fizetnek adót utána, oda nem nyomulhatnak be a hatóságok és így tovább.

Amikor pedig a 18. század végén, a 19. század elején a köznemesek földszintes lakóházai stílusukban is kiemelkedtek a parasztházak közül, a kúria elnevezést egy épülettípusra kezdték használni, éspedig a középbirtokos nemesek földszintes, klasszicista stílusú (bejáratánál gyakorta oszlopsorral-timpanonnal ellátott) épületeire, amelyek már bizonyos fokú reprezentációs igényt jeleztek. Közös tőről fakad a kúria magyar nyelvben használatos másik jelentése. A római oszlopcsarnokos udvar, a *curia* a bíráskodás színtere is volt. A középkori Magyarországon a *curia* szóval kezdték jelölni a felsőbíróságokat, majd amikor a bírósági szervezet kialakult, a Kúria jelentette a legfelsőbb bíróságot - amely azonban 1848-ig két bíróságból állott. Alsó szintjét alkotta a Királyi Tábla, és ennek fellebbezési fórumaként működött a Hétszemélyes Tábla. (A tábla szó nemcsak függőlegesen elhelyezett lapot, hanem vízszinteset is jelentett, magyarán az asztal szó szinonimájaként használták, és jelentésátvitellel az „asztalnál tanácskozókat" értették alatta. Innen származik a magyar országgyűlés két táblájának elnevezése is: alsótábla, felsőtábla.) A Kúria megjelölést 1949-ben törölték el, helyébe - szovjet mintára - a Legfelsőbb Bíróság lépett. A *curia* egy-egy szövegösszefüggésben jelenthet még társadalmi csoportot, gyűlést, vagy éppen sóházat is - a jelentések valósággal elburjánoztak a félig latin, félig magyar hivatali nyelvben.

Nemesi kastély Tarnamérán

Podmaniczkyak, Rádayak építkezéseire gondolunk, a kérdésre igennel válaszolhatunk. Hiszen ezek a családok nagy szerepet játszottak a reformkori megye, illetve székhelye, Pest városa közéletében. Megyei tisztségeket töltöttek be, követségeket vállaltak, egyházi vezetők lettek, s ekkoriban bárói címet szereztek - vagyis felemelkedtek az arisztokrácia soraiba. A többi, későbbi kúriaépítő nemesi családnál megfigyelhető, hogy nincs közvetlen kapcsolat az építési kedv és a jövedelem gyarapodása vagy a család nagysága között, de még a gazdálkodás módjával vagy a birtokszerzés, netán a családalapítás időpontjával sem. Az egyetlen összefüggés a független, társadalmilag is aktív életformát sejtető kúriaépítés és az építtetők között a közéleti szerepvállalás terén mutatható ki.

A hatvani Grassalkovich kastély

A kúria építése csaknem mindenkor megelőzi - néhány évvel vagy legfeljebb néhány évtizeddel - egy-egy család közéleti szerepvállalását, megyei hivatalviselését vagy rangemelését (bárói vagy grófi rang); esetleg cím- és rangszerzését (kamarásság, kitüntetések, királyi biztosi megbízatások). A korszak végén az egy-egy nemzetség, illetve család kezén lévő kúriák száma szinte párhuzamba állítható a család közéleti jelentőségével. Pest megyében a legtöbb kastélyt, kúriát természetesen a leggazdagabb, hercegi rangra jutott Grassalkovichoknál találjuk, szám szerint tizenhármat, de rögtön utánuk az egymással is rokon, a megye közéletében folyvást jelen lévő, birtokaikat tekintve nem a legjelentősebb Almásy és Halász nemzetségek következnek, 12-12 kúriával.

A kúriák mérete részint az igényes életformára (könyvtár; férj és feleség, illetve a gyerekek elkülönült terei), részint a családi, rokoni kapcsolattartást egyértelműen meghaladó reprezentációs szándékra enged következtetni. Méretük 150-1000 m^2 közötti, 60 százalékuk 150-400 m^2, 30 százalékuk 400-625 m^2 alapterületű. Nagy átlagban 5-10, egyenként 20-30 m^2-es szoba található bennük, amelyek egy része ugyan nem fűthető, de alvóhelyként vendéglátásra nyilván ezek is egész éven át alkalmasak. A 19. századra tehát megszülettek a kiterjedt társadalmi érintkezés színterei, egy új életforma megteremtésének lehetőségét kínálva.

A kúria - Széchenyi leírása szerint - faluhelyen, többnyire a falu közepén „pincén áll, s ekképp tűrhetően száraz, falai vastagok és boltra kanyarodnak", vagyis bolthajtásosak. „Cserép vagy zsindely fedi - folytatja Széchenyi -, tágasak az ablakok és az ajtók." Hosszan elnyúlva 4-6-8 szobát rejt az épület. Egyik szoba olyan, mint

A Halász-kúria Dabason

A tápiószelei Blaskovich-kúria empire szalonja. Kiállítás enteriőr a Blaskovich Múzeumban

a másik, valamennyi egy tornácra vagy folyosóra nyílik, ezért az egész házat egyazon szag: a pipafüst, a konyha és a tornác végéről nyíló árnyékszék egybevegyült illata lengi be. Ha pedig felnyitják az ajtókat, vagyis egybenyitják a szobákat, a látvány elegáns, ám „megszűnik az elkülönülés minden kelleme". Ráadásul, mivel a ház homlokzata utcára, hátsó frontja a gazdasági udvarra néz, az utcai zaj, por, a trágyaszag, egyáltalán a „gazdaság minden fertelme" zavarja a benne lakók életét.

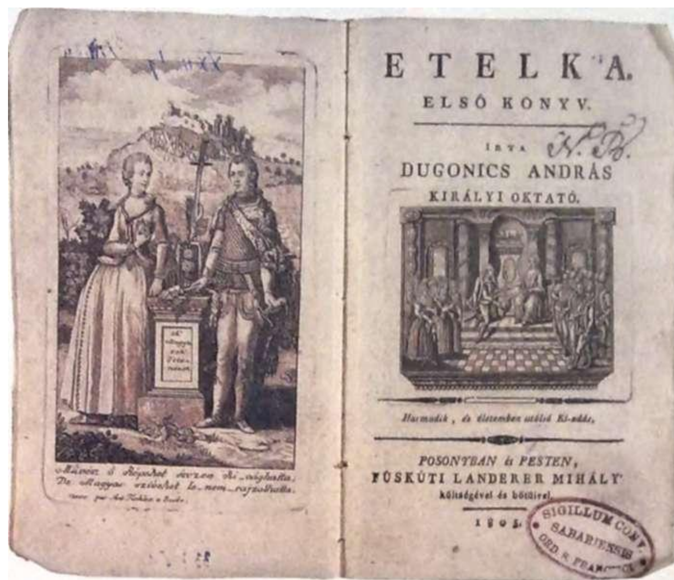
Széchenyi rajza könyörtelenül pontos, bár az unalmas egybenyíló szobasor, az *enfilade* mellett előfordult gyakorlatiasabb alaprajzi beosztás ís. A házat a falu közepén - a kastélyokhoz hasonlóan - park, legalábbis kert vette körül. Előfordult a falun, gazdasági központon kívüli építkezés is. Mindenesetre a Széchenyi által leírthoz hasonló kúriában élt Kölcsey Ferenc Álmosdon (Szatmár megyében), Deák Ferenc Kehidán (Zalában), Berzsenyi Dániel Niklán (Somogyban), Kazinczy Ferenc a maga tervezte kúriában Széphalmon (Zemplénben). Hasonló házban született Kossuth Lajos Monokon (Zemplénben, amely ház az uradalomé volt, lévén az apa, Kossuth László, az Andrássy grófok jogügyeinek intézője).

Az illusztris névsor is jelzi, hogy a kúria minőségileg magasabb rendű, társadalmilag aktív életvitelt tett lehetővé. Megfigyelhető, hogy az újonnan épült kúriák helyéül alkalmanként a város, megyeszékhely közelét választják. A kúria ebben az esetben már nem gazdasági központ, hanem a vidéki és a városi élet kellemek egyesítő funkcióval rendelkezik.

A berendezés - legalábbis a jómódúaknái - ugyancsak inkább biedermeier-városias, mint egyszerű falusias. (A különben anyagi gondokkal küszködő Kazinczy gyermekeinek Bécsből hozat zongorát és zongoratanárt!) A paraszt bútora ácsoltgyalult, a kisnemesé festett, a jómódú birtokosé fényezett (politúros) volt. Amíg a paraszt cserépedényben főzött és abból étkezett, a kisnemesnek már óncdényei voltak, amelyet a gazdagabbaknál rézedények, a tálaláshoz ezüstök váltottak fel. A paraszt nem tányérból, hanem a közös

cseréptálból kanalazott, a kisnemes fajansz („kőedény") tányérból hörpölte levesét, a birtokosnak már porcelánra is telt.

A szellemi táplálékot tekintve a parasztnál - ha tudott egyáltalán írni-olvasni - legfeljebb kalendáriumot találunk. A kisnemesnek már Bibliája is volt, abból olvasgatta ki a gyermekeinek választott biblikus keresztneveket, a Jónást, a Timóteust, Jóbot, hogy magát, magukat a névadással a paraszttól megkülönböztesse. A kúriában már könyvek sorakoztak a polcon, külön a női olvasmányok, köztük az első magyar regények, Dugonics András *Etelkája,* Fáy András *Bélteky háza* (amely maga is kúriában játszódik), Jósika Miklós *Abafija,* majd odakerülnek Jósika ezt követő, ugyancsak sikeres történeti regényei, végül Eötvös József *Karthauzija* és Kuthy Lajostól a *Hazai rejtelmek* regényfüzetei. A betűk böngészéséhez a parasztnak a téli estén mécses adott rossz világot, a kisnemes faggyúgyertya bűze mellett silabizált, a középbirtokos leánykája sztearingyertya mellett ábrándozott, s a gazdagoknál mesés fényt adott a petróleumlámpa.

ETELKA.
ELSŐ KÖNYV.
IRTA
DUGONICS ANDRÁS
KIRÁLYI OKTATÓ.
POSONYBAN és PESTEN,
FÜSKÚTI LANDERER MIHÁLY
költségével és betűivel.

Dugonics András: Etelka.
Pozsony-Pest, 1805

Egy-egy kúriában többnyire csak egy család lakott, de a szülők és a gyermekek két generációja mellett mindig ott élt egy-két szegényebb vagy egyedülálló rokon: nénék segítettek a gyermeknevelésben,

Eötvös József arcképe. Barabás Miklós olajfestménye

Eötvös József báró (1813-1871)

Író, politikai gondolkodó, liberális reformpolitikus. Elszegényedett hivatalnok-főnemesi családból származott, értelmiségi munkájából élt. Szépirodalmi munkákkal jelentkezett, majd 1839-től a liberálisok elméleti igényű politikusa lett. Országgyűlési szónok, szerkesztő, a magyar liberalizmuson belüli centralista irány kidolgozója, fő képviselője. 1844-től a *Pesti Hírlap* vezető publicistája. Regényeivel *(A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben)* a magyar realista irány megteremtője. 1848-ban oktatási miniszter, a kötelező népoktatás szorgalmazója. Az év őszén emigrációba vonul, ahonnan 1853-ban tér haza. Deák köréhez kapcsolódik. Liberális oldalról a kiegyezés fő szorgalmazója. 1866-tól a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1867-től haláláig újra oktatási miniszter. (Az 1848-as kormány egyetlen tagja, aki a kiegyezés után újra miniszter lett.) Nevéhez fűződik az 1868. évi kötelező népoktatásról és a nemzetiségekről szóló két törvény.

Biedermeier óraszekrény, 1830-as évek

a háztartásban; nagybácsik oktatták a fiúcskákat, segítettek a gazdaság vitelében. Város közeli kúriák farsangkor az eladó lányokat repítették szánokon a városi bálokba; ifjú rokonok vendégeskedtek hónapokon át a latin, a német vagy éppen - a Felvidékről jőve - a magyar nyelv jobb megtanulása céljából. A rokonság mellett nem ritkán ott lakott a nevelőnő, társalkodónő, házitanító, a szomszédban a gazdatiszt és így tovább. Mindnyájukat népes, csekély bérű, hűséges, öregségében is megtartott személyzet szolgálta ki, vagy elaggván, próbálta kiszolgálni. Az 1830-as években számos, főként felföldi kúriában élt még egy vendég; a menekült lengyel, aki a ház állandó vendégeként próbálta nélkülözhetetlenné tenni magát: adminisztrálta a gazdaságot, franciát tanított, a lengyel felkelésekről vagy Szibériáról mesélt a hosszú téli estéken. (A korabeli szépirodalomban találunk olyan leírásokat, hogy a kúriához hajtó vendég „az urat nem találta otthon, csak a lengyelje jött elő".)

Tajtékpipa, 1818

Bőkezűség, vendégszeretet, nagyvonalúság jellemezte a kúria lakóinak életvitelét, hiszen az élet olcsó - és vendég nélkül unalmas - volt: szélsőséges esetben - Jókai leírása szerint - az országútról raboltak maguknak s tartottak házukban vendégeket. Az emberek, főként az elmaradottabb, szegényebb vidékeken gyakran csakugyan megkeseredtek és eldurvultak - az igények és a valóság ellentmondásai káromkodáshoz, folytonos asszonyi sírdogáláshoz is vezethettek.

Élénk élet folyt a kúriában vendégsereg nélkül is, pedig a vendégeskedés ugyancsak rendszeres volt - hiszen a lakók kényelme mellett elsősorban ezért épült a kúria! A korban az egyedüllét nem számított értéknek, inkább kínos érzés volt, ha valaki - mondjuk egy szobában - egyedül maradt. A több szoba lehetővé tette, hogy a férfiak és a nők társas együttléte elkülönüljön. A férfiak politizálhattak, a nők pedig hölgykoszorút alkotva teázás-kávézás szertartása ürügyén teremtettek együttléti alkalmat (korábban a szeszes italok fogyasztása csak a férfiaknak adott ürügyet az együttlétre). A társas élet a fejlettebb vidékeken, a jómódúaknái kulturáltabb, szinte városias formákat öltött. Az együttlét rendszeressége lehetővé tette, hogy folytonosan foglalkozzanak a politika kérdéseivel - nem feledhetjük, hogy a reformgondolatok a kúriák falai között születtek, kúriában íródott a *Himnusz* és az akkori magyar irodalom színe-java.

Persze a kúria, elsősorban a távolsági közlekedés nehézkessége és drágasága folytán, egyszersmind zárt világ is volt. Lényegében egy-egy megye vagy járás többnyire egymással is rokon nemesi atyafisága jött

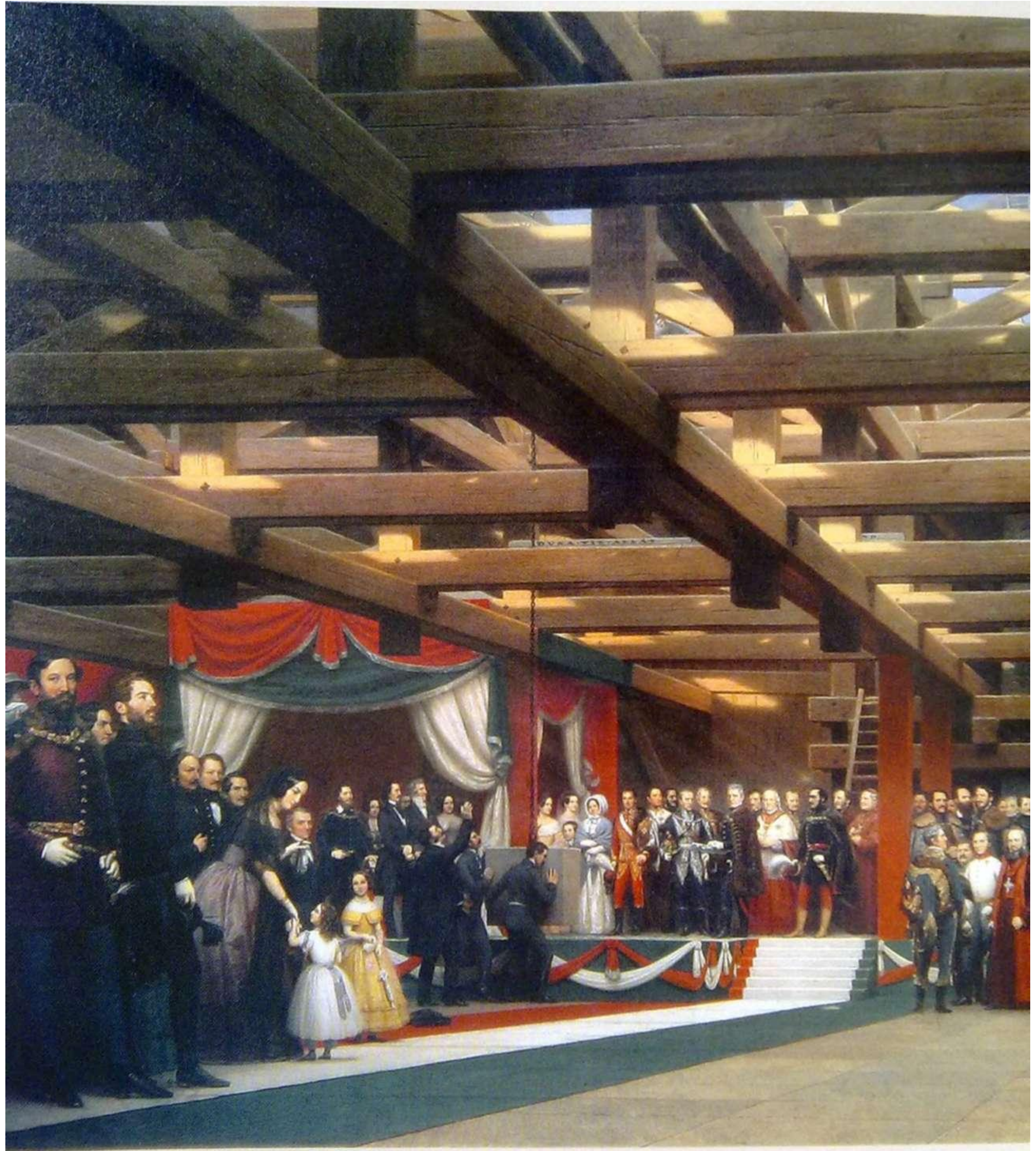

Nappali szoba zongorával. Viztestmény

ott össze, s ha az újságok, levelek hozták is a nagyvilág híreit, kevés volt az érdemi tapasztalatszerzés, az új kotta - ezért a zenekedvelő kúriák falai között sok régi, érzelmes melódia csendült fel. A nemesség politikai tudata, az ország iránt érzett felelőssége segített feloldani az elzárkózást, kikényszerítette a tájékozódást. A korban a kúriák falai közötti politizálás általánosnak mondható. Csakhogy nem mindegyiknek a falait rengették meg a reformeszmék! Talán Pató Pál úr is kúriában lakott - bár valószínűbb, hogy csak afféle parasztházban...

A kúria, mint a jómódú birtokosság falusi, ám a körülményekhez képest polgárias, civilizált életformát biztosító kerete, másutt sem volt ismeretlen. A porosz *junkerek* (középbirtokosok), a lengyel nemesek, az orosz földbirtokosok ugyancsak falusi kúriákban laktak, amelyek klasszicizáló építészeti stílusa is hasonlónak mondható. A falun élő középbirtokosság életformakeretét szerte Európában többnyire földszintes-tágas lakóháza, a kúria alkotta - Angliában éppúgy, mint Franciaországban vagy német földön, s ezt szépirodalmuk is tanúsíthatja. Ez az életforma csak ott hiányzott, ahol sűrű volt a városhálózat, így Itáliában, Németalföldön, egyes német s francia területeken. De a holland kivándorlók Dél-Afrikában vagy a franciák Kanadában - az ottani rurális életforma által meghatározottan - ugyancsak egymástól távoli kúriákba telepedtek, amelyek különlegességét az adta, hogy mellette, körülötte faluhálózat sem létezett.

A magyarországi kúria, mint meghatározó életformakeret, viszonylag hamar, létrejötte után néhány évtizeddel, bomlásnak indult. Gyulai Pál 1857-ben kisregényének már ezt a címet adta: *Egy régi udvarház utolsó gazdája.* 1848 előtti fénykorát, mint ez közismert, a szépirodalomban Jókai Mór örökítette meg.

A reformprogram

Miért vállalkozott reformokra a magyar nemesség?

Európában nem tartozik a történelmi különlegességek közé, hogy nemesek is vállalkoznak „modernizációra", a polgári átalakulás képviseletére. A történet azzal kezdődik, hogy még a 19. század első felében is többnyire a nemesség soraiból kerültek ki a vezető hivatalnokok; az uralkodók által kinevezett kancellárok, miniszterek, tartományi főnökök, helytartók, tábornokok. Számos országban, így Magyarországon is egészen 1844-ig, a nemesség monopóliuma volt a hivatalviselés. Márpedig a főtisztviselők egy része tisztán látó ember volt. Ők a 18. század végétől kezdve változtatásra érettnek tartották a világot. Sokan közülük persze nem mertek átalakítási munkába kezdeni vagy akár csak ilyen indítványokat tenni. Mások viszont úgy gondolták, hogy tervezeteikkel nem hagyják békében közvetlen főnöküket, vagy egy országos szervezet vezetőjét vagy esetleg éppen magát az uralkodót. Az úgynevezett hivatalnok-nemesség legjobbjai - mert róluk van szó - többnyire elszakadtak már a feudális gazdálkodástól, nem volt birtokuk, nem voltak jobbágyaik, nem falun éltek - közvetlen érdekeltségük inkább országuk sikerében, nemzetük erősítésében rejlett. Hivatalnoki reformtevékenységükben - motiváltságukat tekintve - elszakadtak a nemességtől, nem a „nemesi érdekek" képviseletében, hanem az „államrezon" (államérdek) nevében jártak el. Jellegzetes példája ennek az utolsó európai jobbágyfelszabadítás: 1860 táján sikerült meggyőzni a szentpétervári főhivatalnokoknak a cárt, hogy a jobbágyreform immár elkerülhetetlen. Ennek hírére viszont a vidéki földbirtokosság küldöttsége jelent meg Szentpétervárott, hogy lebeszélje az uralkodót e „felforgató" tervekről. Ismeretes, hogy a cár nem állott kötélnek, 1861-ben - utolsók között Európában - Oroszországban is kihirdették a jobbágyfelszabadítást. Vagy egy másik példa: Poroszország felemelkedése nem utolsósorban annak a hivatalnok-nemességnek köszönhető, amely nemzedékeken keresztül a porosz állam szolgálatában állott, melynek fizetése nagyobb volt, mint az inkább kisebb birtokú porosz földbirtokosok, a *junkerek* jövedelme. A nemesi hivatalnokok előmenetele, jóléte, jövője szorosan összefüggött az állam sikerével, hatalmával, felemelkedésével.

Nemesi viselet. Barabás Miklós vízfestménye

A birtokos nemesség sem volt azonban mindenütt az állagőrzés híve. Ha a „hagyományok", a régi rend és a nagyobb haszon

között lehetett (kellett) választani, sokan a nagyobb hasznot ígérő modernebb gazdálkodást választották, tehát előbb saját birtokukon vezettek be változtatásokat, majd törvényekkel és rendeletekkel, összállami szinten igyekeztek elhárítani a gazdasági fejlődés akadályait. Érdekes tény, hogy talán egyedül Franciaországban - amelynek fejlődését pedig szívesen tekintjük modellértékűnek - szegült ellene a nemesség csaknem egésze a változásoknak. Ott a 18. század vége felé mind a hivatalnok-nemesség, mind a járadékokból élő udvari nemesség, mind a birtokosság veszélyeztetve látta pozícióit, ha reformokkal kísérleteznek. Az 1789-es forradalom és a következő évek el is söpörték őket. (Helyükbe új nemesség lépett.) Megint másutt - például Spanyolországban - nem is anynyira a hivatalnokok, mint inkább a nemesi származású katonatisztek harcoltak, olykor polgárháborúkat robbantva ki, a liberális alkotmányosságért. És végül említenünk kell azokat az országokat, ahol nem volt nemesség (vagy csak elenyésző számban): ilyen ország volt például Hollandia, Finnország vagy Szerbia, Görögország. A nemesség politikai orientációja ezekben az országokban fel sem merül, itt a társadalmi fejlettség, a polgárság hiánya vagy megléte, ereje döntötte el, hogy milyen irányt vesz, mennyire lesz mélyreható és sikeres a polgári átalakulás.

Kray Pál táborszernagy képmása. Olajfestmény

Hol helyezhetjük el ezen az európai nemesség-térképen Magyarországot? A magyar nemesség egyetlen lehetősége, hogy számottevő csoportot alkosson az államéletben, a katonatiszti pálya választása volt. Magasabb „civil" államhivatali posztokat csak elvétve tudtak elérni. Főként azért hiányoztak a hagyományos hivatalnoki előmenetel lehetőségei, mert egyszerűen kevés volt a hivatal. Az állami vezetés csúcsai felé közelítve még kevesebb pozíció akadt. Magyarországon emellett alsóbb, megyei szinteken nem volt „királyi" végrehajtó hatalmi szervezet. Bécsben működött a magyar Kancellária, Budán a magyar Helytartótanács, mindössze néhány tucat tisztviselővel. A Habsburg Birodalom központi bürokráciája ugyan Bécsben pár száz embert foglalkoztatott, magyarok azonban itt csak elvétve találtak alkalmazást. Mind a birodalmi, mind a magyar államigazgatás központi pozíciói az arisztokraták, vagyis a főúri ranggal rendelkező (báró, gróf, herceg) nagybirtokos nemesség részére voltak fenntartva, fehér holló volt e legfelső régiókban egy-egy magyar köznemes. A me-

A 10. Vilmos huszárezred emlékkardja

A Királyi Kamara épülete Budán. Franz Weiss színezett litográfiája, 1837

gyeknek megvoltak a saját nemességük által választott hivatalnokai, Magyarország ötvenkét megyéjében ez kitett néhány száz főt, néhány más hivatallal, felső bíróságokkal együtt talán ezret is. De a megyei hivatalviselőket csak három évre választották, s újraválaszthatóak voltak ugyan, de az igazi, biztos egzisztenciális hátterüket birtokuk adta. Ha nem sikerült megválasztásuk vagy újraválasztásuk, falusi házaikba, kúriáikba húzódtak vissza. Fölfelé, a központi hivatalokba a megyékből nemigen vezetett karrierlehetőség. S aki felkerült, sokszor már nem a magyar érdekeket képviselte (lett légyen az a magyar nemesség vagy akár az egész magyar társadalom érdeke), hanem a birodalmi érdekek szolgálatába szegődött. Egy magyar nemes lehetett például császári-királyi katonatiszt, de mivel nem volt külön magyar hadsereg, jövője, tiszti karrierje az egész birodalom háborúinak sikerétől, s nem Magyarország sorsától függött.

A magyar nemesség jellegadó, a politikai véleményeket diktáló csoportja tehát a hivatalnokság helyett csak a birtokos nemesség lehetett. Közöttük nyilván nagyobb szavuk volt - a hagyomány is ezt erősítette - a nagyobb birtokúaknak, de a 18. század dereka óta egyre többet számított a képzettség, a műveltség, az ország dolgai iránti érdeklődés, a hasonló szellemiségűekkel fenntartott kapcsolatrendszer.

Ismeretes, hogy a magyar nemesség a 19. század második negyedében az ország polgári átalakulásának programját fogadta el, azt képviselte, és többnyire ezt juttatta többségre a megyegyűléseken választott követek révén az országgyűlés alsó tábláján is.

Sommásnak tűnő megállapításunkhoz rögtön kérdőjelet lehet illeszteni: a nemesség többsége csakugyan a reformok híve lett? A kérdést teljes bizonyossággal nem tudjuk megválaszolni, mert ugyan minden nemesnek volt szavazati joga a megyegyűlésen, de a szavazatleadást pontosan nem rögzítették, sokszor „közfelkiáltással" (a többséget csak kimondva, de nem utána számolva) választottak. Mégis, az eddigi vizsgálatok alátámasztják azt a megállapítást, hogy az országgyűlés „alsó" (követi) tábláján megjelenő többség, különböző programok jegyében ugyan, a reformok hívei közé sorolható. Tehát küldőik, a megyei nemesség, több vagy kevesebb határozottsággal, lassúbb vagy gyorsabb tempóval, de fel akarták számolni a rendi-feudális világot. Meghatározó volt mindebben az elitek szerepe, az irányítóké, a kezdeményezőké, a műveltebbekké, a világlátottaké, a latinul tudóké. De ami történt, történt: az elitek magukkal tudták ragadni a többséget, még egy pontosító meghatározással: a politizáló többséget. (Mert csak a nemesek - a felnőtt térti nemesek - politizálhattak, de közülük sem mindegyik élt politikai jogaival.)

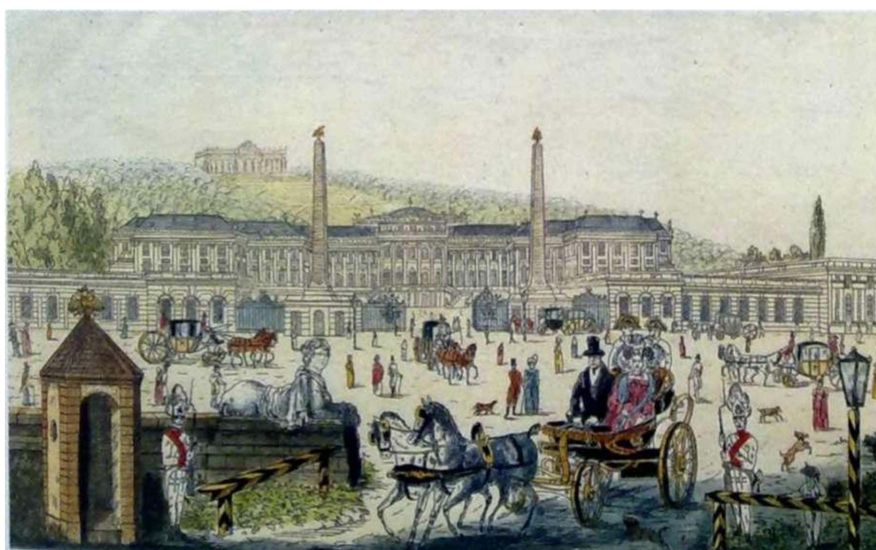
S ha mindez többe kevésbé így volt, rögtön megfogalmazható a másik kérdés: hogyan kerülhetett erre sor? Mert egyedül Magyarországon történt meg az, hogy a nemesség többsége „reformer" lett A magyar rendi világ utolsó ket évtizedében, körülbelül 1830-1848 között teljes jog-

gal beszélhetünk „reformkorról", melynek hordozója, társadalmi bázisa kétségkívül a magyar nemesség volt.

Érezhető, hogy az elvileg a feudális rend fenntartására, a változatlanság politikájára hivatott nemesség „átállása" a polgári átalakulás ügye mellé önmagában véve is egy paradoxon, vagyis belső ellentmondás. De a történész nem elégedhet meg ennyivel - az okok után kell néznie. Ezek között mindjárt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a nemesség politikai értelemben magára hagyatva érezte magát: noha neki kellett volna elfoglalnia az államélet vezető pozícióit, erre nem kerülhetett sor, egyszerűen azért, mert nem volt teljes körű a magyar államélet. A Habsburg Birodalomban a Magyar Királyság különállással rendelkezett, de a lényegi döntések e királyság intézményei felett, Bécsben születtek. Ha a magyar nemesség azt látta, azt érzékelte volna, hogy érdekei érvényesülnek Bécsben (akár cseh, osztrák nemesek és hivatalnokok révén is), s ha azt tapasztalta volna, hogy az ország felzárkóztatására érdemi kísérletek történnek, bizonyára a kivárás politikáját választja. De nem így történt. II. József volt az utolsó Habsburg-uralkodó, aki kormányát a változások irányában mozgatta. (S akkor még mindez a magyar nemességnek nem volt ínyére, annál is inkább, mert az ország érdekei a „kalapos király" számára ismeretesen másodlagos jelentőségűek voltak - ő főként saját hatalmát kívánta növelni.) II. József halála után évtizedek teltek el, és Bécsből nem érkeztek többé változtatási impulzusok. Pedig Európából éppen ekkoriban, a 19. század legelejétől jöttek a nagy kihívások! Napóleon államrendszere bebizonyította, hogy mire képes egy jó közigazgatással rendelkező bi-

Kortestanya. Nagy Ignác Tisztújítás *című darabjának színpadképe. Színezett rézmetszet, 1843*

Schónbrunn látképe a palotával

Törvény garantálja Magyarország teljes önállóságát a Habsburg Birodalmon belül, 1791

„1790:10. törvénycikk

Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről

Az ország karainak és rendéinek alázatos előterjesztésére ő szent felsége is kegyesen elismerni méltóztatott, hogy ámbár a felséges ausztriai ház nőágának az 1723:1. és 2. cikkelyek által a Magyar Királyságban és a hozzákapcsolt részekben megállapított örökösödése ugyanazt a fejedelmet illeti, akit a megállapított trónöröklési rend szerint a Németország és azon kívül fekvő, elválaszthatatlanul és föloszthatatlanul blrtoklandó többi ország és tartományokban illet: mindazonáltal Magyarország, a hozzákapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját Illetőleg (beleértve mindenféle kormányszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennélfogva az 1715:3., valamint az 1741:8. és 11. cikkelyek rendelésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így ő szent feleségétől s örököseitől, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország."

rodalom. Angliából a mezőgazdasági, majd az ipari forradalom hírei érkeztek. Európában a latin közigazgatási nyelvnek már réges-régen búcsút mondtak, a társadalmakat dinamizálta a törvény előtti egyenlőség, felszámolták a feudalizmust vagy hozzákezdtek a jobbágyrendszer lebontásához - csak éppen a Habsburg Birodalomban, illetve Magyarországon nem történt jószerével semmi. A magyar nemesség a körülményeknek kiszolgáltatottnak érezte magát. Ha átalakításokat kívánt, nem volt hova csatlakoznia - és végül maga kezdett hozzá a változtatások megtervezéséhez. A lemaradás, a magára hagyottság érzése cselekvési energiákat hívott életre. Ott voltak, persze, az ellenerők, a kivárás hívei, akik bíztak és biztatgattak: újra arany idők köszönthetnek a magyar nemességre - csakhogy ők nem kínáltak perspektívát. Akár a francia forradalomtól (1789), akár Napóleon uralmától (1799) számítjuk, a 18. század végétől minden kimozdult helyéből, s ugyan 1815-től, a bécsi kongresszussal a külpolitikai nyugalom korszaka köszöntött be, de az európai társadalom dinamikus mozgásai felerősödtek. Az ipari forradalom kezdetét ekkor megélő nyugat-európai országok máris messze túlszárnyalták, és lényegében mindenben (gazdaság és gazdagság, közlekedés, alkotmányosság, városiasodás, tudomány) túlszárnyalták Közép-Európát - nem is szólva Kelet-Európáról.

Batsányi János (1763-1845)

A magyar felvilágosodás korának kiváló költője. Jogot tanult, házitanítóskodott, majd Kassán lett tisztviselő. Itt alapította - Kazinczy Ferenccel együtt - az első magyar irodalmi folyóiratot, a *Magyar Museumot* Ebben adta ki híres, *A franciaországi változásokra* című forradalmi költeményét. Bekapcsolódott a Martinovics-féle összeesküvésbe, de ezt nem tudták rábizonyítani, így egy évvel letartóztatása után, 1796-ban kiszabadult. Bécsbe költözött, szerény hivatali állást vállalt. Részt vett Napóleon 1809. évi, a magyarokhoz intézett kiáltványának lefordításában. A megtorlástól tartva a franciákkal együtt még abban az évben elhagyta Bécset, Párizsba költözött. Napóleon bukása után az osztrák rendőrség ott letartóztatta. Linz városában jelöltek ki számára kényszerlakhelyet. Itt élt, tökéletes elszigeteltségben, a következő nemzedékek számára szinte ismeretlenül, 1845-ben bekövetkezett haláláig.

Batsányi János képmása. Friedrich Heinrich Füger olajfestménye

Napóleon (Napoléon Buonaparte, 1769-1821)

Napóleon átkel az Alpokon. Jacques-Louis David olajfestménye

Néhány éve tartozott még csak Korzika szigete Franciaországhoz, amikor Napóleon ott megszületett. A sokgyermekes családból származó olasz fiúcskát bentlakásos tüzértiszti iskolába adták. Alighogy végzett, váratlan karrierlehetőségek nyíltak a fiatal tisztek számára. A francia forradalomnak szüksége volt tehetséges katonákra, olyanokra, akik belpolitikai rendcsinálásra is vállalkoznak. Napóleon Buonaparte huszonnégy éves korában tábornok lett. 1796-ban kinevezték a szétzilált itáliai hadsereg parancsnokává, ahol bizonyította bámulatos katonai tehetségét. 1798-1799-ben Egyiptomba vezetett expedíciós sereget, majd hazatérve elsöpörte politikai támogatóit. 1799-ben (a forradalmi naptár szerint Brumaire 18-án) államcsínyt hajtott végre. A Francia Köztársaság választott konzulja lett, majd örökös konzul, 1804-ben császárrá koronázta magát. Napóleon a francia forradalom és a francia nacionalizmus lendületét kihasználva hihetetlen energiákat szabadított fel. Az alig több mint húszmilliós, a forradalmi események által dezorganizálódott, az ipari forradalommal éppen csak ismerkedő Franciaország az ő révén a 19. század első éveiben - Skandináviát, Oroszországot és Britanniát nem számítva - egész Európát meghódította. Napóleon páratlan hadvezéri tehetsége igazgatási-szervezési zsenialitással párosult. Franciaországot mintegy a kétszeresére növelte. A nagyra nőtt császárságot vazallus államok láncolata vette körül. A szövetséges országok trónjaira, az olasz maffia módszereire emlékeztető módon, családjának tagjait ültette. Az ókori Nagy Sándor óta példátlan egyéni karrierje egész Európa bámulatát, csodálatát, illetve félelmét és gyűlöletét kivívta. Hogy egyetlen egyén mire lehet képes a 19. században, lényegében pusztán tehetsége (és erkölcsi gátlástalansága) révén, megdöbbentette az örökletes monarchiák többé-kevésbé rendezett világához szokott kortársakat. Féltek tőle, mert az egyes országok határait, azok belső rendjét kénye-kedve szerint alakította. Kíméletlenül kihasználta a kezére jutott területek emberi és anyagi erőforrásait. Bár I. Ferenc lányának, Mária Lujzának a kezét elnyerve (1810) látszólag megpróbált beilleszkedni az európai uralkodók rendszerébe, a valóságban európai hegemóniára, egyeduralomra tört, s lényegében ez lett a veszte. Mert csak a szárazföldi hegemóniát tudta megszerezni, a tengeren (Trafalgarnál 1805-ben élete feláldozásával Nelson admirális aratott diadalt) Anglia maradt az egyeduralkodó. Britannia pedig szervezte ellene a küzdelmet, újabb és újabb Napóleon-ellenes koalíciókat hívott életre. Franciaország, amely pedig támaszkodhatott „szövetségesei" erejére is, a majd negyedszázados háborúkban kimerült. Az 1812. évi Oroszország elleni hadjárat teljes kudarccal végződött, a háborúban teljesen megsemmisült az addigi történelem legnagyobb, több mint félmilliós francia és szövetségesi hadserege. Ezt követően lényegében egész Európa összefogott ellene. 1813-ban következett be első nagy csatavesztése, a lipcsei „népek csatájában". Napóleon, hadvezéri tehetsége révén, még hónapokig sikerrel védekezett Európa egyesített hadereje ellen. 1814-ben ellenfelei már Párizst fenyegették, ekkor lemondott az uralkodásról. A győztesek azonban - mégis csak egy koronás főről és I. Ferenc Habsburg császár vejéről volt szó - méltányosan bántak vele. Császári címét, udvartartását meghagyva Elba szigetének uralkodójává tették. 1815-ben Napóleon váratlanul megszökött onnan, s a francia belpolitikai elégedetlenséget kihasználva a Földközi-tenger vidékéről három hét alatt sereget szervezve eljutott Párizsba. Bár lelkesedés fogadta, de a kimerült, régi határai közé szorított Franciaországnak már nem volt esélye a gyorsan mozgósított európai hatalmasságok ellen. Napóleon 1815-ben Belgiumban, Waterloonál megsemmisítő vereséget szenvedett az egyesített angol-holland-porosz erők ellen. (Az oroszok ebben a hadjáratban részt sem vettek, a háború sikeres folytatására Napóleonnak győzelem esetén sem lett volna sok esélye.) Napóleont elfogták, és mint hadi foglyot a Csendes-óceán egy távoli kis szigetére, Szent Ilonára száműzték. 1821 -ben halt meg. A történelemben páratlan egyéni felemelkedéshez a vereség után a bukás, a kudarc, a hanyatlás eseményköre kapcsolódott. A Napóleon-történet üstökösszerű pályaívvé, valóságos mítosszá formálódott. Személyisége a 19. század első évtizedeiben páratlan rajongás tárgya volt. Csak a 20. század végére árnyalódott az összkép: katonai és politikai zsenialitását változatlanul elismerve is feltárult zsarnoki természete és hódító céljainak teljes irrealitása.

Napóleon francia császár kiáltványa a magyarokhoz, 1809

„Magyarok!
Az ausztriai császár, megszegvén a békességet, melyet Velem kötött, s nem gondolván azon nagylelkűséggel, melyet már három ízben, név szerént pedig az 1805-dik esztendőbéli háború végével iránta mutattam, megtámadta hadinépemet. Visszaverem Én az igazságtalan megtámadót: az Isten, ki a győzedelmeket adja és a háládatlanokat s hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet; elfoglaltam Ausztria fővárosát, és már a Ti határaitokon állok diadalmas seregeimmel. Az ausztriai császár, nem pedig a magyar király üzent Nékem hadat. Hazai constitutiótok szerént nem is cselekedhette volna ő ezt a Ti megegyezésetek nélkül. Országotoknak mindig csak a haza oltalmára intézett egész szisztémája, és azok a rendelések, amelyeket ehhez képest az utolsó országgyűlésén tettetek, eléggé s nyilván kimutatják, hogy Ti a békességnek fenntartását kívántátok.
Magyarok! eljött az a szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségteket. Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok; maradjon fenn egész épségében országotok és szabadságtok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója - akár azon állapotjában, amint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, amelyeket abban Ti magatok, teljes tetszéstek s kényetek szerént, az időknek mostani környülállásaihoz képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve talán szükségeseknek ítélni fogtok. Semmit sem kívánok Én Titőletek: egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és valósággal független nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesíttetés volt a Ti szerencsétlenségteknek főbb oka; Ausztriáért folyt a Ti véretek messze országokban; és legbecsesebb javaitok szüntelenül annak örökös tartományai miatt voltának feláldozva. A Ti országotok tette az Ausztriai Birodalomnak legszebb részét; és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok s mellyékes tekertetek által igazgattatván mindeddig, melyek Tireátok nézve idegen természetűek voltak. Vágynak még Tinéktek nemzeti tulajdon erkölcseitek; vagyon nemzeti nyelvetek; és dicső eredeteteknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeket; légyetek újra, akik valaha voltatok! Válasszatok királyt magatoknak; olyan királyt, aki Tiérettetek országoljon, aki hazátoknak kebelében Tiközöttetek lakjék, és akit a Ti polgártársaitok s katonáitok végyenek körül!
Magyarok! Ez az, amit Európa Tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kívánom Tőletek én is állandó bizonyos békességet, kereskedésbéli szabad közösülést velem, és tökéletes függetlenséget s bátorságot. Ily jutalom vár Titeket, hadicső eleitekhez és önnön magatokhoz méltók akartok lenni. Nem fogjátok Ti ezen jó szándékból eredő és a Ti saját javatokra tárgyazó ajánlásimat megvetni; nem fogjátok tovább haszontalanul ontani véreteket oly gyenge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett miniszterek igazgattak, oly miniszterek, kiket Anglia, Európának ezen közellensége pénzzel fizetett, s eszerént a maga gazdagságát az egyedülvaló kereskedésre és a mi viszálkodásainkra építette.
Gyülekezzetek azért öszve Rákos mezejére, régi őseitek szokása szerént; tartsatok ott igaz nemzeti gyűlést! és adjátok tudtomra végzéseiteket."

Mert Nyugat- és Kelet- (de legalábbis Közép-) Európa között a 17-18. században még nem volt akkora, még nem volt annyira minden területre kiterjedő a különbség, mint amilyen a 19. századra kialakult. Korábban még Keleten is, Nyugaton is az agrárnépesség volt túlnyomó többségben. Az államok súlyát ezért a kiterjedés, a lakosságszám, az ebből fakadó katonai erő döntötte el. A 19. század elejétől viszont Magyarország számára évről évre érzékelhetővé vált, tudatosodott a lemaradás érzése. Mintha süllyedt volna a régió (jóllehet csak egy helyben topogott). A gazdasági elmaradottság, ebből fakadóan a szegénység érzése a hatalmi kiszolgáltatottság felismerésével párosult. A reformkor azért is köszöntött be néhány évvel később, mint ahogy azt az akkori történelmi tapasztalatok indokolttá tették volna (vagyis csak 1830 táján), mert a 19. század elején még elfödte a bajt az a mindennapi tapasztalat, hogy a háborúk folytán jó ára van a terménynek, „működik a gazdaság", hiszen mindent el lehet adni, méghozzá jó áron. A kijózanodás évei a béke idején, 1815 után következtek el, újragondolásra késztetve a nemességet.

A lipcsei csata, 7873. Olajfestmény

Jelenet az osztrák-francia háború idejéből

Kelet-Európa korántsem csupán a lemaradás negatív példája volt a kortársak számára. Onnan is veszély, onnan is kihívás fenyegetett. Oroszország a 18. században aggodalomra okot adó, hódító nagyhatalommá nőtte ki magát. Kezdeményezésére Lengyelországot felosztották az osztrák, a porosz és az orosz hatalom között. A hajdani lengyel-litván állam, a 17. században még Európa legnagyobb területű és egyik legnépesebb országa, egyszerűen nem létezett többé. A Magyarországon is hangoztatott tanulság: egy egész ország, egy egész hatalom eltűnhet, ha - hogyan is fogalmazzunk - nem jól politizál. Lengyelország szomorú sorsa az egész reformkorban intő példa maradt. És nem vesztették szem elől a Lengyelország legnagyobb részét bekebelező hatalmat, Oroszországot sem. Katonai-hatalmi túlsúlya nyomasztóan jelen volt a térségben. „Éjszak rettentő óriása" nehezedik ránk - fogalmazta meg a félelmet Vörösmarty Mihály. Magyarország területe és népessége nyilvánvalóan kisebb, és kisebb is marad, mint Oroszországé. Még egy erős Magyarország sem állhat ellent bizonyossággal az orosznak. De egy erős Magyarország kívánatos partner, külpolitikai szövetséges (nem pedig elhanya-

Szentpétervár látképe a Vaszilevszkij sziget felől. Benjámin Patersen vízfestménye, 1807

golható tényező!) lesz egy majdani európai hatalmi játszmában. Erősödni kell, nem pedig egy helyben topogni. Ehhez pedig változtatások, reformok szükségesek - zárult ebben az irányban a kortársak gondolatmenete.

A külső félelmek mellett, s ezt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, ott voltak a belső félelmek is. Éspedig kettős értelemben. Féltek a jobbágyság felkelésétől, attól, hogy a parasztok fellázadva halomra gyilkolják uraikat, anarchiát idéznek fel, amelyen persze végül úrrá lenne a Habsburg fegyveres hatalom, de az anarchia romjain egy más, talán német, talán szláv világot hoznak létre - de semmiképpen sem az ő világukat. A politikai gondolkodásba belép a parasztokkal, a jobbágyokkal való számvetés: mit akarnak ők? Mi az ő érdekük? És kiformálódik a reformkor alapvető politikai koncepciója, az érdekegyesítés, az a gondolat, hogy olyan új rendszerre van szükség, amely többé-kevésbé valamennyi társadalmi réteget megbékíti, a társadalmi ellentéteket legalábbis tompítja. A modellt nem nehéz megtalálni, hiszen ott van Nyugat-Európa. De odáig, a modell hazai megvalósításáig hogyan jussanak el? - ez az a konkrét feladat, amely a reformkori elméket foglalkoztatja. A megoldás: az örökváltság koncepciója, vagyis az az elképzelés, hogy a jobbágy az általa birtokolt földdel együtt felszabadul (önálló parasztgazda lesz); a birtokos pedig megszűnő szolgáltatásaiért kárpótlásban részesül, és saját kezelésű (úgynevezett allodiális) birtokain modern tőkés gazdálkodásba kezd.

A jobbágysággal, az ország lakosságának mintegy 80 százalékával való számvetés azt is tudatosította a nemesség számára, hogy a jobbágyság - s ezáltal a lakosság - többsége (mintegy 60 százaléka) nem magyar, hanem nemzetiségi: román, szerb, horvát, szlovák, német, ruszin. A politizáló nemesek féltek a nemzetiségektől, vagyis attól, hogy elvész az ország magyar jellege, sőt attól is, hogy az országot akár fel is osztják a nemzetiségek, hiszen nyelvi rokonaik élnek az ország határain kívül, s talán orosz hatalmi segítséget is találnak egy ilyen osztozkodáshoz. A nemzetiségi félelmek megvoltak és hatottak. De - a magyarországi polgári átalakulás nagy szerencséjére - itt az illúziók kerekedtek felül. Nevezetcsen az a gondolat, hogy a társadalmi emelkedés megindulásával, a társadalmi mozgások di-

Felső-magyarországi parasztok és Magyarországon élő németek. Színezett rézmetszet, 1816

namikájának felerősödésével a nemzetiségek elfogadják második - az országon belüli közvetítő - nyelvükként a magyart, amelyen keresztül mindenki kommunikálni tud majd egymással, és ennek révén, illetve a politikai jogok megadásával részint kialakul bennük egy Magyarország iránti állampolgári lojalitás, részint pedig előbb vagy utóbb el fognak magyarosodni. Egy új, tisztán magyar nemzetállami jövőkép körvonalai bontakoztak itt ki, amelynek illúzió voltát, nacionalizmusát a 21. századból visszatekintve bírálni indokolt, de azt is látni kell, hogy e jövőkép nélkül a nemesség nem vállalkozott volna reformokra. Csak ezzel az illuzórikus magyarosító elképzeléssel együtt történhetett, hogy az ország a polgári átalakulás útjára lépett, s 1848-ban meg is valósította azt. Ha ebben a döntő kérdésben a félelmek vagy akár csak az aggodalmak kerekedtek volna felül, a nagy vállalkozás alighanem elmaradt volna, s az emelkedő magyar 19. század helyett a stagnáló 19. század lett volna történelmi örökségünk.

Másfél évszázad távolából milyen egyszerűnek tűnik a feladat! Vállalni kell a reformokat, a polgári átalakulást, fel kell zárkózni Nyugat-Európához. És ki más hajthatná ezt végre, mint a népes, alsóbb rétegeiben a „néppel" is érintkező-keveredő nemesség? Hiszen a nemesség van „felül", birtokolja a gazdasági és politikai pozíciókat. Azonban a nemesség felett tartott szemlénk során mintegy zárójelbe tettük azt a kiinduló pontot, amelyhez most vissza kell térnünk: a Habsburg-hatalom politikájára gondolunk. Mert nemcsak reformkezdeményezések hiányoztak ottan, hanem ellenzés, majdnem teljes körű elutasítás fogadta a magyar nemesek reformindítványait. A reformok elutasítása egy egész birodalom hatalmára támaszkodott (ide értve a magyar konzervatívokat is). Márpedig az uralkodó egyetértése nélkül nem születhetett reform, s a császár-király (1835-től 1848-ig a kormányzásra képtelen V. Ferdinánd) magyar ügyekben is a bécsi kormányszervek döntéseire hagyatkozott. Ha az elfogadott reformtörvényeket vennénk sorra, a reformkor nem sikertörténet: sokkal több a kezdeményezés, a javaslat, mint az elfogadott reform - de ez nem a magyar nemességen múlott. A reformmozgalmat ezért programja, céljai - és nem eredményei - révén tudjuk méltatni.

Az értelmiség áttörést keres: a magyar jakobinusok mozgalma

A nagy francia forradalommal szinte egy időben, még 1789 végén, 1790 elején mozgásba lendült a magyar politikai élet. Az 1780-tól uralkodó II. József császár önkényuralmi rendszerével szembeni ellenállás olyan méreteket öltött, hogy az uralkodó végül megígérte: elveit feladva országgyűlést hív össze. Hamarosan annak híre is elterjedt, hogy a császár halálos beteg. Az uralkodó halálos ágyán egy-két kivétellel összes rendeletét visszavonta, hogy utódának, az addig Toszkánában (Firenzében) uralkodó II. Lipótnak szabad kezet biztosítson.

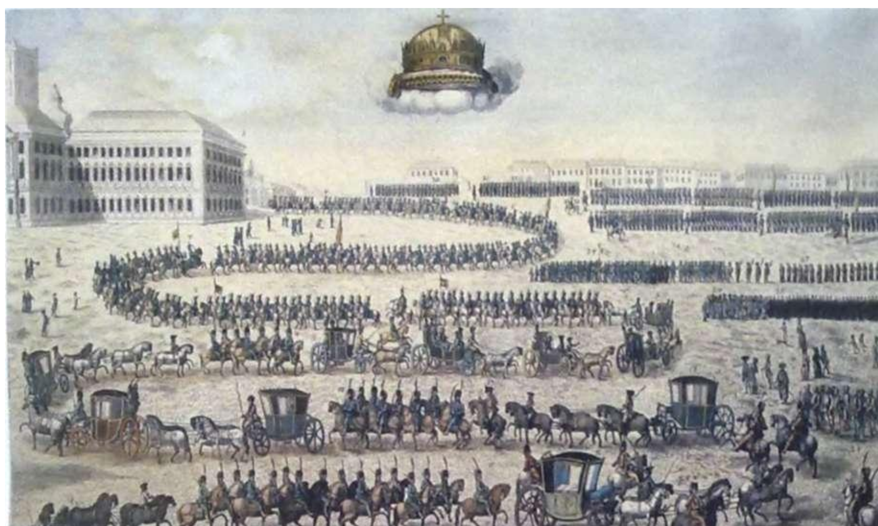
Az ellenállás és tiltakozás lendülete odáig vezetett, hogy a magyar nemesek közül sokan az új Habsburg-uralkodót nem akarták elismerni. Azáltal, hogy II. József törvénytelen rendeleteket hozott - fejtegették -, „az örökösödés fonala megszakadt", vagyis a magyar rendek most már azt választhatnak királlyá, akit csak akarnak. Titkos tárgyalásaik kezdődtek a porosz királyi udvarral: egyesek onnan vagy egy másik német fejedelemségből hoztak volna királyt. II. Lipótnak minden ügyességére szükség volt ahhoz, hogy ezeket a mozgalmakat leszerelje. Végül sikerrel járt. A külpolitika terén engedményeket tett ellenfeleinek, birodalmán belül pedig - kis túlzással mondhatjuk - mindenkinek mindent megígért. A még országai közé tartozó Belgiumban éppúgy helyreállítani rendelte a régi alkotmányt, mint Magyarországon. A nemzeti vívmányokat követelőknek nyelvhasználati jogokat, a változtatások szorgalmazóinak reformokat ígért. Közben pedig nagy igyekezettel hozzákezdett ahhoz, hogy saját uralmát kiépítse, hatalmát megszilárdítsa. Nem szállt szembe nyíltan ellenfeleivel, hanem a háttérből mozgatta a szálakat. Röpiratokat íratott a városi polgárok nevében a magyar nemesek ellen, támogatta a parasztság érdekei mellett felszólalókat, pártfogolta a gyengébb nemzetiségeket az erősebbekkel szemben. Még attól sem riadt vissza, hogy a parasztfelkelés rémével riogasson. Ha kellett, a protestáns vallásúak mellé állt a katolikusokkal szemben - ami nem volt eddig jellemző egy Habsburg-uralkodóra. És ami talán a legfontosabb: megszervezte a titkosrendőrséget, hogy mindenkiről és mindenről tájékoztassák. Nem a „nép", nem a parasztok, nem a tömegek gondolkodására volt kíváncsi, hanem a hivatalnokokéra, a megyék politizálására, a reformokat tervezgető értelmiségiek vágyaira. A titkosrendőrség besúgói éppen ezért jórészt az értelmiség köréből kerültek ki, voltak közöttük papok, tanárok, hivatalnokok, katonatisztek. Jelentéseikért kaphattak pénzt, kinevezést, előléptetést - vagy egyszerűen csak elégtétellel tölthette el őket, hogy az uralkodót, a birodalmat szolgálják. Az informátorok egy része saját fontosságát érez-

II. Lipót arcképe. Rézmetszet

II. Lipót (1747-1792)

Habsburg-uralkodó, német-római császár és magyar király (1790-1792). Rövid uralkodása alatt nagy tehetségről tanúskodva felszámolta elődjének, II. Józsefnek kül- és belpolitikai kudarcait, újra stabilizálta a birodalmat. Magyarországon a rendekkel együttműködve, a rendi intézményrendszer elleni támadásokat mellőzve látott hozzá bizonyos reformok végrehajtásához. A francia forradalom kihívása és korai halála megakadályozta tervei kivitelében.

A korona hazahozatala, 1790. Tischler Antal színezett rézkarca

te megnövelve azáltal, hogy a bécsi udvarnak, netán magának a császárnak jelenthetett. Nemcsak értesülésekkel szolgáltak, nem ritkán eltúlozva híreiket, hanem fontoskodva javaslatokat is tettek: mit kellene tennie a kormányzatnak.

Az uralkodó persze azt tette, amit ő akart. II. Lipót törekvéseit pontosan nem ismerjük, mert korai halála megakadályozta abban, hogy terveit végigvigye. Utódának, I. Ferencnek pedig egy ilyen tanácsadó szolgálatra nem volt szüksége. A hírekre kíváncsi volt ugyan, akadtak besúgói, de tervkovácsokra nem volt szüksége. A titkosrendőrséget átszervezték, a változtatásokat szorgalmazó, fontoskodó besúgókat elbocsátották.

Ebből a furcsa értelmiségi alvilágból, ebből az elbocsátott légióból, a magukat eleddig az ország javán munkálkodónak tartó jelentgetők köréből lép elénk egy különös alak: Martinovics Ignác. Pap volt, szerzetes, az uralkodó kegyéből apáti méltóságra emelt egyházi ember - aki azonban egyházellenes röpiratokat is fogalmazott. Nagy tehetségű és sokoldalú férfiú, a természettan fiatal professzora a lembergi egyetemen. De becsvágyát nem elégítette ki .1 tudományos világ remélhető elismerése. Többre vágyott, egy ország sorsát kívánta befolyásolni. Nem volt nemesi származású, a politika világa így zárva maradt előtte. Előbb a gondolat erejével, írásaival és röpirataival akart hatni, majd rájött, hogy befolyását egy szervezkedéssel növelheti.

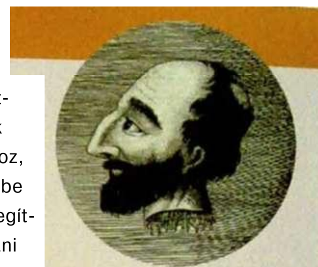
I. Ferenc (1768-1835)

Habsburg-uralkodó, német-római császár (1792-1806), majd az általa alapított osztrák császárság első uralkodója (1804-1835), magyar király (1792-1835). Uralkodói képességei jóindulattal is csak középesnek nevezhetők. A francia forradalom kihívása nyomán birodalmában abszolutista rendszert vezetett be. Elfojtotta a reformokat, erősítette a cenzúrát. Merev kormányzatának külpolitikai reprezentánsát Metternichben találta meg. Magyarországi politikájában ingadozott, 1812-ig forma szerint betartotta a magyar rendi alkotmányt, majd 1825-ig tartósan abszolutista rendszer kiépítésével kísérletezett. Uralkodása utolsó éveiben visszatért a magyar rendi alkotmány méltánylásához, mert ebben stabilizáló eszközt látott.

I. Ferenc képmása. Olajfestmény

Martinovics Ignác (1755-1795)

Martinovics Ignác levágott feje

A magyar jakobinus mozgalom vezetője. Fiatalon belépett a ferences rendbe, így végezhette el az egyetemet. A természettudományok vonzották, 1783-ban az újonnan szervezett lembergi (ma: Lvov) egyetem természettantanára lett. Számos tudományos értekezést készített, emellett írásaiban gyakorlati problémákkal éppúgy foglalkozott, mint filozófiai kérdésekkel. Egyházi és egyetemi karrierje dacára sem illeszkedett be korának feudális világába. A polgári átalakulás híve lett. 1790-ben az akkor trónra lépő II. Lipóttól várta a reformokat. Őszinte meggyőződéssel lépett az uralkodó szolgálatába, titkos megbízásokat vállalt, jelentéseket írt, röpiratokat készített. 1792-ben viszont az új uralkodó, I. Ferenc, elbocsátotta a szolgálatból. A francia forradalom lelkes híveként most a bécsi körök ellen fordult, a magyar demokrata értelmiségiekkel keresett kapcsolatot. Tettvágya, saját személyének túlértékelése vezette ahhoz, hogy titkos szervezkedésbe kezdjen: összeesküvés segítségével akarta végrehajtani a forradalmi átalakulást. Kiváló szervező- és agitatív képességeit bizonyítja, hogy rövid idő alatt kiterjedt hálózatot hozott létre Magyarországon, s szálak vezettek az országon kívülre is. Először az összeesküvés bécsi ágát leplezték le, Martinovicsot ott letartóztatták. Vallomásai nyomán a magyarországi összeesküvést ís felderítették. Perbe fogták, halálra ítélték, és a budai Vérmezőn lefejezték.

A magyarországi elégedetlenség, amelynek látványos jelei mutatkoztak már 1789—1790-től, még II. Lipót halála (1792) után sem szűnt meg. Martinovics arra gondolt, hogy a nemesi elégedetlenséget, az ország függetlensége utáni vágyat titkos szervezetben kapcsolja össze az értelmiségiek reformterveivel - és az egész élére önmagát állítja.

Terve merész volt, bonyolult, s ha a Habsburg-hatalom egész birodalmi erejét, hadseregét nem is tudta volna legyőzni, csakugyan komoly veszélybe, válságba sodorhatta az államhatalmat. Martinovics ugyanis 1794-ben két titkos társaságot szervezett, amely mintegy két koncentrikus kört alkotott. A külső kört a nagyobb létszámot átfogó *Reformátorok Társasága* képezte. Ebben főként azokat a nemesi elégedetleneket tömörítette, akik meg akartak szabadulni a Habsburgok uralmától, némely reformokat is elfogadtak volna, de nem kívántak lemondani a nemesség uralmáról, irányító és vezető szerepéről. E programnak tehát volt bázisa a megyékben, hivatalokban, a birtokos nemesség körében - komolyan veszélyeztethette a birodalmat, főleg ezekben az években: a Habsburg Birodalom ugyanis háborút kezdett a forradalmi Franciaország ellen. Kevesebb katona volt az országban, és egy háborús vereség megrendíthette a Habsburgok hatalmi pozícióit. (Mint ahogy Belgium nemsokára végérvényesen ki is szakadt a birodalomból.) Azt is mondhatjuk tehát, hogy Martinovics a titkosságot, a szorosabb szervezeti működést építette rá egy már létező politikai áramlatra.

Martinovics azonban nem elégedett meg ennyivel. Túlértékelve az országban mutatkozó elégedetlenséget, egyidejűleg megalkotta a szervezkedés második, belső körét, a *Szabadság és Egyenlőség Titkos Társaságát.* Ebbe már eleve kevesebb tagot kívánt beszervezni, elsősorban a nagy francia forradalom eszméivel rokonszenvező értelmiségiek köreiből. A belső kör programja oly messzire tekintő volt, hogy azt csak

Sigray ['zsigrai'] Jakab gróf (1760-1795)

A kőszegi kerületi tábla ülnöke (bírája), a felvilágosodás híve, reformer. Csak 1780-ban kapott grófi címet. Martinovics szervezte be a jakobinus mozgalomba, ahol - grófi rangja is hozzájárult ahhoz, hogy rá esett a választás - az egyik titkos társaság, a *Reformátorok Társasága* igazgatója lett. Aktív tevékenységet azonban nem fejtett ki, mert az összeesküvést leleplezték, a grófot letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték.

Martinovics Ignác
és társainak kivégzése,
1795. május 20. Gouache

kevés nemes vállalta volna. Martinovics demokratikus köztársaságot tervezett, népképviselettel, a nemesség uralmának felszámolásával. Különleges eleme a programnak, hogy az országot a nemzetiségek települési területeinek megfelelően autonóm körzetekre osztotta volna, ahol a nemzetiségek nyelvét kell használni. (A nemzetiségi autonómia itt és ekkor bukkan fel először a magyar történelemben!)

Honnan ismerjük ma a programot, ha az összeesküvés titkos volt? Fennmaradt a mozgalom Martinovics által írott szövege, a kérdés-felelet formában kifejtett, s ezért *kátének* nevezett két röpirat, amely a két szervezet számára adott programot. A beszervezés is a káték segítségével történt. A kezdeményezők a kiszemelteknek (a külső kör nemesi tagjai és a belső kör értelmiségi tagjai számára) átadták a kátékat, akik elolvasták, elfogadták, lemásolták azt (hiszen a terjesztés csak kéziratban történhetett). Mindegyik új tag vállalta, hogy két új tagot szervez be. A szervezkedés így láncszerűen terjedt, az új tagok természetesen csak beszervezőjüket ismerték, a többieket nem. A konspiráció elemi feltételei tehát biztosítottak voltak.

1794-ben néhány hónap során több mint kétszáz beszervezésről tudunk. A két szervezet létszáma ennél jóval nagyobb lehetett, hiszen a lelepleződés után mindenki azonnal igyekezett eltüntetni a nyomokat. Martinovics úgy képzelte, hogy amikor a szerveződés elér egy szintet - talán pár ezer tagra gondolt -, fegyveres felkelést robbantanak ki, s először a külső kör programját valósítják meg, majd a forradalom

A magyar jakobinus mozgalom kátéja (részlet), 1794

„Mi módon kellene a magyaroknak politikai helyzetüket megjavítani és a bécsi kabinet gyalázatos igáját lerázni?
Úgy, hogy újabb, jobb és a nemzet szellemének jobban megfelelő kormányformát fogadnak el.
Miben álljon ez?
A magyar nemzet vegye vissza a főhatalmat a királytól, és nyilvánítsa hazáját szabad és független köztársaságnak.
Miben álljon ez a köztársasági államforma?
Mivel magyar nemzeten mindazon nemzetiségeket kell értenünk, amelyek a Magyarországhoz tartozó tartományokat lakják, és amelyek különböző nemzeteket alkotnak, ezért minden nemzet alkosson külön tartományt, éljen külön politikai alkotmánnyal és egymással szoros szövetség kösse össze őket. Azaz Magyarország alakuljon szövetséges köztársasággá. Minden nemzet szabadon használja saját nyelvét, éljen saját erkölcsei és szokásai szerint és gyakorolja szabadon vallását. A köztársaság boldogságához elegendő az, ha az egyes nemzeteket szövetség kapcsolja egymáshoz.
Milyen alapon álljon ez a köztársasági szövetség?
Minden társadalomnak kettős biztonságra van szüksége: külsőre és belsőre. Amaz a külhatalmak részéről fenyegető bitorlást és sérelmeket hárítja el, emez a közrend belső megzavaróit fékezi meg. Magyarország tartományainak ezért a külső biztonság tekintetében egy és oszthatatlan köztársaságot kell alkotniuk, a belső rend tekintetében szövetséges köztársaságot alkothatnak.
Hogyan kell ennek a két elvnek alapján a magyar köztársaságot megszervezni?

1. A magyarok fogadják el, hogy a polgárokat csak két osztályba sorolják. Az egyik a nagyobb és a kisebb nemességet foglalja magában, s a jövőben ne legyen semmilyen megkülönböztetés mágnás és nemes között. A másodikba tartozzon minden nem-nemes, mind a városiak, mind a parasztok. 2. Minthogy Magyarország tartományainak lakossága kilenc millió felé jár, az egyetemes gyűlésben elegendő 248 követ vagy képviselő, amelynek felét, 124-et a nemesekből, felét a nem-nemesekből választják. 3. 30-40 ezer nem-nemes válasszon egy képviselőt, azok a nemesek pedig, akiknek ingó és ingatlan javaik egymás szomszédságában van, annyian jöjjenek össze, hogy együttes jövedelmük 100-130 ezer forintot érjen el, és ezek megint egy követet küldjenek és válasszanak. 4. A képviselők mindkét osztálya Budán vagy Pesten tartsa valamennyi szövetkezett tartomány egyetemes gyűlését és alkosson két kamarát. Kéthetenként váltakozva hol nemest, hol nem-nemest válasszanak elnökké. A különbizottságokba, például a közjóléti, a tanulmányi vagy közoktatási stb. bizottságba a polgárok mindkét osztálya ugyancsak azonos számú képviselőt küldjön. 5. A gyűlés évente újuljon meg, kivéve az első konventet, amely az átalakulás befejeztéig maradjon együtt. A konvent megalkotja az alkotmányt, amely a kétkamarás rendszert fogadja el és a következő elveken nyugszik. A végrehajtó hatalom teljesen a törvényhozó testülettől függ. A szövetkezett tartományok a tartományi gyűlésben saját nyelvüket használják, és a tartományi alkotmányt az egyetemes alkotmány alapelveihez kell hogy igazítsák. A legteljesebb vallás-, gondolkodás- és írásszabadság legyen, a kereskedelem szintén szabad, az igazságszolgáltatás mindenki számára ingyenes, tisztán nemzeti katonaság, a tudományokat és a művészeteket előmozdítják.
Milyen különbség lesz nemes és nem-nemes között?
Csak a nemes lesz tulajdonos. Az eddig királyinak mondott városokat nemzetinek fogják nevezni, és bennük a nem-nemes is szerezhet ingatlantulajdont. A falusi és mezővárosi nem-nemesek a tulajdonosok bérlői lesznek, és a tulajdonosokkal megállapodást kötve a szerződés értelmében az évi cenzust pénzben, terményben vagy robotmunkával fizetik. A nemes tulajdonosra nézve ugyanis mindegy, hogy szokott jövedelmét a feudális szisztéma útján vagy bérlet révén kapja meg. Egyébként minden nemes használhatja címerét, és megkívánhatja, hogy katonai szolgálatra a lovassághoz irányítsák.
Mit nyer a nemes ezzel az átalakulással?
Igen sokat. A nemest ez az átalakulás három zsarnoktól szabadítja meg, éspedig a királytól, a mágnásoktól és a főpapságtól. A nemesek pedig, miután a nem-nemeseket a második kamarába emelték, és felszabadították a szolgaságból, legyőzhetetlenné válnak, ha velük örökös és kölcsönös szövetséget kötnek.
Milyen kereskedelmet folytathatna az átalakult Magyarország?

Igen jelentőset; bel- és külkereskedelmet. A termékekben a magyaroknál szegényebb szomszédos nemzeteknek sok mindenre szükségük lenne tőlünk, és így pénzt hoznának be az országba. Emellett Magyarország két kikötőt is kialakíthatna: Fiumét és Zimonyt, mert a törökökkel kötött kereskedelmi szerződés útján Zimonytól a Fekete-tengerig megindulhatna a hajózás. Szlavónia és Horvátország mérhetetlen erdei, amelyek alkalmasak arra, hogy Zimonyban hajókat építsenek, tulajdonosaiknak hatalmas gazdagságot hoznának. De ehhez a végrehajtandó átalakuláshoz gazdasági alap szükséges, amelynek Magyarország híjával van.

A haszontalan királyi méltóság eltörlése után Magyarország saját kezébe veszi a kamarai és koronajavakat, a bányajövedelmeket, a nádori jószágokat, a sótermelést, a vámok, a lottó, a posta és a harmincadvám jövedelmeit. Amelyhez, ha hozzáadjuk a papság vagyonát, biztos, hogy helyes számvetéssel évi 40 millió forint jövedelem áll rendelkezésre. És mivel Magyarországnak semmilyen állami adóssága nincsen, kétségtelen, hogy e jövedelmeket gondos kezeléssel még növelni is, és így az állam összes szükségletéről, ti. a katonaságról, az állami tisztviselőkről stb. gondoskodni lehet.

Kellene-e ebben az esetben még adót vagy a szokott porciót fizetni?

Semmit, mivel ezek a jövedelmek elegendők a közszükségekre, kivéve ha valamely különös sürgős kényszerűség lép fel; ebben az esetben mindenki tartozna saját jóléte érdekében csekély adót fizetni.

Azt mondják a püspökök és a főpapok, veszélyes az egyházi javakat világi célokra fordítani. Mert ha ezeket ilyen célra veszik igénybe, veszély fogja fenyegetni a nemesi jószágokat is. Ez hamis állítás. A nemesek ugyanis javaiknak valóságos tulajdonosai, mivel ők javaikat adományozás, örökösödés, vásárlás stb., szóval a jog által engedett módon szerezték. Ezért a nemzet tekintettel van a szerzőre, tiszteletben tartja az emberiség jogait és sohasem fogja a tulajdont megsérteni. Más megfontolás alá esnek az egyházi javak, amelyeket a nemzet egykor fegyverrel szerzett meg a rómaiaktól, és első István királyra, a nemzet képviselőjére bízott. Emez a karok egyetértésével a haszonélvezetet a püspököknek és más egyháziaknak engedte át, hogy a keresztény vallást elterjesszék. E cél most megszűnt, és azok a püspökök, akik a keresztény vallást terjesztették, ezeket a javakat eleget is használták. A mostaniak szajháikat és ágyasaikat, valamint unokaöccseiket gazdagítják, az Istent csak szájukkal szolgálják, eszüket világi dolgokon jártatják és ebből a célból nem kis összegeket fordítanak megvesztegetésre. Ezért a nemzet joggal veszi el tőlük a javaknak ily fonákul felhasznált jövedelmeit, magával a földdel.

De fordíthatja-e a nemzet ezeket a lelki célokra szánt javakat világi célokra?

Tulajdonjogilag ezeket a javakat a nemzet mindig megtartotta, csak a haszonélvezetet adta át a király útján a főpapoknak. Egyébként sokkal Inkább lelki cél, ha a nemzet e javakkal saját szegénységét enyhíti, a szűkölködő plébánosokon segít, a koldus szegényeket felsegéli és eltartja, mint az, ha a főpapok a mondott javak jövedelmét lakomákra, pompára és kevélységre, ágyasaikra és feslett kreatúráikra fordítják.

Hogyan valósíthatják meg a magyarok ezt az átalakulást?

Az ausztriai zsarnokság, a főpapok és a mágnások elleni felkeléssel.

Hogyan kell ezt a felkelést megszervezni?

Amikor a Reformátorok Társasága ennek a kátének az elterjesztése révén már sok és megfelelően kitanított taggal rendelkezik, és minden megyében tehetősebb nemeseket is számlál a tagok között, titokban csatlakozásra kell felhívni a nem-nemeseket és fel kell tárni előttük a kátéban megírt tervet. Ennek megtörténte után két-három szomszédos megye nyomassa ki és tegye közhírré az ausztriai ház, a mágnások és a főpapok ellen felkelésre hívó kiáltványt, a maga területén kezdje meg a felkelést és szólítsa fel a többi megyét, hogy csatlakozzék.

Mit tartalmazzon a felkelésre szólító kiáltvány?

A bécsi kabinet összes bűnét, amit Ferdinándtól Ferencig a magyar nemzet ellen elkövetett; ennek elszámlálása után nyilvánítsa ki a felkelés célját, és e szavakkal végződjék: Fegyverbe polgárok! Esküdjünk meg, hogy inkább életünket áldozzuk fel, mint szabadságunkat, hogy inkább meghalunk, mint hogy az ausztriai háztól való függést tovább tűrjük, hogy inkább vállaljuk a legsúlyosabb szenvedést, de nem mondunk le a magyar állam épségének minden erőnkkel történő védelmezéséről.

Mit kell ekkor tenni a magyar katonasággal?

A távollévő csapatokat az országot elhagyókra előírt büntetés terhe mellett haza kell rendelni. Azok, amelyek itthon vannak, a nemzeti zászló előtt esküdjenek fel a nemzetre.

Könnyen sikerre vihető a felkelés?

Igen könnyen. A franciák kijelentették, hogy minden megújhodott és baráti nemzetet megvédelmeznek. A lengyelek, mivel jelenleg is ezért küzdenek, barátainkká lesznek, és a török hálás lesz, hogy gyengítjük az ausztriai ház hatalmát. Stájerország alig várja, hogy a magyar nemzet lerázza az ausztriai igát; az a szándéka, hogy felvételét kéri a magyarországi szövetségbe. Az egyetlen feladat tehát az, hogy néhány német ezredet kiverjenek az országból.

Mit fog ebben az esetben tenni a bécsi kabinet?

Fájlalni fogja pusztulását, de már későn, és ismét főhercegséggé lesz, ahogy egykoron. A csehek ugyanis szintén azon gondolkodnak, hogy elszakadnak a csalárd ausztriai kabinettől, és a cselszövő kabinet így lakol megrögzött bűneiért.

Fegyverre, haza polgárai, nemesek és nem-nemesek! Bosszuljátok meg testvéreink ártatlanul kiontott vérét, akik a ránk vészt hozó német háborúkban estek el. Állandósítsátok az ésszerű kormányformát, hogy a század végével igazán szabad alkotmány boldogítsa nemzetünket."

Hajnóczy József (1750-1795)

Jogtudós, a korai, 1790 táján kibontakozó első reformtervek legkiemelkedőbb képviselője, a magyar jakobinus mozgalom résztvevője. Jogot tanult; ügyvéd, majd főurak titkáraként tevékenykedett, Széchényi Ferenc gróf mellett is működött. Csatlakozott a szabadkőműves mozgalomhoz, II. József rendszerének híve lett, ekkor alispáni hivatalt vállalt. 1790-től latin, magyar, német munkák egész sorában fejtette ki reformelképzeléseit. Műveinek egy része kéziratban maradt. Követelte a közadózást, a sajtószabadságot, elsőként vetette fel a kötelező örökváltság gondolatát. 1792-től Budán lett a Kamara tisztviselője. 1794-ben bekapcsolódott a jakobinus mozgalomba. Az összeesküvés leleplezése után, mint az egyik vezetőt, halálra ítélték, és 1795-ben lefejezték.

továbbfejlődik, és a belső kör értelmiségi tagjai átveszik az uralmat és átformálják az egész társadalmat. A továbbfejlődő forradalom e második fázisáról azonban Martinovicsnak sem voltak konkrét elképzelései. Társait külföldi - francia - segítséggel biztatta, ezért is vállalták sokan a részvételt.

A kormányzat érezte a feszültség növekedését, de Magyarországon egyelőre nem bukkantak a szervezkedés nyomára. Egy másik, hasonló jellegű bécsi összeesküvő csoportot azonban lelepleztek, vezetőiket lefogták - köztük volt az éppen Bécsben tartózkodó Martinovics is. Az összeroppant vezető, hogy kegyelmet nyerjen, feltárta a magyarországi szervezkedést. Megkezdődtek a letartóztatások. Elsőként lefogták a négy, Martinovics által kinevezett igazgatót: a *Reformátorok Társaságának* vezetőjét, Sigray Jakab grófot, illetve a belső kör három igazgatóját, Hajnóczy Józsefet, Laczkovics Jánost és Szentmarjay Józsefet. Majd újabb letartóztatások következtek. A lefogottakat felségsértés vádjával állították bíróság elé. A legfelsőbb bíróság, a magyar királyi Kúria az ötvenhárom vádlottból tizennyolcra mért halálos ítéletet. Ezek közül végrehajtották Martinovicsét és a négy igazgatóét, továbbá nem nyert kegyelmet két fiatal jogász, őz Pál és Szolártsik Sándor. A megkegyelmezettek életfogytig tartó börtönbüntetést kaptak. Vádlottak tucatjaira további súlyos börtönbüntetéseket szabtak ki. Csupán négy vádlott nyert felmentést. A per során törvénysértések egész sorát követték el, az eljárás egészében koncepciós pernek tekinthető. Elég volt, ha valaki elolvasta a *káték* egyikét - összeesküvőnek minősült akkor is, ha nem értett vele egyet, s nem lépett be a szervezetbe. A Spielberg, Kufstein várbörtöneiben és másutt raboskodók végül a 19. század elején szabadultak. „Példa kellé, hogy rettegjen az ország" - mondta találóan az elítéltek egyike, Kazinczy Ferenc.

Az értelmiség e szervezkedése a modern polgári társadalom programjával részint a társadalmi bázis hiánya, részint a Habsburg-hatalom ereje folytán eleve kudarcra volt ítélve. A megtorlás és az utána következő félelmi légkör visszavetette ugyan a reformok ügyét, de két tanulság levonása hasznosnak bizonyult: az egyik, hogy titkos szervezkedés útján nem lehet célhoz érni, hanem ehelyett a rendi-nemesi nyilvánosság fórumait kell felhasználni. S a másik: fokozatosságra, a politizálók megnyerésére van szükség. A reformok ügye nem halt meg, csak egyelőre elaludt.

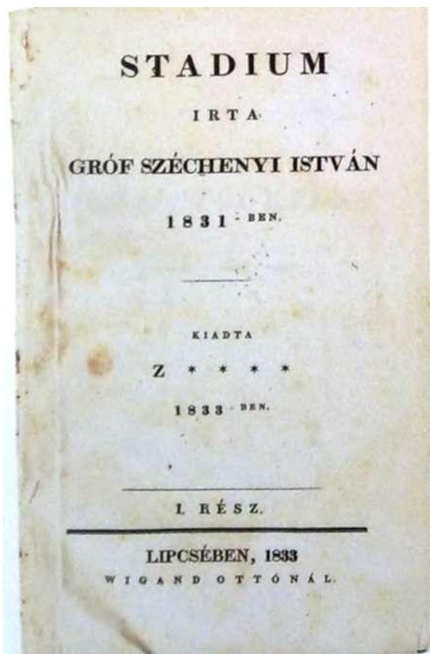
Kufstein látképe

A főbb reformkövetelések

Magyarország politikai átalakításának, felzárkóztatásának programja kiterjedt a társadalom és az államélet egészére, ezért bonyolult rendszert alkotott. Mint minden cselekvési programot, amelyhez szélesebb körű támogatást igyekeznek szerezni, ezt is igyekeztek rövidítve, pontokba foglalva tömöríteni. Az első ilyen összefoglalást Széchenyi István adta, *Stádium* című, 1833-ban a cenzúraviszonyok folytán külföldön megjelent művében. Széchenyi itt tizenkét „törvényt", reformot javasolt, amelyet az országgyűlésnek egymás után el kellene fogadnia. Néhány év múlva, 1841-ben Szatmár megyében kezdeményeztek újabb „tizenkét pontot", a reformok akkor esedékes csomagját bocsátva vitára. Közismert az 1848. március 15-i pesti forradalom „tizenkét pontja", az átalakulás követeléseinek újabb tömör összefoglalása.

A pontozatok tovább egyszerűsödtek: jelszavakká, amelyek egy-két szóban a változtatások lényegét ragadták meg. A reformkor ilyen, Kölcsey Ferenc által megfogalmazott átfogó hívószava volt a *haza és haladás.* Más szavakicai: a nemzet megte-

STADIUM

IRTA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

1831-BEN.

KIADTA

Z * * * *

1833-BEN.

I. RÉSZ.

LIPCSÉBEN, 1833

WIGAND OTTÓNÁL.

Széchenyi István: Stadium.
Lipcse, 1833

Kölcsey Ferenc (1790-1838)

Kölcsey Ferenc arcképe

Költő, kritikus, reformpolitikus. Szatmár megyei középbirtokos nemesi családból származott. A debreceni kollégiumban folytatott jogi tanulmányokat, de ügyvédként nem dolgozott, a családi birtokon gazdálkodott. Kazinczy híveként részt vett a nyelvújítás mozgalmaiban, kortársairól írt kritikákat, majd költeményekkel jelentkezett. 1823-ben csekel magányában írta a *HymnusX,* amely 1844-től Erkel Ferenc zenéjével vált nemzeti énekké. 1829-ben kapcsolódott be a politikába: Szatmár megyében aljegyzővé, majd főjegyzővé választották. Részt vett a reformtervek megyei vitáiban. 1832-ben követté választották, a pozsonyi alsótábla ellenzékének egyik vezetője lett. Szerény, visszahúzódó személyisége (amelynek kialakulásához hozzájárult, hogy gyermekkorában himlőben elveszítette fél szemét) példaképül szolgált az országgyűlési ifjúságnak. Országgyűlési beszédei klasszikus szónoki alkotások, országgyűlési naplója a korabeli politikai értekezések mesterdarabja. A bécsi kormány a Szatmár megyei reformpárti követutasítások megváltoztatásával próbálta ellehetetleníteni. 1834 végén ez sikerült. Kölcsey ennek nyomán lemondott, visszatért megyéjébe. Tovább gazdálkodott, politikus társaival levelezés útján tartotta a kapcsolatot, részt vett a perbe fogott Wesselényi vádiratának elkészítésében. Szépirodalmi tevékenységéről sem mondott le, elsőként próbált a népdalok mintájára költeményeket írni. Politikai költészete kiteljesedett. Novellákat is publikált. Értekezéseket készített a nemzeti politika alapvetéséről.

Széchenyi *Stádiumának* tizenkét törvényjavaslata, 1833

„XII. törvény

I. A hitel haszna és kára mindenkit egyenlőn ér.

Kifejtés. Hypothekául mindenki sajátját adhatja, ti. ingó vagy ingatlan vagyonát. A szerződők között - bármily rendűek, ti. akár nemesek, akár nemtelenek legyenek is azok - hitel dolgában legkisebb különbség sincs. A szerződők közti kérdéseket kirekesztőleg csak az arra törvényesen kirendelt mercantile fórum vagy a polgári hitelszék ítélheti el. Ezen két hitelszék-ti. a mercantile fórum és a polgári hitelszék, melyekrűl magasb appelláta nincsen, minden tárgyat szoros és betűrűl betűre magyarázott rendszabási szerint dönt s ítél el.

II. Az ősiségi jog (jus aviticitatis) örökre el van törülve.

Kifejtés. Akárminémű jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudtával örökösen elád, azt a vevőtűi vagy annak hagyományosítúl se az eladó, se annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti, s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti.

III. A magszakadásbúi származó fiscalitasok örökre megszűnnek.

Kifejtés. Minden birtoknak más kézre átmenetelével azonban, legyen az akár vétel, akár successio, akár testamentum, akár ajándék s a t., a jószágnak törvényes becse után egy percent fizettetik a kormány kincstárába, és senki sem léphet jószága teljes birtokába mindaddig, míg ezen említett laudemiumot a kormánynak le nem teszi, hogy aziránt elég bátorságot elő nem mutat.

IV. Magyarországban mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot (jus proprietatis).

Kifejtés. A magyar nemesember azonban polgári és colonicalis funduson kívül mindent ingyen bír, a nemtelen pedig minden hold után, a föld és fekvés mineműsége szerint, esztendőnként egy ezüst ötöst, hetest vagy tizest fizet vagy magát minden további adótúl azáltal szabadítja örökre fel, hogy földeinek tizenkettedik részét közadó alá veti.

V. Mindenki egyenlőn áll a törvény ótalma és súlya alatt.

Kifejtés. A Partis I-ae 9-nus - mint az embernek méltóságához szükségképp tartozó - az egész ország lakosira terjesztetik; de egyszersmind minden abususibúl ki is tisztíttatik. Az ítélőszékek procedúrája pedig a lehető legrövidebb időre szoríttatik.

VI. A nemtelenek is választanak magoknak megyei pártvédet.

Kifejtés. Minden három esztendőben a vármegyeszéki restauratiók alkalmával beküldik a megyebeli külön helységek votumikat a vármegyeházba; s így a votum többsége nevezi ki a vármegye fiscalisât.

VII. A házi pénztár- s országgyűlési költségekhez idom szerint mindenki fizet.

VIII. A vizek, utak s belvám elrendelése mindenkit egyenlőn ér, s országgyűlési tárgyak.

Kifejtés. Ezek annyira kötelezők, hogy az, ki azoknak bármily ürügy alatt ellentáll, hazasértő, s hazasértési bírságba esik.

IX. Monopóliumok, céhek, limitatiók s egyéb ilyes, a közszorgalmat és concurrentiát akadályozó intézetek örökre eltörültetnek.

X. Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez.

XI. Minden törvényhatóság csak a Helytartótanács közbenjárása által hallja a fejedelmi szót.

XII. ítéletek, mint tanácskozások csak nyilvánosan (publiée) tartatnak.

Már hogy miért nem javaslok más törvényeket, miért éppen ezen tizenkettőt, s végre miért kezdem javaslatimat a hitellel, ez nem puszta kedvem szülöttje, de annak bizonyos oka van.

A hitel lábra állítását tettem szisztémám talpkövéül, mert annak nemléte, mint a honi tapasztalás mutatja, legtehetősb nemzetséginket is megsemmisíti; léte pedig még a legtehetetlenebbeket is bizonyosan előmozdítná, mint azt viszont a külföld példája bizonyítja; s ekképp annak felállítása, minthogy azáltal szinte minden egyes nyerne, a közjóra s -haszonra mágusi befolyással lenne. - Tehát:

1-szer A hitel.

De hitelt, ha egy osztályt sem akarunk az abbóli kirekesztés által felette keményen büntetni, mindaddig nem állíthatni fel valódi sikerrel, míg nincs

2-szor Eltörülve az aviticatas.

Ennek eltörlése pedig szükségképp maga után vonja

3-szor A fiscalitas megszűnését.

Minthogy továbbá nem elég, ha a hitelező az ingatlant csak exequálhatja, de azt nekie teljes bátorságban bírhatni is kell, mert másképp kis kamatra pénzt nem fog adni; többször lehetne pedig a hitelező nemtelen, mint magyar nemes: szükségképp foly mindenkire a

4-szer Jus proprietatis.

Ha pedig a nemtelen is bírhat ingatlant, kell neki teljes személy- s vagyonbeli bátorság, azaz

5-szer Törvény előtti egyformaság.

És - mert sikeretlen a törvény, ha azt mindig csak egy felekezet magyarázza -

6-szor Törvényes pártvéd.
Ezen utolsó két törvény azt vonja maga után, hogy
7-szer A házi pénztár s országgyűlési költségek a nemestűi is idomzat szerint viseltessenek.
Ezen törvények következésében új életre ébredend a hon, s nagyobb levén a mozgás, szükségképp foly, hogy
8-szor A vizek elrendelése, utak készítése s jó karban tartása, valamint a belvámok - mlndenkitűl egyenlően fizetve - országgyűlési tárgyak legyenek; mert ilyesekben harmónia és szoros egybehangzás kell.
De mindemellett a szorgalom hatalmasan nem léphet elő; s így félre kell vetni, mint káros akadályt.
9-szer A monopóliumokat, céheket, limitatiókat s egyéb ilyes intézeteket örökre.
De hogy egészen el ne külföldiesedjék az ország, s a külintelligentia még könnyebben és szaporábban ne nyomjon el minden nemzeti sajátságot, mint most,
10-szer 1835-dik esztendő 1 -ső napjától fogva csak magyar nyelven írott s íratandó törvény, ítélet, parancs, folyamodás, alkotandó contractus, egyezés, számadás sat. lesz hazánkban kötelező erejű!
Mindez azonban még nem elég a magyar hon dolgainak rendes forgására; a felsőbb parancsolatokban legnagyobb egyformaság kell, s ekképp
11 -szer Csak a Helytartótanács közbevetése és befolyása által kormányoztassunk.
S mindennek fő garantiája legyen
12-szer A nyilvánosság."

remtése, erősítése, boldogulása a feladat, amely csak akként lehetséges, ha az ország felzárkózik, mozgásba lendül, előbbre jut, reformokat fogad el. A kettős jelszó tehát az egész reformmozgalom keretét határozta meg. A konkrét politikai törekvések ugyancsak kettős politikai jelszóban nyertek kifejezést: szabadság és tulajdon. A jelszó mögötti tartalmak már kifejtésre szorultak, hiszen a szabadság mint nemesi kiváltság, már létezett, a nemeseknek lehetett tulajdonuk is - egyértelmű, hogy a szavak a jövendő programjaként azt jelentették: szabadság és tulajdon - mindenkinek. Vagyis az egyenjogú emberek alkotta társadalom megteremtését.

Hogyan lehet a jelszavakat, a célokat megvalósítani? Elsősorban a jobbágyság helyzetén kellett változtatni, azén a jobbágyságén, amely a lakosság 80 százalékát alkotta. A 21. századból visszatekintve sokaknak mindjárt a „jobbágyfelszabadítás" gondolata jut eszébe. A kifejezést akkoriban azonban nem használták, hiszen nem fejezte ki, hogy hogyan is kerülhet erre sor? Felszabadulhatnak a jobbágyok akként is, hogy a földesurak nem kapnak semmilyen kárpótlást - ilyen megoldásba a birtokos nemesek nem egyeztek volna bele. Felszabadulhatnak a jobbágyok akként is, hogy nem kapják meg az általuk használt földeket - egy ilyen megoldás viszont alighanem jobbágyfelkelést eredményezett volna. A megoldás megint egyeden szóban foglalható össze: örökváltság. Vagyis a jobbágy az általa használt földdel együtt szabadul fel, az a föld tulajdonába kerül, szolgáltatásai pedig megszűnnek - a földesúr pedig az elmaradt szolgáltatásokért egyösszegű kárpótlásban, örökváltságban részesül. Az első lépés az önkéntes örökváltság, amikor is a jobbágy, ha van elég pénze, kezdeményezi a megváltást, tárgyal a földesúrral, s ha megegyeznek, lefizeti a megállapodott összeget, s felszabadul. Megegyezéses alapon csak lassan ment volna végbe a megváltás, mert a jobbágyoknak nem volt pénze hozzá, hitelhez pedig nemigen jutottak. (1841-ig egyetlen bank sem volt az országban!) Kiderült, hogy évszázadig is eltartana ezzel a megöl dással a társadalmi átalakulás.

Már az 1830-as években felmerült a gondolat: ha a jobbágy képes kifizetni a megváltás összegét, a földesúr legyen köteles azt elfogadni. Előrelépés lett volna ez a kényszerítő örökvált ság, de az anyagi korlát, a jobbágyok szegénysége, továbbra is akadályozta volna a folyamat felgyorsulását. (Törvény nem is lett

Kunsági paraszt. Színezett rézmetszet, 1816

I. Ferenc dukátja, 1794

belőle.) Az 1840-es években egyre többen töprengtek az örökváltság ügyének megoldása felett. Röpiratok és újságcikkek javasoltak új meg új módszereket: bocsássanak ki papírpénzt, alapítsanak bankot, vegyenek fel külföldi kölcsönt, váltakozzanak meg földjük egy részének átengedésével a parasztok. Az 1840-es évek második felében körvonalazódott a kivitelezhetőnek és mihamar végrehajthatónak látszó megoldás: be kell vezetni a közadózást, akkori szóval a közteherviselést, és a nemesség befizetett adója révén megnövekedő állami bevételekből lehetne támogatást adni a jobbágyoknak az örökváltság kifizetéséhez. A jobbágyfelszabadítást végül az 1848-as forradalom vitte győzelemre. Ekkor vált törvénnyé az azonnali, kötelező örökváltság a földesurak későbbi teljes állami „kármentesítésével". Vagyis a jobbágyok azonnal felszabadultak, a földesurak csak később jutnak majd kárpótláshoz, pénzhez. (1848-ban csak annak ígéretét kapták, hogy az állam majd fizet a megszűnő jobbágyi szolgáltatásokért. A parasztoknak maguknak közvetlenül semmit sem kellett fizetniük.)

5 guident helyettesítő kölcsönjegy, 1815

Elvileg felvethető a kérdés: nem lehetett volna a jobbágyokat anélkül is felszabadítani, hogy a földesurak akár csak egy krajcár kármentesítést kaptak volna? A kérdés elvileg felvethető, gyakorlatilag nem. Kártérítés nélküli, a birtokosokat tönkremenéssel fenyegető jobbágyfelszabadítást nem fogadott volna el a nemesség. A jobbágyok pedig velük szemben csak egy felkeléssel jutottak volna célhoz, amelynek aligha lettek volna győzelmi esélyei. A két fél - földesúr és jobbágy - politikai értelemben egymásra volt utalva. Ezt a kölcsönös érdekeltséget fejezte ki a korszak alapvető politikai gondolata, az érdekegyesítés. Nemcsak a parasztok és nemesek közötti, hanem a városi stb. érdekek egyeztetésére is szükség volt. Formálisan persze jobbágyok és nemesek nem ültek tárgyalóasztalhoz. Ehhez hiányzott a parasztság érdekképviselete, saját értelmisége. De a végiggondolás nem hiányzott.

Magyarországon ekkor még kevesen éltek a városokban, és a városok gazdasági súlya sem volt jelentős. Mindennek folytán csekélyebb horderejű kérdés volt a városok reformja, de ha a jövendőre gondoltak, a városok önkormányzatát meg kellett teremteni, hogy azután részt vehessenek az egész ország közéletében. Különböző számítások szerint a népesség 5-10 százaléka élt a városokban (attól függően, hogy mely településeket sorolták a városok közé). Az országgyűlésre a kiváltságok, szabad királyi városnak nevezett települések követeket küldtek. Ezek a városi követek csak együttesen adtak le egy szavazatot. A városok országgyűlési súlyát növelni kívánták a reformerek, csakhogy a városi követeket egy szűk csoport, lényegében a városi vezetést kézben tartó klikk jelölte ki. A városok belső igazgatási rendszerét előbb át kellett alakítani oly módon, hogy a városvezetést a polgárok szélesebb köre válassza, és ugyancsak a polgárok szélesebb köre szavazzon az országgyűlési követek személyéről is. Nagy horderejű, a több országgyűlési szavazat révén az egész ország politikai erőviszonyait átalakító indítványokról

volt szó. További fontos reformindítvány volt, hogy bővíteni akarták az úgynevezett szabad királyi városok körét, hiszen megerősödtek újabb, községi vagy „mezővárosi" rangú, falu és város közötti helyzetű települések (például Kecskemét, Hódmezővásárhely), amelyek társadalmi-gazdasági erejüknél fogva ugyancsak országgyűlési követküldést érdemeltek.

A városi reform az igazságosabb önkormányzatot, az arányosabb országgyűlési képviseletet célozta, s ezáltal még többet: azt, hogy a megyék reformjaikhoz további támogatókra találjanak. A városokkal - remélték - erősebb, nagyobb lesz a reformpárti többség. Az országgyűlés reformja, megerősítése a városi követekkel, lendíthetett a további reformok ügyén.

A városok reformjával együtt napirendre tűzték a megyék reformját, a nemesi megye átalakítását is. Első lépésként arra gondoltak, hogy a megváltakozott, vagyis földesúri függéstől megszabadult községek képviseltessék magukat a megyei közgyűlésen. Egyelőre és nyilván még hosszú évekig

Céhláda városábrázolással, 19. század eleje

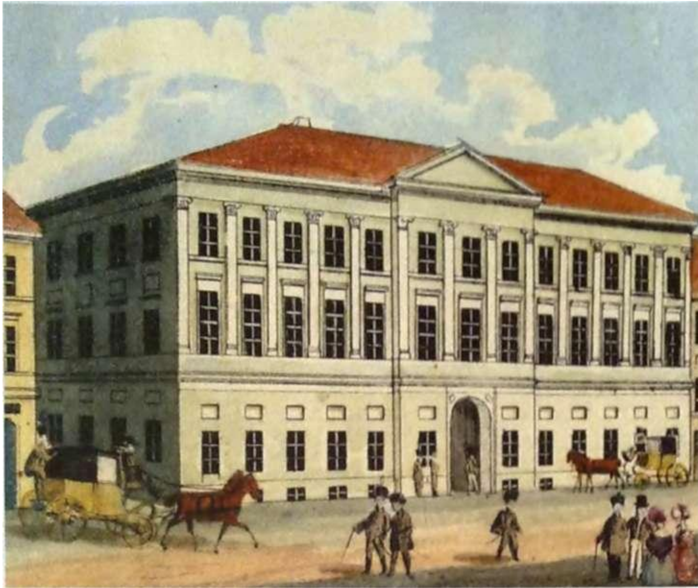

MI SZABADOS KECSKEMÉT MEZŐVÁROSÁBAN LAKOZÓ TAKÁCS CZÉHBÉLI MESTEREK A' KIK VAGYUNK: UGYMINT AKKORBÉLI ÖREG CZÉH-MESTER [illegible] ÉS ATYA-mester Deák Pál több Urainkkal [illegible] és a' többi hozzánk tartozandó Mesterekkel, minden Czéhes helyeken lévő Urainknak barátságos szolgálatunkat ajánljuk, és értésekre adjuk, hogy ezen levelünket mutató ifjú, Német Antal Mester a' mi Czéhbéli társunknál [illegible] az ő apróbb esztendeit híven kitöltötte, mellyért is ötet felszabadítottuk, és ezen Tanuló levelét nekie kiadtuk. Kérjük minden Czéhes helyeken lakozó Urainkat, hogy ötet befogadni ne terheltessenek, minthogy mindenekben eleget tett a' B. N. Czéhnek, a' legény-társainak is a' Társpoharat megadta: ugy mint akkori Atya-mester Deák Pál Öreg Bejáró [illegible] Kis Bejáró [illegible] az ő legény-társai pedig akkori öreg Dékány [illegible] Mester, Kis Dékány [illegible] Mester [illegible] és a' többekkel együtt.

Mi is hasonló jó akarattal fogadjuk a' Kegyelmetek hozzánk jövő Tanitványit.
Költ Kecskeméten 1854 dik Esztendőben.

Mellynek bizonyítására Czéhünk pecsétjével megerősített levelünket adjuk.
[illegible] Havának 23 dik napján.

Kecskemét látképe takács céh mesterlevelén, 1854

A Vármegyeháza Pesten. Franz Weiss színezett litográfiája, 1837

leszavazhatták volna őket a nemesek, de mindenesetre szokták volna egymást csizmás nemesek és bocskoros parasztok, s az utóbbiak száma az örökváltsági eljárásokkal mégis csak gyarapodván, lassan-lassan a nemesi megye helyett népképviseleti megyéről lehetett volna beszélni. S mivel a megyék küldték a követeket az országgyűlésre, lassan az utóbbi is népképviseleti jellegűvé alakult volna. Végül pedig a társadalom egészét képviselő országgyűlés a kormányhatalom egészét vonhatja ellenőrzése alá, éspedig akkor, amikor az állami reformok betetőzéseként bevezetik a felelős kormányrendszert (a miniszteri felelősséget). A megye újjászervezésének programja fokozatos, ámde teljes ívű: a folyamat végén az egész államrendszer átalakul.

Az államélet átalakításának előfeltétele volt a polgárok jogegyenlősége. A rendi világban a jobbágynak és nemesnek külön bírósága volt, ugyanazon bűncselekményért eltérő büntetést szabtak ki (például gyilkosságért a parasztot felakasztották, a nemest lefejezték). A büntetések néha túlzóan szigorúak, néha meglepően enyhék voltak. A törvény előtti egyenlőség kimondása és egy új büntetőtörvénykönyv bevezetése a reformerek alapvető követelése maradt. A büntetőtörvénykönyv és egy új börtönrendszer megalkotása céljával 1840-ben országgyűlési bizottságot küldtek ki. A bizottság, amely a következő, 1843. évi országgyűlésre készítette el javaslatát, kiváló munkát végzett. A munka oroszlánrészét Deák Ferenc irányításával végezték el. Kimondták a törvény előtti egyenlőséget, a halálbüntetés eltörlését. Deák javasolta az esküdtszéki bíráskodás bevezetését (vagyis azt, hogy angolszász mintára a bűnösség kimondásához magukat a polgárokat vonják be az ítélkezésbe). A politikai vétségek elbírálását, vagyis a politikai pereket megpróbálták országgyűlési hatáskörbe utalni.

A javaslatok az 1843-1844-es országgyűlés plénuma elé kerültek. Nagy viták következtek. Az alsótábla elfogadta ugyan a bizottsági javaslatokat, sőt haladó irányban továbbfejlesztette azokat, a felsőtábla és Bécs ellenkezése azonban újfent megakadályozta, hogy a nagy horderejű javaslatok életbe lépjenek.

Mindeddig csak a jogrend átalakítására vonatkozó elképzeléseket ismertettük, hiszen a gazdaság (jobbágyrendszer), az államélet átalakítása elsősorban jogi reformok révén volt megvalósítható. A reformkor

Debreceni köznép. Színezett acélmetszet a Regélő *1837-es évfolyamából*

azonban gyakorlati-gazdasági kérdések egész sorát vetette fel.

A kereskedelempolitika ügyei a 18. század közepe óta foglalkoztatták a nemességet. Nem volt használható úthálózat, a legnagyobb folyók sem voltak hajózhatók, a tengeri kereskedelembe sem az Al-Dunán keresztül (Fekete-tenger), sem Horvátországon keresztül (Adriai-tenger) nem lehetett bekapcsolódni. Az Al-Duna nem volt szabályozva, a Vaskapun csak csónakokkal lehetett átkelni. Az Adriai-tenger felé hiányzott a kiépített út. A természeti akadályok mellett 1754-ben Magyarország számára hátrányos, úgynevezett közbülső vámvonalat vezettek be, amely a Habsburg Birodalmon belül, Magyarország és az osztrák örökös tartományok között húzódott, s megnehezítette a kivitelt még a birodalom másik felébe is. A birodalmon kívülre pedig alig lehetett árut kivinni, olyan magasak voltak a kiviteli vámok. A behozatalt is magas vámok sújtották. A közlekedés és a kereskedelem akadályainak elhárítása a reformkori magyar politikusok alapvető célkitűzése maradt.

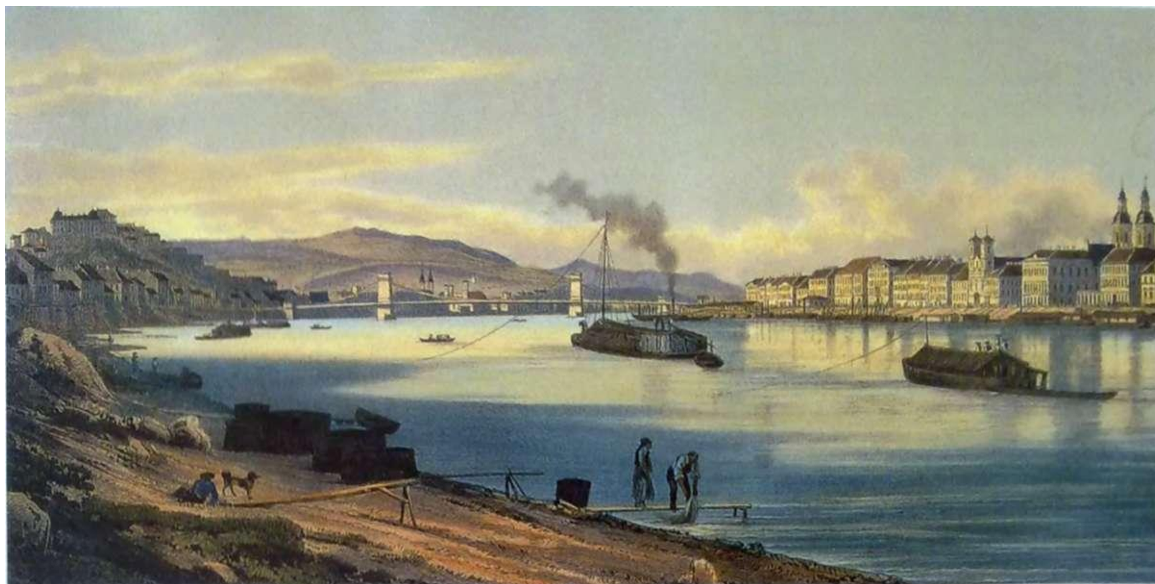
A közlekedés fejlesztése terén Széchenyi megtette, amit lehetett. A Lánchíd építésének kezdeményezésével, majd megkezdésével (1842, elkészült 1849-re) kapcsolatot teremtett két országrész között. Segítette a dunai gőzhajózás megindítását, hozzálátott előbb az Al-Duna (a Vaskapu), majd a Tisza szabályozásához. Még az általa szorgalmazott lóversenyek egyik célját is a lóállomány feljavításában, a fuvarozás elősegítésében kereshetjük. A korszak végén Széchenyi vasúthálózati tervet dolgozott ki. A folyamszabályozásokhoz még nyújtott a bécsi kormány, vonakodva és csekély mértékben ugyan, némi segítséget - a vasútépítések támogatásáról azonban hallani sem akart. Pedig az idő sürgetett. Magyarországtól északra, Galícia tartományban épült már egy hosszú vasútvonal, és ugyancsak az állam támogatta a Bécs és Trieszt (az osztrák adriai-tengeri kikötő) közötti vasúti kapcsolat megteremtését. Galícia agrárterményei kiszoríthatták a magyar terményeket az ausztriai piacokról, a trieszti összeköttetés elébe vágott volna a magyar tengeri kikötő, Fiume fejlesztésének. Megjelent az európai piacokon a Fekete- és Földközi-tengeren át olcsón kiszállított havasalföldi és oroszországi gabona. Márpedig - a gyap-

ot *Lánchíd alapkőletételénél használt díszkanál*

A Lánchíd alapkőletétele. Barabás Miklós olajfestménye

Gőzhajó a Dunán. Pest-Buda látképe, 1850 körül. Színezett litográfia

jú mellett - a gabona volt Magyarország legfontosabb exportcikke.

A kereskedelem fejlesztése szempontjából életkérdéssé vált a vámtételek enyhítése, az egész vámrendszer újraszabályozása. A bécsi kormány, az uralkodó jogaira hivatkozva, folyvást elutasította a magyar országgyűlésnek azt az igényét, hogy beleszólhasson a vámtételek megállapításába. Pedig az ország iparának fejlesztése - fejtegette a Kossuth Lajos által szerkesztett *Pesti Hírlap* az 1840-es évek első felében - védvámokat igényelne. Maradt a régi, a magyar piacot cseh és osztrák ipari termékekkel elárasztó vámrendszer. Amerikai mintára 1844-ben a reformerek különös lépésre határozták el magukat. Kimondták, hogy a vámsorompót jobb híján „házuk küszöbénél" fogják felállítani, vagyis olyan egyesületet alkotnak, amelynek tag-

Az első lófuttatás Pesten. Színezett litográfia

Kossuth Lajos (1802-1894)

Liberális politikus, Magyarország kormányzója (1849). Ügyvédi diplomát szerzett. Fiatalon bekapcsolódott a Zemplén megyei, majd az országos politikába. Az 1832-1836-os pozsonyi országgyűlésről kéziratos, levelezés útján terjesztett *Országgyűlési Tudósításokat* adott ki, majd ezt folytatta 1836-tól 1837-ig *Törvényhatósági Tudósítások* címmel, amely a megyék és városok közéletéről számolt be. Lapját ugyan betiltották, Kossuth egyelőre mégis folytatta levelezését. 1837-ben emiatt letartóztatták, elítélték, 1840-ig börtönben tartották. 1841 -től a *Pesti Hírlap* szerkesztője lett, 1844-től ellenzéki egyesületek szervezője, vezetője, az ellenzék meghatározó, programadó politikusa. Politikája nyitott a demokratizmus felé. 1847-ben Pest megye követe, az utolsó rendi országgyűlésen az alsótáblai ellenzék vezetője. Az 1848-as átalakulás kezdeményezője és irányítója, a Batthyány-kormány pénzügyminisztere. 1848 őszétől az ideiglenes végrehajtó hatalom, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, a honvédelem szervezője és irányítója. 1849. április 14-én kezdeményezésére fogadták el a *Függetlenségi Nyilatkozatot* Ekkor Magyarország kormányzó-elnökévé választották. A katonai vereség nyomán, 1849. augusztus 11 -én mondott le. Ezt követően emigrációba vonult. Előbb Törökországba internálták, onnan az Egyesült Államok szabadította ki. Amerikába hajózott, majd Londonban telepedett le, innen irányította a róla elnevezett emigráció munkáját. Magyarország függetlenségére vonatkozó elképzelését soha nem adta fel, nagyhatalmi garanciákkal mindig ennek megvalósítását kereste. A független Magyarország jövőjét a környező, majdan függetlenné váló országokkal szövetségben képzelte el *(Dunai Konföderáció,* 1862.). Belpolitikájában a jövő Magyarországa számára következetesen demokratikus alkotmánytervet vázolt fel. Az 1867-es kiegyezéssel az emigráció politikai lehetőségei megszűntek, Kossuth azonban nem tért haza. Haláláig a kiegyezési rendszer kérlelhetetlen kritikusa maradt.

Kossuth Lajos képmása. Franz Eybl litográfiája

jai megfogadják, hogy hat éven át nem vásárolnak olyan külföldi árut, amelyet már Magyarországon is előállítanak. Ez volt a *Védegylet.* Közvetlen gazdasági hatása nem lehetett jelentős, ám megjelenése és tagsága tudatosította a gazdasági kérdések és az iparfejlesztés fontosságát. A szervezet pedig az első tömeges tagságú ellenzéki szervezetet hozta létre, előzménye lett az *Ellenzéki Párt* 1847-ben bekövetkező megalakulásának.

A közlekedési beruházások után az ipar- és kereskedelemfejlesztő vállalkozások szervezésekor mutatkozott meg igazán, hogy a pénzhiány, a tőkehiány mennyire gátolja az ország fejlesztését. 1841 -ben megalakult ugyan az első magyar bank, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank,* de az egész ország központi fejlesztést igénylő beruházásain nem tudott segíteni. Magyarország adózott ugyan, közvetlenül a parasztok adójával, közvetve a só árához kapcsolt fogyasztási adó és más adók révén, de ezek az összegek Bécsbe kerültek (Magyarországon legfeljebb az itteni katonaság eltartására fizettek ki belőle valamicskét), és felhasználásáról nem tartoztak számadással.

V. Ferdinánd szabadalomlevele a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részére, 1841

/. Ferenc tallérja, 1825

A reformerek a nagyon fontos reformkérdést, a közadózás ügyét (mindenki adózzon jövedelmének megfelelően, az eddig adómentes nemesek is) összekapcsolták a pénzügyi számadás, az országgyűlési beszámoltatás kötelezettségével. Kényes kérdés volt a birodalom nyilvánosságra nem hozott pénzügyeinek bolygatása, eredményt a közeli években nem hozhatott. A fokozatosság jegyében arra törekedtek, hogy a közadózást először a megyékben valósítsák meg. A megyék költségeihez, az úgynevezett „házi pénztárakhoz" fizessen a nemesség is. Az országos beruházásokhoz pedig, részben a megyék befizetéseiből, „országos pénztárat" kívántak teremteni.

A közadózás, még a megyei is, a belpolitikában számított kényes kérdésnek, hiszen a nemesség egy része, bár bizonyos reformokat támogatott, az adózást - érthető okokból - nem szívesen vállalta magára. A „nem adózunk", a „maradjanak a szűz [adóterhektől mentes] vállak" jelszavaival lehetett leválasztani a kisnemesi tömegeket a reformer csoportosulásokról. A lassú meggyőzés, az a sajtóban folyvást hangoztatott érvelés, hogy a közadózás egész Európában bevezetésre került s itt is elkerülhetetlen, hozott ugyan eredményeket, a közteherviselés tényleges bevezetésére azonban csak 1848-ban került sor. (1836-ban ugyan törvény mondta ki, hogy a létesítendő Lánchídon a nemesek is fizessenek hídvámot, ennek azonban a Lánchíd elkészültéig, 1849-ig, csak elvi jelentősége volt.)

A magyar kereskedelem- és iparfejlesztési törekvések, a vámügyek bolygatása, egy országos pénztár megteremtése már közvetlenül érintette a Habsburg Birodalom egészének érdekeit. A gazdasági kérdéseken keresztül modern tartalommal telítődtek az évszázados viták Magyarország és a Habsburg Birodalom államjogi kapcsolatáról. A magyar reformerek gazdasági önrendelkezést és nagyobb politikai önállóságot akartak elérni. Elszakadásra, teljes függetlenségre nem gondoltak, ennek az adott hatalmi viszonyok között nem lett volna realitása. Arra gondoltak, hogy Magyarország váljék önálló partner-

A tervezett pest-budai Lánchíd a Budavári Palotával. Színezett rézkarc

ré e gazdasági kérdéseket illetően. De ki legyen a „másik" partner? Magyarországnak különállása volt, saját országgyűléssel, saját kormányszervekkel (Kancellária Bécsben, Helytartótanács Budán). De a Birodalom másik felének nem voltak ilyen intézményei. Az egész birodalomra nézve illetékes volt - mondjuk - a Haditanács (hadügyek) vagy az Államkancellária (külügyek), de Magyarország mégsem tárgyalhatott velük ezekről az ügyekről. A nyugati birodalomfélben, az Osztrák Császárságban hiányzott bármilyen parlamentáris képviselet.

A magyar reformerek tehát szívesen egyeztettek volna gazdasági-pénzügyi kérdésekről Bécsben, csak éppen nem volt kivel. Igényeik felmerülése után, inkább már csak az 1840-es évek második felében, át kellett gondolniuk az egész birodalom jövőbeli szerkezetét. Bár részletes programot e kérdésről nem dolgoztak ki, annyit leszögeztek, hogy a birodalom másik fele is alkotmányt, képviseleti rendszert kíván, amely létrehozandó szervekkel a magyar fél készséggel fog egyezkedni.

Magyarország államjogi kapcsolódása a Habsburg Birodalom többi részéhez nem nyert világos szabályozást. Az 1723. évi nevezetes *Pragmatica Sanctióban* ki volt mondva, hogy az uralkodó személye közös. Ebből a tételből éppúgy lehetett következtetni arra, hogy az egész birodalmat egységesen kell kormányozni, mint arra, hogy a birodalom két részének nincs köze egymáshoz, azokat csak az uralkodó személye kapcsolja egybe. A törvényekben még egy támpontot lehetett találni, az 1790. évi X. törvényt, amely kimondta, hogy Magyarországot „a saját szokásai és törvényei szerint", nem pedig „más idegen országok módján kell igazgatni és kormányozni". Ez a szintén nem egyértelmű szövegezés kétségkívül fontos támaszt jelentett a magyar önállóság hívei számára.

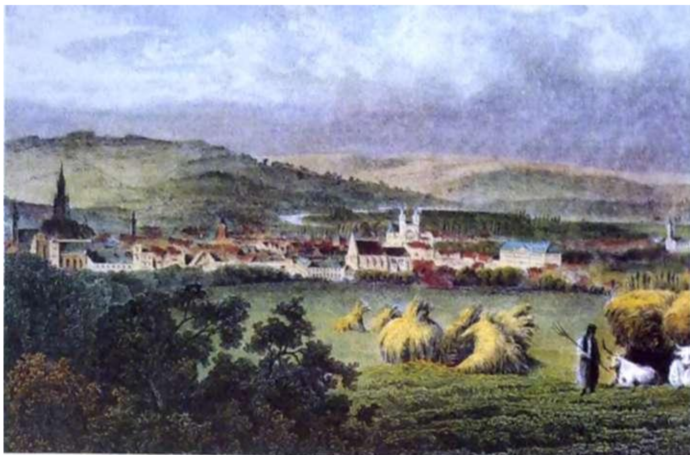
A valóságos helyzet messze állott attól a teljes önállóságtól, amelyet az államjog *perszonális uniónak,* csak az uralkodó személye közösségének nevez. Bécs központi, birodalmi szervei határoztak magyar ügyekben is. Döntő befolyása volt Metternich hercegnek, aki „államkancellári" posztján elvileg csak a külügyeket vezette, de kézi vezérléssel irányította az udvar magyarországi politikáját is.

A Helytartótanács épülete Budán. Franz Weiss színezett litográfiája, 1837

I. Ferenc császár szobra a bécsi Burgban

Kolozsvár látképe

A reformerek azonban államjogi kérdésekben nem tudtak újabb, számukra kedvező változásokat elérni. Nem volt hozzá erejük. Csak a magyar országgyűlés alsótábláján alkottak többséget. Az országot irányító kormányszervek a király, s az ő nevében intézkedő bécsi hatalom kezében voltak. Társadalmilag-gazdaságilag Magyarország nem képviselt döntő súlyt a Habsburg Birodalom egészéhez viszonyítottan. Magyarország gyengébb politikai súlyát mindemellett részben az idézte elő, hogy az ország politikai-igazgatási értelemben is megosztódott. Bizonyos mértékig külön állott Horvátország, de azért szorosan kapcsolódott a Magyar Királysághoz. Horvátországot a magyar kormányszervek alá rendelték. Követei megjelentek a pozsonyi országgyűléseken, tehát az ott hozott törvények hatálya kiterjedt Horvátországra. Bonyolultabb volt a helyzet az ország déli részén húzódó Katonai Határ-

Magyarország részei

A 19. század elején a kisdiák is megtanulta, hogy a Magyarország szót négyféle értelemben használják. Értik alatta először is a teljes államterületet, de hozzáveszik még azokat a hajdan birtokolt országokat, amelyek már csak a király hivatalos címében szerepelnek: „Ráma, Halics, Kúnország királya" stb. A második jelentés a teljes magyar államterületé, amelyet - félreértések elkerülése végett - „a magyar Szent Korona országai" megjelöléssel is illettek. A harmadik jelentés a „szűkebb" Magyarországé, Erdély nélkül, vagyis azon területé, amelynek számára a pozsonyi országgyűlés törvényeket hozott. A „legszűkebb" Magyarország szóhasználata esetén pedig Horvátországot sem számították hozzá, ezt a legszűkebb értelmezést a jogi szövegekben Országnak jelölték, s ha Horvátországra is gondoltak, akkor ezt hivatalosan úgy fejezték ki: az Ország és a Kapcsolt Részek. Utóbbit - vagyis a legszűkebb Magyarországot és Horvátországot együtt - egykorúan ritkábban, manapság gyakrabban Magyar Királyságnak nevezik. Erdély elnevezése pedig hivatalosan: Erdély Nagyfejedelemség. A három „közjogi alkatrész": Magyarország, Horvátország, Erdély kiegészül még egy negyedik színnel is a térképeken. Nem téveszthetjük szem elől az ország déli részén húzódó Katonai Határőrvidéket. Hivatalosan Magyarországhoz tartozott, de Bécsből, az Udvari Haditanácsból igazgatták, vagyis katonai területnek számított, itt a magyar hatóságoknak nem volt szavuk.

Magyarország területe megyékre és szabad királyi városokra oszlott. A figyelmesebb szemlélő irt is találhat még a térképen eltérő színekre. Voltak kiváltságos területek, ilyenek a jászok-kunok-hajdúk vidékei, amelyek azért a megyékhez hasonlóan szerveződtek, csak éppen ott nemesség és jobbágyság nem létezett. Erdélynek csak egy részén voltak megyék, a szászok és a székelyek vidéke székekre oszlott. A földrajzi-igazgatási tarkaság a feudalizmus korábbi századaiban alakult ki. A szokásjogot tisztelve még a reformkorban sem nagyon jelentek meg törekvések a közigazgatás egységesítésére. (Erre az 1867-es kiegyezés után is csak évekkel került sor.)

A szó mai értelmében Magyarországnak nem volt fővárosa. Az uralkodó székvárosában (székesfővárosában), az országon kívül, Bécsben lakott, itt volt a magyar királyi Kancellária. Pozsonyban ülésezett az országgyűlés. Budán található a közigazgatás központi szerve, a Helytartótanács. Pesten van a legfelsőbb bíróság, a Kúria, továbbá az egyetem és az Akadémia. Erdélyben az országgyűlés Nagyszebenben vagy Kolozsvárott jött össze, az igazgatási szervek is e két városban vannak, de a legfőbb bírói szerv Marosvásárhelyt található. Emellett Zágráb is fővárosnak, tartományi fővárosnak tekinthette magát.

A Magyar Korona országai, 1790-1848

őrvidékkel. E területek ugyan elvileg Magyarországhoz tartoztak, de nem képviseltethették magukat Pozsonyban, igazgatásilag pedig közvetlenül a bécsi Haditanács alá tartoztak. A déli „végvidéken" katonaparasztok éltek, akik a Birodalom számára jelentős katonai tartalékot képeztek, és földrajzi elhelyezkedésük folytán Magyarországgal szemben is könnyen mozgósíthatóak voltak.

Magyarországon belül a legnagyobb önálló területet Erdély képezte, amely tágabb értelemben a „magyar szent koronához" tartozott ugyan, de törvényhozási és igazgatási szempontból teljesen külön állott. Erdély önálló Nagyfejedelemség volt, saját (korszakunkban többnyire Kolozsvárt ülésező) országgyűléssel, saját kormányszervekkel. A „két testvér haza", Magyarország és Erdély egyesítése nemzeti célkitűzés is volt - a magyar nemzet tagjai egy országban éljenek -, ám egyszersmind az egyesülés, az unió célkitűzése Magyarország erősítését is célozta. Az unió megvalósítása esetén az összességében tizenhárom milliós Magyarország lett volna a Birodalom legnépesebb, legerősebb alkotórésze, amely akkor joggal igényelhette volna, hogy az egész birodalom politikájának, sőt külpolitikájának alakításába beleszóljon.

1848-ig fennmaradt Magyarország és Erdély különállása, amelynek további tehertétele volt, hogy Erdélyben - elmaradottabb társadalmi-gazdasági viszonyai folytán és a nemzetiségi ellentétek miatt - erőteljes reformmozgalom nem bontakozott ki. Erdély rendi országgyűlése, bár ott magyar túlsúly érvényesült, még az unió gondolatával sem tudott megbarátkozni.

A nemzeti ébredés a kultúrában

Az „ébredés" folyamatában az európai politika, elsősorban a nagy francia forradalom kürtjelei ébresztették a „magyart" (közelebbről a politikára egyedül hivatott nemességet) álmából. Korábban Mozart muzsikáinak fúvósai, Haydn szimfóniáinak harsonái éppúgy nem keltettek politikai riadalmat, mint Schiller ódái vagy Kant filozófiája. Először kulturális „ébredés" ment végbe Magyarországon, s ezt követte a politikai tájékozódás. Tény, hogy az európai politika kihívásaira gyorsabban válaszolhatott a magyar kultúra: a művelődésben az egyéni teljesítmények gyorsabban megszületnek, mint a politika párbeszédekre, fórumokra, országgyűlésekre, sajtóra szoruló megnyilvánulási formái.

Széchényi Ferenc képmása. Johann Ender olajfestménye, 1823

A kortársak persze nem méricskélték, hogy a magyar kultúra eredményei menynyiben maradnak el a vezető európai országokétól. Ahol elmaradottság érződött, az nem annyira az alkotásokban vagy az iskolarendszerben volt tetten érhető, hanem éppen a politikai kultúrában, például abban, hogy az állam hivatalos nyelve a latin volt. Aki a politikába be akart kapcsolódni - akár csak megyei szinten is - annak latinul kellett tudnia. A latin államnyelvet - a magyar nemesség számára talán váratlanul - II. József császár próbálta kiszorítani azzal, hogy birodalma nagy részében a németet tette hivatalos nyelvvé. A döntés sokkolta a magyar nemesi közvéleményt: megkérdezésük nélkül döntött a császár, és Magyarország számára nem a legtöbbjük által beszélt magyart, hanem a németet választotta államnyelvül.

A császár meg tudta indokolni döntését: birodalma nyelvileg is egységes kormányzást igényel, a képzett hivatalnokok így gond nélkül helyezhetők át Magyarországra és viszont, végül pedig - s ez az indokolás volt a legfájdalmasabb - a magyar nyelv nem alkalmas (még nem alkalmas) arra, hogy az a kormányzás nyelve lehessen. Az érvelés azért is volt szívszorító, mert volt benne némi igazság. Hiányoztak a latin kifejezések pontos megfelelői, nem voltak szakszótárak.

A magyar nyelv fejletlenségéről szóló tétel azonban csak részigazságot tartalmazott, mert amikor II. József császár halála után az országgyűlés 1790-ben összeült, és alsótáblája saját határozata nyomán magyarul kezdett tanácskozni, zavar ebből nem keletkezett. Az azóta folytonosan és magyar nyelven is kiadott országgyűlési naplók mutatják, hogy - ha néha körülményesen és latin szavak segítségével is - ki tudták magukat fejezni a követek. Az igazgatás terén 1790-ben visszaállították a latin nyelv használatát (bár egy-két városban és megyében a néhány évig kötelezően használt németről rögvest a magyarra tértek át). Az országgyűlésen szorgalmazták ugyan a teljes körű magyar nyelvű államigazgatást, ám egyelőre be kellett érniük azzal, hogy 1790-ben választható tantárgy, majd 1792-től az egyik kötelező tantárgy lett a közép- és felsőbb iskolákban a magyar. Az ígéret úgy szólt, hogy az iskolákban megtanult magyar nyelv segítségével majd olyan hivatalnokréteg jelenik meg, amelynek nem lesz gond a magyar nyelv teljes körű hivatali alkalmazása.

A magyar nyelv azonban egyszersmind megújításra szorult. Ezt a munkát már nem kizárólag a nemességnek magának kellett elvégeznie, hiszen a műveltebb magyar anyanyelvűek közül bárki hozzáláthatott a nyelv kiműveléséhez. A magyar nyelvújítás értelmiségi feladat lett, nem kötődött a nemesi kiváltságokhoz. Fontossága és sürgető volta viszont csaknem a politikai kérdések közé emelte.

A 19. század elején megkezdődő nyelvújítás óriási viták közepette zajlott. Viszont

A Magyar Nemzeti Múzeum első pecsétjéhez készült verőtő, 19. századközepe

Művelődés a 19. század első felében

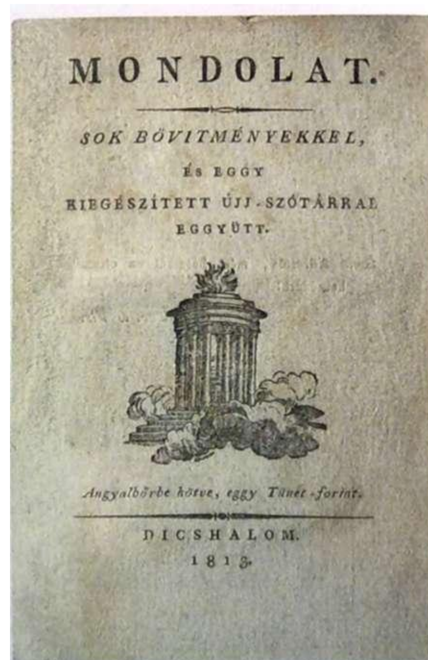
Kazinczy Ferenc (1759-1831)

Író, nyelvújító, irodalomszervező. Fiatalon szabadkőműves, II. József felvilágosult reformjainak híve. Érdeklődése az irodalom felé fordul, Kassán Batsányival együtt kiadja az első magyar folyóiratot, a *Magyar MuseumoX.* Részese a jakobinus összeesküvésnek, több évet tölt börtönben. Kiszabadulása után Zemplén megyei kisebb birtokára húzódva levelezés útján irányítja a magyar nyelvújítás mozgalmát, alakítja az írói közéletet, szerkeszt, szervez, szépirodalmi műveket fordít, eredeti alkotásokkal jelentkezik. A klasszicista irány követője. A magyar irodalom legnagyobb levelezője. Haláláig a magyar irodalom központja az ő lakhelyén, a Zemplén megyei Széphalmon található.

Kazinczy Ferenc arcképe. Olajfestmény

nem akadt olyan tekintély, nem volt olyan fórum, amely a vitás kérdéseket eldöntötte volna. Mindenki személyes súlyának egészével vett részt a vitákban. Egyesek mindenre új szót kerestek, semmilyen latin vagy más idegen nyelvi eredetű szót nem tűrtek, mások engedékenyebbek voltak. Dúlt a küzdelem a dialektusok között: melyik legyen a mérvadó, a dunántúli vagy a tiszai? És hogyan írjanak: ejtés szerint, vagy a nyelvtani szabályokat követve? Néhány vitakérdést az érvek döntöttek el, néhányat a gyakorlati nyelvhasználat. A nyelvújítás folyamata 1820 táján ért véget.

MONDOLAT.

SOK BŐVITMÉNYEKKEL,

ÉS EGGY

KIEGÉSZITETT ÚJJ-SZÓTÁRRAL

EGGYÜTT.

Angyalbőrbe kötve, eggy Tünét-forint.

DICSHALOM.

1813.

Mondolat. *Dicshalom (Veszprém), 1813*

A nyelvi megújuláshoz a legszorosabban kapcsolódtak a magyar irodalom megújításának kérdései. Milyen irodalmi mintákat kövessenek? Eredeti alkotásokat szorgalmazzanak-e vagy csak fordításokat? A 19. század elején egy pillanatra mintha a nyelvújítók és az irodalmárok lettek volna az ország legfontosabb emberei. A származás, a nemesi kiváltság nemigen számított. A fejlettebb, az irodalmi nyelv használata pedig új rangsort teremtett a magyar anyanyelvű emberek között. Eddig a latin nyelvtudás számított, de lényegében csak a nemeseknél (és persze a tudomány kevés számú művelőjénél). Mostantól a magyar nyelv tökéletesebb elsajátítása, használata vált fontossá, s ebbe az új, láthatatlan rangsorba beletagozódtak a nem nemesi származásúak is: a közélet elkezdett - még csak elkezdett - demokratizálódni. Nem annyira a szülői ház anyanyelvi kultúrája számított (persze az is), hanem az iskolai és az önművelés.

A 19. század elejétől a megyék kezdtek áttérni a magyar nyelv hivatali használatára.

Hármas Kis Tükör

1773-ban kis magyar nyelvű népiskolai tankönyv jelent meg Pozsonyban: *„Hármas Kis Tükör, mely I. A szent históriát II. Magyar országot, III. Erdély országot annak földével, polgári állapotával és históriájával, gyenge elmékhez alkalmaztatott módon sommásan és világosan előadja és kimutatja."* Vagyis a tankönyv elmeséli a bibliai történeteket, továbbá Magyarország és Erdély múltját és ismerteti jelenét. A hagyományos alapvető iskolai ismereteket közlő könyv alighanem mindmáig a legnagyobb magyar könyvsiker. 1850-ig mintegy ötven kiadása jelent meg! A példányszámot nem ismerjük, de elemi iskolai tankönyvhöz méltóan elég magas lehetett. Háromnegyed évszázadon át nemzedékek tanulták ebből az alapvető tudnivalókat. A szerző, az Utrechtben (Hollandiában) tanult nagykőrösi lelkész, Losontzi István, nagyszerűen eltalálta, hogy mire is van szükség. Könyvét eleinte maga bővítgette, utána a könyvkiadók igazították át 2-3 évente. A bibliai ismeretek és a versbe szedett megyeismertetések persze keveset változtak. Ezeket a gyermekek szó szerint megtanulták, ismételgették. Vegyük például Máramaros megyét:

Máramaros földe foglal éppen véget
Hol a magas hegyek érik majd az éget.
Itt van Huszt, Técső, Visk, Rónaszék és Sziget -
Hol az áldott föld terem sót öleget.

A *Hármas Kis Tükör* hamarosan több lett, mint tankönyv. Kibővítették a mindennapi életre vonatkozó tudnivalókkal. Megtalálható volt benne, hogy egy arany forint négy ezüst és harminc krajcár, hogy miért fontos a kert trágyázása, hogy ki a király és miért kell tisztelni. Nagyon fontosak voltak a versbe szedett viselkedési regulák (szabályok):

Akárhol légy, tarts regulát,
Mert az Isten mindenütt lát.
Csinos, szemes, szemérmes légy,
Semmi rútat ne mondj s ne tégy.
Rosszat se szólj, ne is gondolj;
Mindent előre megfontolj.
Földre se köpj más házában,
Orrod se fújd ki vaktában.
Ha rád érik a prüsszentés,
Vagy ásítás vagy köhentés,
Tedd a szádhoz tenyeredet,
Vagy pedig a keszkenődet.
Szépen köszönj, ha köszönnek,
Bátran felelj, ha kérdeznek.
Beszéd közben ne 'bizony'-ozz.
Igazat mondj, ne hazudozz.
Ne állj meggörbült lábakkal,
Tátott szájjal, görbe nyakkal.

Találhatunk aztán levelezési tanácsokat („a levélnek értelmes és egyszerű szavakkal írottnak kell lennie") és levélmintákat: hogyan kell írni a szülőknek, a barátoknak. Aligha tellett minden kisdiáknak vagy szülőnek arra, hogy a könyvet beszerezze. De ott volt minden tanító kezében, aki közvetítette ezeket a mintákat. Világképe egyszerű, rokonszenves és emberséges. Nem az alázatot hirdeti, hanem az anyanyelv, az írni-olvasni tudás, az öntudatos viselkedés fontosságát.

1830-tól a felsőbb kormányszervek és a bíróságok is működhettek magyar nyelven. 1836-tól a törvények hivatalos nyelve a magyar lett. 1844-ben törvény mondta ki a magyar nyelv teljes körű állami használatát, és egyszersmind azt is, hogy a közép- és felsőoktatásban a latin helyett át kell térni a magyarra. (Jó néhány iskolában ez már addigra megtörtént.)

A megújított nyelvet minél szélesebb körben ismertté akarták tenni. Az iskolákra fontos szerep várt, mert bár latinul tanítottak, a magyar tantárgy kapcsán mégis csak nyelvi ismereteket közvetítettek, illetve nagy szerepük volt ebben az iskolai diáktársaságoknak, önképzőköröknek. A sajtó, a könyvek egységesítették azután tovább a nyelvhasználatot. A legszélesebb körben azonban - mivel még csak kevesen tudtak írni-olvasni - a színház hatott. A magyar nyelvű színjátszás hőskora a 19. század első néhány évtizede. A színpadról hallhatta a közönség először a megújított magyar nyelvet (akár eredeti színművet, akár fordításokatjátszottak). A nyelv mellett a társadalmi viselkedés szabályait, a gesztuso-

Déryné Széppataki Róza porcelánszobra

kat is elleshette a közönség. Megtanulhatták, hogyan kell zsebkendőt használni, mi módon lehet udvarolni, kalappal köszönni. A színház nevelő hatását a korban inkább túl-, mint alábecsülték. Ezért tettek óriási erőfeszítéseket magyar nyelvű színházak létesítésére. Először Kolozsvárott 1821-ben, majd Balatonfüreden 1823-ban létesült állandó („kő-") színház. 1837-ben Pest megye emelt az ország központjában először a magyar nyelvű színházjátszás számára épületet, amely 1840-ben országos pártfogás alá került, *Nemzeti Színházzá* alakult. A színház egyszersmind a különböző társadalmi rétegek találkozóhelye volt. A páholyok bérlői, az arisztokraták, ugyan csak kevéssé elegyedtek szóba a földszinti közönséggel (nem is szólva a karzat krajcáros belépti díjat fizető népéről), de a nézőtér demokratizmusa mégiscsak érvényesült: a tetszésnyilvánítás joga mindenkit megilletett, s a színházi vezetésnek műsorpolitikájában és a rendezés során figyelembe kellett vennie az „egyszerű nép" igényeit. A színház Európa-szerte a társadalmi élet középpontja volt, ahonnan - mint 1830-ban Brüsszelben és Varsóban - forradalmak indultak ki. A színpadi cenzúra ezért nagyon ügyelt arra, hogy a színpadi cselekmények ne váltsanak ki túlzott érzelmi azonosulást. Katona József drámája, a királynét nyílt színen meggyilkoló *Bánk bán* 1817-ben íródott, de csak 1834-ben Kassán kerülhetett bemutatásra.

A korszak elején a nyelvújító-irodalomszervező Kazinczy Ferenc a szépirodalmi alkotások terén még óvatosságot tanácsolt, elsősorban fordítások készítését szorgalmazta. Az irodalom fejlődése hamar túllépett ezen. Berzsenyi Dániel ódái, magasztos, a nemesség megújulását ösztönző költeményei részben még a nyelvújítás előtti állapotról tanúskodnak, de a nem sokkal később jelentkező Kölcsey Ferenc és Vörösmarty Mihály már a megújított magyar nyelven írnak. Vörösmartynak a honfoglalás korában játszódó eposza, a *Zalán futása* (1825) a romantika korának beköszöntét jelzi a magyar irodalomban. A szenvedélyek, az egyéni sorsok, az érzelmek bemutatása válik uralkodóvá. Az irodalom új

Balatonfüred látképe a színházzal. Ludwig Rohbock vizfestménye

cselekvési modelleket kínál: vállalni lehet a szenvedélyeket, a bukás előérzetével számot vető küzdést. Az egyén kiválhat a közösségből és szembefordulhat vele. (Hogy a közösségi kötelezettségeket megelőzi az egyén saját erkölcsi meggyőződése, erre a politikában majd Kölcsey mutat példát, amikor követutasítását erkölcsi meggyőződésével ellentétesnek tekinti, s 1835-ben lemond követi megbízatásáról.) így válik lassan a társadalomban tudatosan elfoglalt értelmiségi pozíció fontosabbá, mint a rendi hovatartozás. Más szóval az egyén immár nem abba a rendbe tartozik, amelybe beleszületett, hanem a nemzeti közösségben keresi helyét.

Az 1823-ban született Petőfi szinte már készen kapja, amit az előző nemzedék kiküzdött. De tovább is lép: az irodalom még mindig kissé „magasröptű" nyelvét és tematikáját közelebb viszi a néphez. Van új közönség is, amely ezt igényli. Felnőtt egy új, kispolgári hátterű, nemcsak írni és olvasni tudó, hanem olvasmányokat igénylő közönség, amely saját világát - legalábbis saját érzelmi világát - szeretné viszontlátni az irodalomban. Petőfit először rövidebb, népdalszerű költeményei tették népszerűvé. Látszólag a nép hangján szólalt meg, de ezt bámulatos nyelvi leleménnyel valósította meg. A nyelvi és művészi alakítás tette nagy költővé, az egyszerű formák alkalma-

Vörösmarty Mihály (1800-1855)

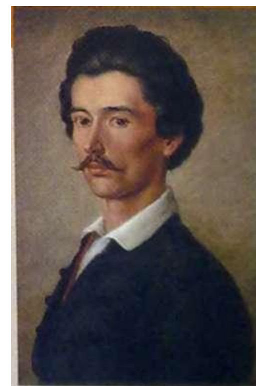
Költő, a magyar romantika egyik legnagyobb alakja. 1825-ben megjelent *Zalán futása* című eposza a romantika kezdete. Drámákat, lírai verseket is ír, lapszerkesztő és kritikus, a pesti irodalmi élet központi alakja. Politikai cikkeivel, társadalmi tevékenységével az ellenzéki politikát támogatta. 1848-1849-ben képviselő. A vereség után vidékre húzódott, visszavonultan élt.

Vörösmarty Mihály arcképe. Rézmetszet, 1842

Petőfi Sándor (1823-1849)

Költő-forradalmár. Az Alföldön, illetve Selmecbányán végezte iskoláit. 1839-ben a színészi pályával próbálkozott, majd még ez évben katonának állott. Megbetegedett, leszerelték. Szülei időközben tönkrementek, tanulmányait nem folytathatta. Vándorszínész lett, majd egy évig Pápán tanult. Újra színésznek állott. Közben megjelentek első versei. 1844-ben kötetbe gyűjtötte költeményeit, Pestre ment, de nem talált kiadóra. Végül Vörösmarty ajánlására adták ki verseit. Egy csapásra költői hírnévre tett szert. Elsősorban népdalszerű versei, helyzetdalai tették közkedveltté. 1845-ben Pesten lett segédszerkesztő. Bekapcsolódott a később „márciusi ifjaknak" nevezett irodalmi körbe, annak vezető személyisége lett. Romantikus politikai költeményei forradalmi nézeteiről tanúskodnak. Szerelmi lírája, bölcseleti költeményei a világirodalom legnagyobb alkotóinak sorába emelik. „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék" - írta költő-barátjának, Arany Jánosnak. Az irodalmi népiesség hirdetője és megteremtője. Költészete és személyisége egyre népszerűbb, 1845-ben kezdett országjárása már valóságos diadalút lett. 1848-ban a forradalom kezdeményezője, vezetője. A „hivatalos" politikából hamarosan kiábrándult, képviselővé akarta választatni magát, de terve nem sikerült. Ősszel a szerveződő honvédség soraiba lépett, századosi rangot kapott. 1849 januárjában Bem tábornok erdélyi seregébe helyeztette magát, aki segédtisztjévé tette. Számos csatában vett részt. Konfliktusok folytán lemondott rangjáról, majd 1849 nyarán visszament Bem seregéhez, aki őrnagyi rangot adott neki. A szabadságharc utolsó csatáinak egyikében, Segesvárott halt hősi halált 1849. július 31 -én. Tömegsírba temették, földi maradványai nem kerültek elő, s ez a tény legendák táplálója lett.

Pefőff *Sándor képmása. Orlai Petrich Soma olajfestménye*

Széchenyi István felajánlása az országgyűlésen, 7825. november 3.

zása páratlanul népszerűvé. Petőfi költői lendülete a romantikus szerelmi lírán, az egzisztenciális kétségbeesés költői érzékeltetésén, a politikummal átitatott tájleíró verseken keresztül vezetett a szabadság, majd a forradalmiság romantikus költeményeiig. Világnézete a kor szocialisztikus áramlataihoz állott közel, költészetében a legteljesebb emberi szabadságot követelte, minél előbb, feltétel nélkül. „Ha a nép uralkodni fog a költészetben - írta 1847-ben -, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék."

A rendi társadalom lassan bomlásnak indult, de a rendi intézményrendszer - a megye és az országgyűlés - formálisan még változatlan maradt. De mellette új, egyre nagyobb jelentőségű, a rendi kiváltságokat figyelembe nem vevő intézmények alakulnak. A legfontosabb közülük az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia, amely működését 1830-ban kezdette meg. Tagjai, a magyar értelmiségi elit, fizetést is kaptak, hogy anyagi függetlenségüket biztosítsák. Az Akadémia lesz hivatott arra, hogy immár a nyelvi vitákban döntsön, a nyelvi normák használatát végképpen egységesítő szótárakat kiadja, a magyar nyelvű tudományos és szépirodalom fejlődését segítse.

A Magyar Tudományos Akadémia alapításának törvénybe iktatása, 1827

„1827:11. törvénycikk. A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról

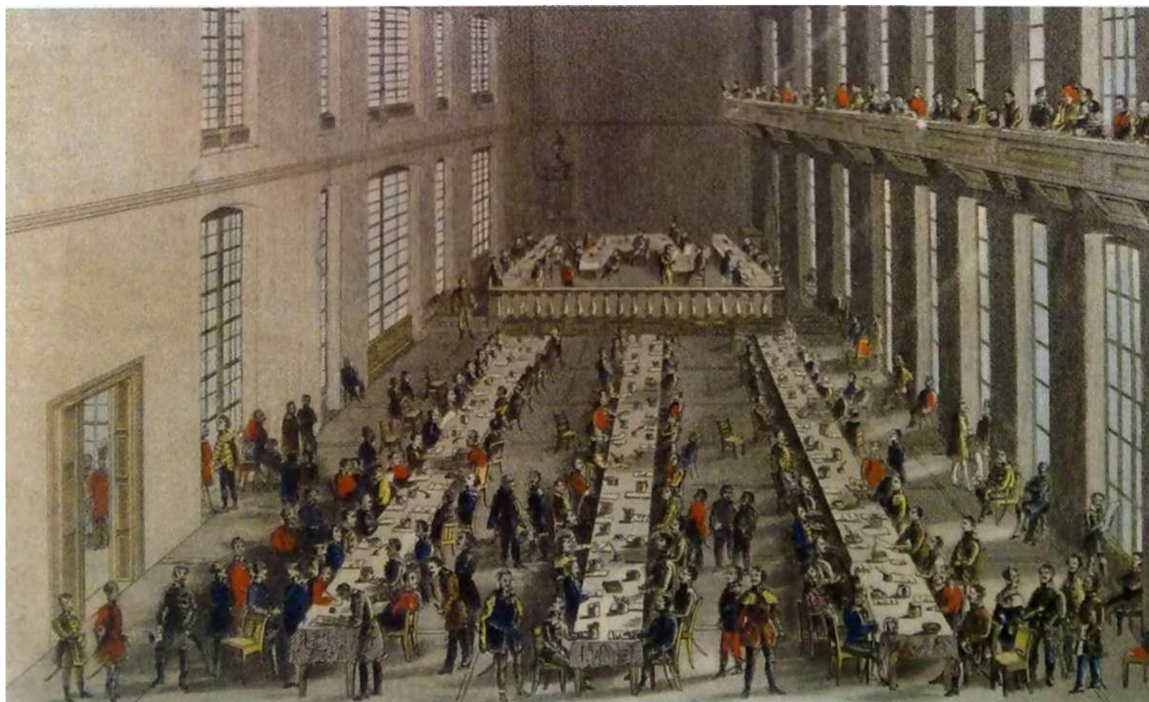
A karok és rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányulván, ő szent felségének jóváhagyásával határoztatik:
1. §. Hogy a magyar tudós társaság vagy akadémia az önkéntes és szabad adományok útján létesítendő alapból Pest szabad királyi városban mint állandó székhelyén a lehető legrövidebb idő alatt minél előbb fölállíttassék.
2. §. Ez intézetnek pártfogását ö császári királyi fensége, az ország nádora a magyar haza és nemzet iránt szívében gyökerező szereteténél fogva magára vállalván, mihelyt az ő védelme alatt alakulandó társaság majdan a megszilárdulása céljából szükséges s az országos bizottság munkálatában kifejezett s az ajánlók által nyilvánított elvekkel megegyező tervet, az erejéhez és eszközeihez alkalmazandó alapszabályokkal együtt még bővebben kidolgozta: azt föntnevezett ő császári királyi fensége országgyűlés idején kívül is, kegyes helybenhagyás végett ő királyi fensége legmagasabb színe elé terjesztendi, azután az országgyűlésnek is jelentést tevén felöle."

Politikai küzdelmek az országgyűléseken és az országgyűlések között

Az első „igazi" reformországgyűlésnek - ahol már a reform hívei voltak többségben - az 1832-1836. évi tekinthető. Hosszú volt ez az országgyűlés, a leghosszabb a sok évszázados rendi korszakban, s erre is készültek a követek. Hiszen arról volt szó, hogy az ország felzárkóztatását célzó indítványok végre tárgyalás alá kerülnek. Azt remélték, hogy néhány év alatt az egész problémakörrel végeznek. Hamarosan kiderült, hogy egyetlen kérdéskör, a jobbágy-földesúr viszonyának szabályozása, más szóval az úgynevezett úrbéri kérdés juthat csak el ennyi idő alatt a részletes törvényes szabályozásig - a többi javaslatból csupán egy-két fontos elemet tudtak kiragadni és arról törvényt alkotni.

De mivel is kezdjék a tárgyalásokat? Az udvar, élve indítványozási jogával, az úrbéri kérdést tette volna az első helyre. A követek pedig a számukra legfontosabb üggyel, a vám- és kereskedelmi problémákkal kezdték volna. Tehát mindjárt az országgyűlés legelején nagy vita alakult ki a sorrend körül. Végül a reformerek rábeszélték az alsótáblát, hogy az udvar indítványának megfelelően a jobbágykérdést tűzzék napirendre. Éspedig azért, mert a társadalom többségét mégiscsak ez érdekli. Ne Bécs tűnjön fel jobbágyvédő szerepkörben - ha vállalják a reformokat, kezdjék a legfontosabb reformmal.

A jobbágy-földesúr viszony kapcsán eredendően arról volt szó, hogy Mária Terézia

Az alsótábla ülésterme a pozsonyi országgyűlésen. Színezett rézmetszet, 1836

Előfogatos paraszt.
Színezett rézmetszet, 1816

csak királyi rendelettel bevezetett *Urbáriumát* (1767) iktassák végre törvénybe, hiszen a magyar jogrendnek ez felelne meg. A reformerek azonban ezt az alkalmat arra kívánták felhasználni, hogy változtassanak a 18. századi rendeleten, kedvezményeket is foglaljanak bele ebbe a szabályozásba. A könnyítések közé tartozott néhány szolgáltatás kiiktatása a jobbágyi kötelezettségek közül. Például eltörölték az úgynevezett „hosszú fuvart", ezt a több napra szóló terhes szállítási kötelezettséget, vagy a kisebb ajándékok adását. Ezek megszavazása sem ment vita nélkül, de az igazi küzdelmek a jogi szabályozás körül zajlottak. A reformerek ugyanis arra törekedtek, hogy a rendszerbe olyan jogi lehetőségeket építsenek, amelyek segítségével, ha lassan is, de ki lehet bontakozni a feudális kötelékekből. Javasolták például a földesúri joghatóság, az úriszék eltörlését. Ki akarták mondani, hogy a jobbágyot is megilleti személyének és birtokának szabadsága. A legfontosabb indítvány pedig az önkéntes örökváltságot szorgalmazta, vagyis azt, hogy a jobbágy és földesura, ha meg tudnak egyezni, felbonthatják ezt a viszonyt oly módon, hogy a jobbágy (gyakorlatilag a jobbágyközség) egy összeg lefizetésével örök időkre megváltja magát. Ez a fontos reform, óriási viták után, ezen az országgyűlésen elbukott. Vívmánynak tekinthető viszont, hogy kimondták a job-

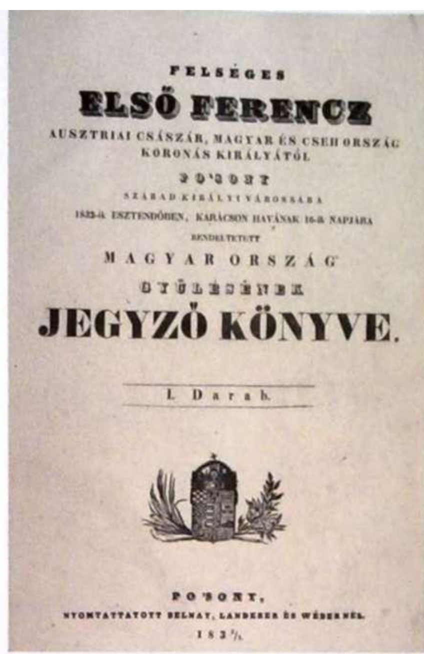
A megyék állásfoglalásának összesítő értékelése az 1832-1836-os országgyűlésen

bágyi haszonvételek szabad adásvételét. Vagyis jogilag a földesúr tulajdona maradt a jobbágyföld, de a parasztok egymás közt adhatták-vehették telki állományukat. Szerény lépéseknek tűnnek mindezek, nemcsak a 21. századból, hanem akár az 1848-as jobbágyfelszabadítás felől visszatekintve, de már érdemi engedményeket tartalmaztak, s ami talán még fontosabb: előkészítették a közvéleményt a nagyobb horderejű reformok befogadására. Ekkortól vált nyilvánvalóvá, hogy a jobbágy-földesúr viszonyt valamikor, a nem távoli jövőben, valahogyan fel keü majd számolni - s a megoldás kidolgozása lényegében erre a nemzedékre vár.

Az országgyűlések nyilvánosak voltak ugyan, de csak azok számára, akik elmentek Pozsonyba és bejutottak a viszonylag szűk tanácskozótermekbe. A cenzúrázott sajtó csak a megnyitásról és a bezárásról adott hírt. Az érdemi tárgyalásokról a követek beszámoltak az őket küldő megyéknek, és magánlevelezések is adtak valamelyes tájékoztatást. Óriási jelentősége volt annak, amikor egy fiatal zempléni ügyvéd, Kossuth Lajos, Pozsonyban arra vállalkozott, hogy levelezést küld szét (kéziratos újságot ad ki) az országgyűlési tanácskozásokról. Kossuth maga ment el a tárgyalásokra, röviden feljegyezte magának az ott elhangzottakat, majd odahaza újra megírta a már hallott beszédeket. Az ő példányát azután írnokok másolták tovább, és postán, magánlevélként, szétküldték az előfizetőknek. Bár a példányszám nem volt magas, a százötven példányt nem haladta meg, a korábbi viszonyokhoz képest kitágult a politikai nyilvánosság. Szélesebb körben meg lehetett tudni, hogy a követek közül ki hogyan nyilatkozik; és ki az, aki hallgat. A nyilvánosság terjedése fontossá tette, és eredményes munkára ösztönözte pozsonyi tanácskozásokat.

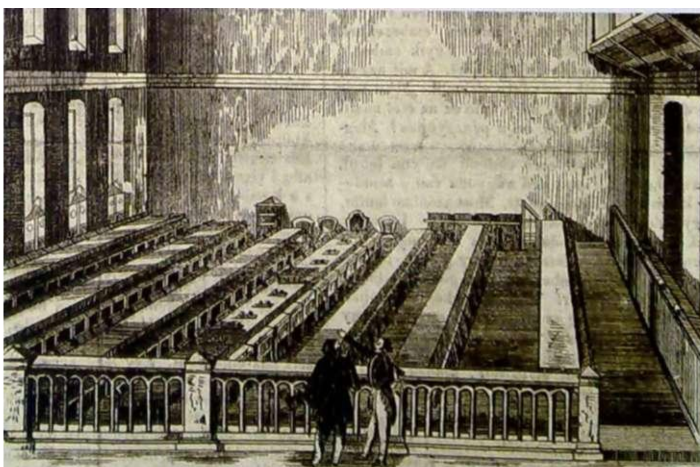
A fő kérdéskör, az úrbér ügye mellett az országgyűlés nagyon sok egyéb tárgyról tanácskozott, s ezek némelyikéről törvényt is alkottak. Kiterjedt a magyar nyelv hivatali használata, emellett a törvények nyelve 1836-tól a magyar lett. Engedélyezték, hogy Pest és Buda között, részvénytársasági alapon, egy Lánchíd épüljön, amelyen hídvámot fizetni mindenki tartozik. Nem született törvény a protestánsok egyházi és vallási ügyeinek rendezéséről, pedig ezzel is több hónapig foglalkoztak. Széchenyi István és Wesselényi Miklós a felsőtáblán, Deák Ferenc, Kölcsey Ferenc az alsótáblán

FELSÉGES
ELSŐ FERENCZ
AUSZTRIAI CSÁSZÁR, MAGYAR ÉS CSEH ORSZÁG
KORONÁS KIRÁLYÁTÓL
POSONY
SZABAD KIRÁLYI VÁROSSÁBA
1832-ik ESZTENDŐBEN, KARÁCSON HAVÁNAK 16-ik NAPJÁRA
RENDELTETETT
MAGYAR ORSZÁG
GYŰLÉSÉNEK
JEGYZŐ KÖNYVE.

I. Darab.

POSONY,
NYOMTATTATOTT BELNAY, LANDERER ÉS WÉBER-NÉL.
183[illegible]

A magyar országgyűlés jegyzökönyvének címlapja, 1832

A felsötábla ülésterme Pozsonyban. Ábrázolt folyóirat, 7848

Széchenyi István képmása. Friedrich von Amerling olajfestménye, 1834

vállalt vezető szerepet. Az országgyűlés végére köreikben is általános volt a csalódás: milyen keveset tudtak végezni, sok év után is milyen kevés érdemi eredményt hozó reformtörvénnyel térhetnek haza! Igaz, a kudarcért a felsőtábla és a bécsi kormány hibáztatható, hiszen amit csak lehetett, azt elodázni törekedtek.

Az országgyűlés bezárása után mérleget vontak Bécsben is. Egy számukra váratlan fejleményt észleltek: Magyarországon, a viszonylagos nyugalom évtizedei után, megjelent egy reformellenzék, amely társadalmi, jogi, politikai változtatásokat szorgalmazott. Egy-egy röpiratot író egyén (mint korábban Széchenyi, Wesselényi) mellett most egy egész tábor sorakozott fel, amellyel a jövőben is számolni kellett. Az udvarban és a birodalom központi hivatalaiban értetlenül fogadták ezt a fejleményt. Hogyan lehetséges, hogy éppen a kevésbé fejlett Magyarországon van ilyen erős ellenzékiség? És mit akarnak a magyar reformerek? Csak nem mesterkednek titokban, a háttérben azon, hogy kiszakadjanak a birodalomból?

Metternich államkancellár, a birodalom legfőbb vezetője, szentül hitte, hogy Magyarországon a reformoknak nincs, nem lehet társadalmi háttere. Valahogyan magyaráznia kellett a fejleményeket, s arra a gondolatra jutott, hogy külföldi téveszmék, sőt közvetlenül külföldi izgatók azok, amelyeknek terjedése, akiknek működése nyomán reformkövetelések hangzanak fel Magyarországon. Kell lennie egy európai összeesküvés-hálózatnak - okoskodott a kancellár -, amelynek szálai Magyarországra is elvezetnek. Téves volt az elképzelés, de „logikusan" következett belőle, hogy erőszakos eszközökkel lesz szükséges fellépni, fel kell tárni ennek az összeesküvésnek a szálait, és perbe kell fogni, börtönbe kell zárni az uralkodójukhoz hűtlen politikusokat.

A koncepciós perekhez ürügyekre volt szükség. Elsőként Wesselényi Miklós került a megtorlás gépezetébe. 1835-ben perbe fogták egy állítólag elhangzott kormányellenes kijelentése miatt. Wesselényi szabad lábon védekezhetett ugyan, de minden energiáját a perre kellett fordítania, így lényegében már az 1830-as évek második felében kikapcsolták a politikai életből. 1838-ban még részt vett a pesti árvíz men-

Metternich kancellár képmása. Thomas Lawrence olajfestménye

tési munkálataiban. Néhány hónappal később elítélték. Börtönbüntetésének végrehajtását megvakulással fenyegető szembaja miatt felfüggesztették.

Az országgyűlés bezárása után tartóztatták le az országgyűlési ifjakat, Lovassy Lászlót és társait. Az „országgyűlési ifjak" részint távollévő főrendek követei voltak, részint a megyei követek, arisztokraták írnokai, vagy az ügyvédi vizsga letételére Pozsonyba sereglő joggyakornokok. Az országgyűlés évei alatt társalkodási egyesületet alkottak, ahol - a koholt vádak szerint - felségsértő beszédek hangzottak el. Lovassyt és három társát több év börtönre ítélték. Az 1840. évi amnesztiával szabadultak.

1837 májusában pedig letartóztatták Kossuth Lajost. A fiatal szerkesztő ekkor, immár az országgyűlés bezárása után, a megyék és városok közéletéről tudósító, az előző vállalkozásához hasonló kéziratos lapot adott ki. (A megyéket és városokat együtt *törvényhatóságnak* nevezték, ezért lett a lap címe: *Törvényhatósági Tudósítások.)* A lap szerkesztését, szétküldését eltiltották, Kossuthot a nem engedélyezett vállalkozás miatt perbe fogták. (A szerkesztő joggal védekezett azzal, hogy nyilvános tanácskozásokról tudósít, és azokat magánlevelezésként küldi széjjel.) Kossuthot hosszú vizsgálati fogság után négyévi börtönre ítélték. Budán tartották fogságban.

A három „nagy", közismert politikusokat érintő, megfélemlítést célzó per mellett további megtorló perek indultak, ezek azonban - az akkori peres eljárások lassúsága folytán - ítéletig nem jutottak. Többen a perbefogás, letartóztatás elől külföldre mentek. A perek, az összetett vizsgálatok, a tanúkihallgatások persze semmilyen „összeesküvésnek", „európai hálózatnak" nem tudtak nyomára jutni, mert ilyen nem létezett. A másik cél, a megfélemlítés sem sikerült. A perbefogottak nem törtek meg, a megyékben szerveződő közvélemény pedig melléjük állt. A megtorló politika két országgyűlés között bizonyos mértékig ellenzéki szerveződési alkalmat is kínált. Igaz, a reformokról kevesebb szó esett, de most, a politizálás jogának megvédése jelszavával, még a reformok iránt közömbös nemese-

Wesselényi Miklós báró (1796-1850)

Wesselényi Miklós képmása. Johann Ruprecht vízfestménye

Nagy múltú erdélyi arisztokratacsalád sarja, reformpolitikus. Fiatalon bekapcsolódik Erdély politikai életébe. Széchenyivel köt barátságot, de önálló reformprogramot dolgoz ki. Nyugati utazásai után, az 1820-as évektől a magyar reformpolitika egyik szervezője, taktikájának kidolgozója, számos megyében támogatója és irányítója, majd - Pozsonyban és Kolozsvárott - országgyűlési vezetője. *Balítéletekről* című, 1833-ban külföldön megjelent művében adott programot. Erdély és Magyarország egyesülésének szorgalmazója. 1835-ben koholt vádakkal perbe fogják, végül néhány év múltán elítélik. Közben 1838-ban részt vesz a pesti árvíz mentési munkálataiban. Betegsége miatt a következő években külföldön gyógykezeltetheti magát. 1840-ben amnesztiát nyerve hazatér, erdélyi birtokán telepedik le. Megvakul, bizonyos mértékig visszavonul, de leveleivel, cikkeivel továbbra is jelen van a közéletben. 1848-ban részt vesz a parlament munkájában, majd újra gyógykezelésre távozik.

Árvízi jelenet Pestről, 1838. március. Johann Matthias Ranftl olajfestménye

Deák Ferenc (1803-1876)

Deák Ferenc arcképe. Franz Eybl litográfiája, 1842

Reformpolitikus. Zala megyei középbirtokos családból származott. Jogi tanulmányok után bekapcsolódott megyéje közéletébe. 1833-ban országgyűlési követté választották. Pozsonyban, az országgyűlésen hamarosan a meghatározó politikusok közé emelkedett. A következő, 1839-1840. évi országgyűlés ellenzékének tevékenységét már egyértelműen Deák irányította. Az 1840-es évek következő két országgyűlésén nem vett részt, de megyéjéből támogatta a reformmozgalmat, bekapcsolódott az egyesületek, így a Védegylet munkájába. 1848-ban igazságügy-miniszter lett, rendeleteket készített a sajtórendtartásról, a jobbágyfelszabadítás elintézetlen kérdéseiről. Képviselőként 1848 végéig részt vett az országgyűlés munkájában. 1849-től előbb kényszerből, majd önként vállalt magatartással visszavonult. 1853-ban birtokát eladva Pestre költözött. 1860-tól vált újra politikailag aktívvá. 1861-ben országgyűlési képviselővé választották, az úgynevezett Felirati Párt (későbbi nevén Deák-párt) vezetője lett. 1865-től a nevéhez köthető államjogi alku, a kiegyezés egyik kezdeményezője és megalkotója. 1867 után nem vállalt miniszterséget, de képviselőként befolyásolni tudta a Deák-párti kormányok munkáját. Mindinkább betegeskedve és elkedvetlenedve lassanként visszavonult. 1876-ban halt meg.

ket is csatasorba lehetett állítani a kormány ellen. A megtorló politika fegyvere végeredményben a visszájára sült el.

A bécsi kormány is észrevette kudarcát. Három év erőszakos politikája (1836-1839) nem hozott eredményt. Márpedig három év után országgyűlés közelgett. Célszerűnek látszott, ha a kormánypolitikán változtatnak. 1839 táján személyi változások mentek végbe a magyar kancellária vezetésében. Békésebb húrokat kezdtek pengetni. A következő országgyűlésen ugyanis - mint mindig - meg kellett szavaztatni az adót, illetve - éppen ez alkalommal - ideje volt az újoncmegajánlásnak, a katonaság kiegészítésének. A megyei követválasztásokon pedig sok helyütt utasításba adták, hogy addig ne ajánljanak meg újoncokat és adót, amíg a törvénytelenségek orvosolva nincsenek, amíg a politikai szabadságjogok nincsenek biztosítva.

Cukorgyári részvény, 1845

Az 1839-1840-es országgyűlés alsótáblai ellenzékét e taktika jegyében Deák Ferenc irányította. Nem is eredmény nélkül. A pereket megszüntették, a már elítélteket szabadon bocsátották. Az országgyűlésen pedig egész sereg reformtörvényt sikerült megalkotni. Figyelemre méltó, hogy az az önkéntes örökváltsági törvény, amelyet pár évvel korábban még oly hevesen elleneztek a főrendi táblán és Bécsben, most élesebb viták nélkül elfogadást nyert. (Az 1840-et követő években mutatkozott meg, hogy az önkéntes örökváltság engedélyezésének milyen csekély a társadalmi hatása. 1848-ig a jobbágyság alig több mint egy százaléka tudta megváltani magát.)

Az 1840-ben elfogadott, a gazdasági élet fejlődését elősegítő reformtörvények nagy horderejűek még akkor is, ha csak a jogi feltételeket teremtették meg ahhoz, hogy az ipari forradalom megérkezhessen Magyarországra. Törvényt hoztak arról, hogy szabaddá teszik a gyáralapítást. (Korábban ehhez királyi engedély kellett.) Megszüle-

tett az első magyar részvénytársasági törvény. Szabályozták a kereskedők működését. Terjedelmes és részletes váltótörvényt alkottak, vagyis a hitelezés szigorú rendszerét teremtették meg. A váltókibocsátás szabályozásával megkönnyítették a hitelfelvételt, elősegítették a pénz forgását. A zömében a kereskedelmi-ipari szférában tevékenykedő zsidóság számára szabaddá tették a letelepedést és az iparűzést - az első komoly lépés volt ez a zsidóemancipáció, a zsidók egyenjogúsítása terén.

Az 1837-ben már létrejött Pesti Színház (Pest megyei színház) országos pártfogás alá került, vagyis az egész ország hozzájárult fenntartásához, felügyeletét pedig végső soron az országgyűlés látta el. (1840-től kezdve Nemzeti Színháznak hívták.)

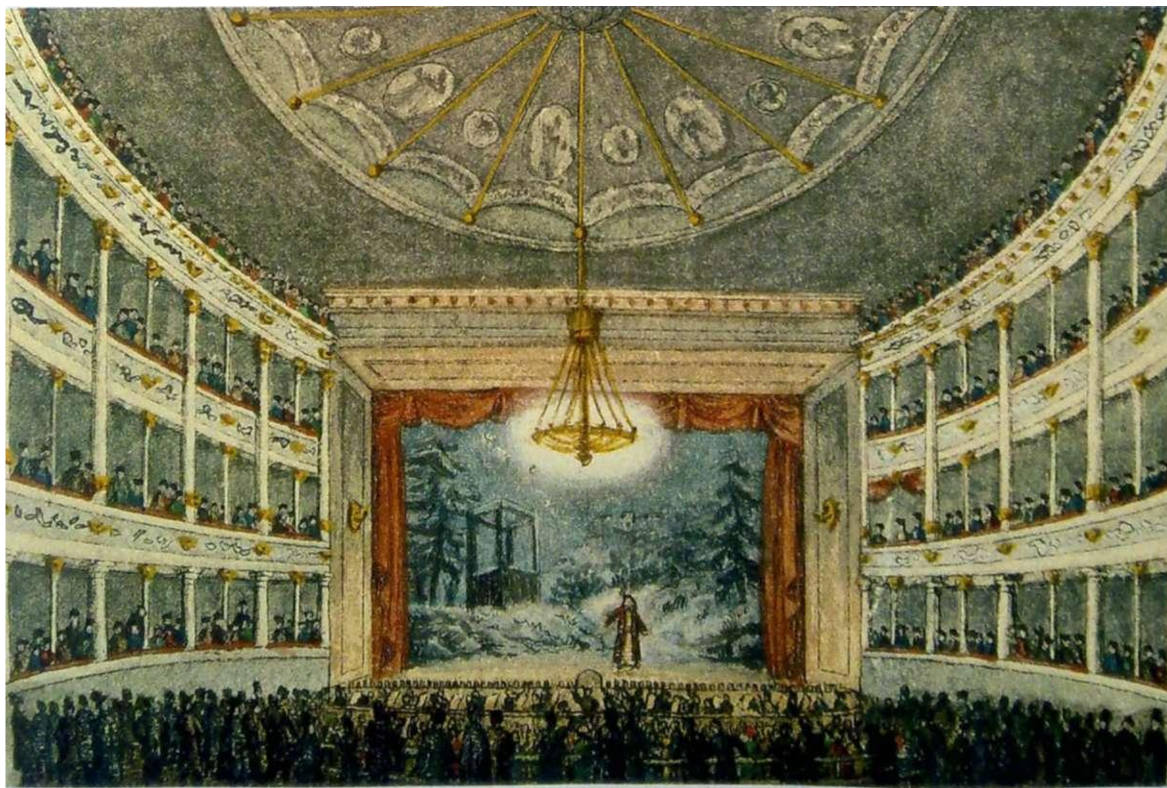
Az 1839-1840. évi országgyűlés - az 1832-1836. évitől eltérően - jó hangulatban ért véget, és bezárását nem követte a kormánypolitika változása. A kortársak abban bíztak, hogy a következő országgyűlésen, három év múlva, már érdemi áttörést hozhat a reformok lendülete. Elősegítette a bizakodó közhangulat kialakulását, hogy a kormányzat engedékenysége jeleként 1841-től megindulhatott az első modern politikai lap, a *Pesti Hírlap*. Szerkesztője a börtönéből nemrég szabadult Kossuth Lajos lett.

Kossuth a cenzúraviszonyok által is fékezetten, óvatosan fogott a lapszerkesztéshez. Nem új reformokat szorgalmazott, hanem az eddigi törvények életbeléptetését várta, ezek hatását kívánta lemérni. Lapjával tükröt kívánt az ország elé tartani.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület érme, 1846

Előadás a Nemzeti Játékszínben. Naptárkép, 1839

Dessewffy ['dezsőfi'] Aurél gróf (1808-1842)

Konzervatív politikus. Kormányzati tisztviselő, az 1839-1840-es országgyűlésen a konzervatívok vezérszónoka. A büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országgyűlési választmány tagja. 1841-ben létrehozta a Kossuth *Pesti* H/'r/apjával szembeszálló *Világ* című lapot. A „fontolva haladó", modernebb konzervatív irány egyetlen rangos képviselőjeként színvonalas publicisztikai működést fejtett ki Korai halála megakadályozta abban, hogy a konzervatívokból komoly alternatívát képviselő politikai irányzatot formáljon.

Dessewffy Aurél képmása. Franz Eybl litográfiája, 1842

A visszásságok tehát rendre bemutatásra kerültek, de új követelések a lapban egyelőre nem fogalmazódtak meg. Magyarországon Kossuth külföldi mintára új rovatot honosított meg, a lap élén megjelenő terjedelmesebb vezércikket, amely egy-egy aktuális kérdésről, jelenségről értekezett. A lap a beszédhez közel álló, közvetlen stílusú szöveget közölt. Hírt adott az egész országról, a megyékről, sokat foglalkozott Pest fejlődésével. A külföldi rovatok először követték rendszeresen a nyugat-európai országok parlamentjének tárgyalásait.

A cenzúra lényegében nem tudott mit kezdeni a visszafogott lapszerkesztéssel. Az előfizetők számának viharos gyarapodása - fénykorában a lap az ötezres előfizetői létszámot is meghaladta - megint csak meglepte a kormányzatot. Egyelőre kivártak: hátha megtörik a szerkesztés lendülete. Kossuth azonban bámulatos energiával dolgozott, s 1842-től már olvasói elé idézte: közeledik az 1843-ban esedékes országgyűlés, ideje az újabb reformok megtárgyalását napirendre tűzni. A *Pesti Hírlap* révén a megyei követutasítások is egységesebb képet mutatnak 1843-ban, mint az azt megelőző időkben.

Széchenyi aggodalmaskodva figyelte a *Pesti Hírlap* megjelenését, növekvő népszerűségét. Ő avval számolt, hogy a reformkérdések vitatása az elit szűk köreiben marad. Veszélyesnek tartotta, ha a kor viszonyai között „tömegessé" válnak a vitatások. Ma már jól látjuk, hogy a közvélemény e szerény mértékű kibővülése elkerülhetetlen volt. Széchenyi azonban veszélyt látott mindebben, végeredményben tömeges, radikális mozgalom megjelenésétől tartott,

Kossuth és Széchenyi ellentéte. Karikatúra az 1840-es évekből

A megyék állásfoglalásénak összesítő értékelése az 1843-1844-es országgyűlésen

egyszóval egy francia típusú forradalomtól, és ennek a veszélynek a felidézését tulajdonította Kossuthnak. Még 1841-ben röpiratot írt ellene *A Kelet Népe* címmel, majd ezt követően is hírlapi cikkekkel, újabb röpiratokkal lépett fel ellene. Kossuth válaszolt, megvédte álláspontját, s a vitában megszólalók túlnyomó többsége melléje állott.

1843-1844-ben újabb országgyűlésre került sor. Összehívását megelőzően már komoly előkészületek zajlottak, amennyiben az egyik legfontosabb reform, a büntetőjogi ügyében már 1841-től országgyűlési választmány ülésezett. Ez a bizottság kidolgozott egy teljesen új, a törvény előtti egyenlőség eszméjére alapozott büntető törvénykönyvet, foglalkozott a bíróságok szervezésével, a börtönügy reformjával. Volt tehát kész anyag a tárgyalásokhoz, nem is szólva a *Pesti Hírlap* által előkészített reformindítványokról.

Már az országgyűlés elején nyilvánvalóvá vált, hogy az egyik legfontosabb reformot, a megyei adó közös elvállalását, nem fogja megszavazni az országgyűlés. Igaz, alig néhány megye szavazata hiányzott hozzá, de a közös teherviselés első fontos lépcsőjével mégiscsak kudarcot vallottak. A büntetőjogi reformok mögött ugyan felsorakozott a többség, elfogadták az esküdtszéki bíráskodás bevezetését, a halálbüntetés eltörlését, a politikai bűncselekmények országgyűlési elbírálását - a reformcsomag azonban ismét meghiúsult a főrendi tábla és az udvar

A nem nemesek birtokbírhatását kimondó törvény, 1844

„1844:4. törvénycikk. A nemesi javak bírhatásának nemnemesekre kiterjesztéséről

Az országban s kapcsolt részeiben született, állandóan lakó s törvényesen bevett bármely vallású nemnemes honfiak, általuk bármi címen eddig szerzett vagy jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem-bírhatási ügyúton ezentúl nem háborgattathatnak."

A nem nemesek hivatalviselését biztosító törvény, 1844

„1844:5. törvénycikk. A nemnemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról

Az országban s kapcsolt részekben született vagy honosított s törvényesen bevett bármely vallású lakosoknak, akár kinevezéstől, akár választástól függő minden közhivatalokra leendő alkalmazásában az, hogy a nemesi osztályhoz nem tartoznak, akadályul nem szolgálhat."

ellenállásán. A napirendre került fontos kereskedelem- és vámpolitikai kérdések tárgyalása ugyancsak kudarccal zárult. A reformtábor erősödése, indítványainak megalapozottsága, kidolgozottsága kétségtelennek mondható - az eredmény ehhez képest volt kiábrándító. Kevés számú törvény született. Kimondták a birtokbírhatáshoz való jogot (nem nemes is szerezhetett földtulajdont) és ugyanígy a hivatalviselés kiváltságától is megfosztották a nemességet. A két „reform" azonban inkább csak elvi engedményt tartalmazott, gyakorlati érvényesítésére nem nagyon került sor.

Annál fontosabb, hogy a magyar nyelv, több évtizedes részleges előrelépések után, végre mindenütt felváltotta a latint. A magyar államnyelv bevezetése Horvátországra nem terjedt ki, ott maradt a latin, de már vitákat váltott ki, hogy mi legyen a horvát-magyar hivatali érintkezés nyelve: maradjon-e a latin vagy legyen az is a magyar? Mindez már a későbbi vitákat vetítette előre. Az államnyelv magyarrá tételével együtt a közép- és felsőfokú oktatás nyelve is (a latin helyett) a magyar lett, azon logika alapján, hogy az iskolák lényegében az államéletben való szerepvállalásra készítenek fel.

A magyar nyelv államnyelvvé emelése, 1844

„1844:2. törvénycikk. A magyar nyelv- és nemzetiségről
Az ország rendéi Ő felsége kegyelmes megegyezése hozzájárultával meghatározták, hogy:

1. §. Az országgyűléshez bocsátandó minden kegyelmes királyi leiratok, előadások, válaszok és intézvények ezentúl egyedül magyar nyelven adassanak ki.

2. §. A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősíttettek meg: úgy ezentúl is mind alkottatni, mind királyi kegyelmes jóváhagyással megerősíttetni egyedül magyar nyelven fognak.

3. §. Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar lészen, egyedül a kapcsolt részek követeinek engedtetvén meg, hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, a közelebbi 6 évek alatt tartandó országgyűléseken szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék.

4. §. A Magyar udvari Cancellaria útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban, akár legyenek ő felsége által aláírva, akár nevében adassanak ki - és így a magány folyamodásokra kelendő rendeletekben és határozatokban Is - szinte a magyar nyelv használtassák.

5. §. A királyi Helytartótanács mindennemű tárgyalásaiban, hivatalos foglalkozásairól viendő jegyzőkönyveiben, valamint Ő felsége eleibe terjesztendő felírásaiban és az ország határain belöli minden hatóságokhoz bocsátandó minden intézvényeiben a magyar nyelvet használja, azon levelezések, melyeket a királyi Helytartótanács a hadi fő-, és az ő felsége örökös tartományaibeli polgári törvényszékekkel s külországi törvényhatóságokkal folytatand, ide nem értetvén.

6. §. A királyi udvari főtörvényszék nyelve az ország határain belől indított minden perekre nézve, valamint az ország határain belöli minden ítélőszékek, következésképp a szentszékeknek nyelvök is a magyar lészen; s azon ítélőszékeknek hivatalos minden egyéb dolgaik is magyar nyelven folytatandók.

7. §. A kapcsolt részekbeli törvényhatóságok a magyarországi hatóságoknak magyar, ezek pedig a kapcsolt részekbeli törvényhatóságoknak latin nyelven írt leveleiket is fogadják el, tárgyalják, és azokat illő válasszal lássák el.

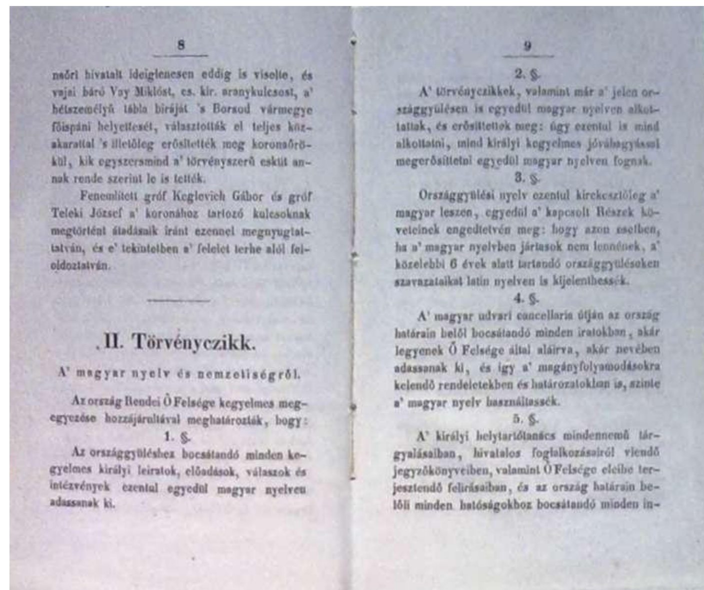
8. §. Ő felsége már kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részekbeli fő- és minden középiskolákban (academia- és gymnasiumokban) mint rendszerinti tudomány taníttassék; - nem különben.

9. §. Ő felsége méltóztatott kegyelmesen rendeléseket tenni már aziránt is, hogy az ország határain belöli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen."

Az oktatásra vonatkozó törvényt azonban 1848-ig nem sikerült teljes mértékben életbe léptetni, sokfelé - így az ország egyetlen egyetemén, Pesten is - nem volt elég magyarul tudó tanár.

1844-ben, az országgyűlés bezárásakor, megint fordult egyet a kormánypolitika. Veszélyesnek ítélték, ha legközelebb is, vagyis három év múlva, újra a reformerek lesznek többségben az országgyűlésen. Keresték azokat az eszközöket, amelyek segítségével a rendelkezésükre álló időben a megyékben javukra billenthetik át a pártok erőviszonyait. A feladat nem is volt igazán nehéz, hiszen elég volt a megyék egy részében - mondjuk ötödében, vagyis egy tucatnyi megyében - a kormánypártiakat juttatni győzelemhez, máris övék az országgyűlési többség. A megyékbe erélyes, hatalommal és pénzeszközökkel ellátott főispáni helyetteseket, úgynevezett adminisztrátorokat neveztek ki. Feladatukká tették, hogy egyezkedésekkel, furfanggal, megvesztegetéssel, erőszakkal, fegyveres erő alkalmazásával teremtsenek többséget. Mind a követutasítások, mind a követek legyenek a kormány iránt lojálisak.

Az adminisztrátori rendszer, az új kormánypolitika, az 1845-1847 közötti években nagy felzúdulást váltott ki mind a megyékben, mind a sajtóban. A „sérelem", a törvénytelen intézkedéssorozat megint mozgósította a nemességet, nemcsak annak reformpárti részét. Úgy tűnt azonban ez alkalommal, hogy a kormánypolitika sikerre vezet: volt néhány megye, ahol sikerült megfordítani az erőviszonyokat. A megye, a reformerek bástyája és hátországa, most megingott. A konzervatívok ekkorra azt is belátták, hogy a puszta tagadás, az országgyűlési „leszavazás" nem elégséges. Saját indítványokkal kell előállniuk, ha állandó tábort akarnak maguk köré gyűjteni. Bár eredendően mi sem állott tőlük távolabb, megbarátkoztak a pártalakítás gondolatával. 1846-ban Budán megalakult a magyar történelem első modern politikai pártja, a *Konzervatív Párt*. Nem a szó mai értelmében vett pártról van szó, nem volt tagdíjfizető tagsága, szervezett hátországa, hozzá tartozó sajtója, formálisan is megválasztott vezetősége. De a kora-

8

neőri hivatalt ideiglenesen eddig is viselte, és vajai báró Vay Miklóst, cs. kir. aranykulcsost, a' hétszemélyű tábla biráját 's Borsod vármegye főispáni helyettesét, választották el teljes közakarattal 's illetőleg erősítették meg koronaőrökül, kik egyszersmind a' törvényszerű esküt annak rende szerint le is tették.

Fenemlített gróf Keglevich Gábor és gróf Teleki József a' koronához tartozó kulcsoknak megtörtént átadásaik iránt ezennel megnyugtattatván, és e' tekintetben a' felelet terhe alól feloldoztatván.

II. Törvényczikk.

A' magyar nyelv és nemzetiségről.

Az ország Rendei Ő Felsége kegyelmes megegyezése hozzájárultával meghatározták, hogy:

1. §.

Az országgyüléshez bocsátandó minden kegyelmes királyi leiratok, előadások, válaszok és intézvények ezentul egyedül magyar nyelven adassanak ki.

9

2. §.

A' törvényczikkek, valamint már a' jelen országgyülésen is egyedül magyar nyelven alkottattak, és erősittettek meg: úgy ezentul is mind alkottatni, mind királyi kegyelmes jóváhagyással megerősittetni egyedül magyar nyelven fognak.

3. §.

Országgyülési nyelv ezentul kirekesztőleg a' magyar leszen, egyedül a' kapcsolt Részek követeinek engedtetvén meg: hogy azon esetben, ha a' magyar nyelvben jártasok nem lennének, a' közelebbi 6 évek alatt tartandó országgyülésekben szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék.

4. §.

A' magyar udvari cancellaria útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban, akár legyenek Ő Felsége által aláirva, akár nevében adassanak ki, és így a' magányfolyamodásokra kelendő rendeletekben és határozatokban is, szinte a' magyar nyelv használtassék.

5. §.

A' királyi helytartótanács mindennemű tárgyalásaiban, hivatalos foglalkozásairól viendő jegyzőkönyveiben, valamint Ő Felsége eleibe terjesztendő feliratásaiban, és az ország határain belőli minden hatóságokhoz bocsátandó minden in-

Törvény a *magyar nyelvről és a nemzetiségekről. 1844. évi országgyűlési törvényczikkelyek. Pozsony, 1844*

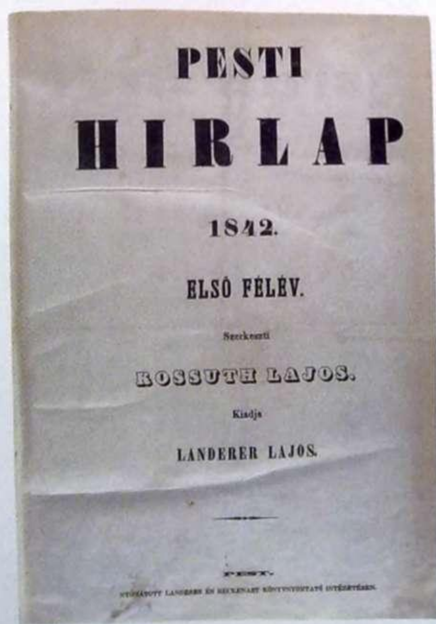
Természetrajz. *Magán- és nyilvános oktatásra. Pest, 1846*

Dessewffy ['dezsőfi'] Emil gróf (1814-1866)

Dessewffy Aurél gróf testvérbátyja. Korán elhunyt öccsétől veszi át a konzervatív sajtó és politika irányítását. 1844-1848 között a *Budapesti Híradó* című konzervatív újság szerkesztője, illetve vezető publicistája. A konzervatív politika fő szervezője és tervkovácsa, 1846-ban kezdeményezése nyomán alakul meg a Konzervatív Párt. 1848-ban a háttérből szervezi az ellenforradalmi politikát, szorgalmazza a megtorlást. 1855-től a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. A Ferenc József császár által 1860-ban kibocsátott Októberi Diploma, egy félalkotmányos kísérlet kezdeményezője. Az 1867-es kiegyezés támogatója konzervatív oldalról.

beli Európa követelményeinek megfelelő párt volt, elsősorban azért, mert programmal jelent meg a nyilvánosság előtt. A párt magát „fontolva haladónak" nyilvánította, vagyis azt próbálta elhitetni, hogy nem idegen tőle bizonyos reformok elfogadása. Ha azonban a kiadott programban indítványaikat keressük, csak óvatosan fogalmazott általánosságokat találunk. A közlekedés fejlesztését, egy bank alapítását lelhetjük fel érdemi kezdeményezésként, de már a jobbágyfelszabadítás ügyében nem találunk javaslatot. Ráadásul a Konzervatív Párt két alapelvet határozottan leszögezett: az egyik az volt, hogy nem tárgyalnak a másik, a reformer táborral - vagyis velük semmilyen kompromisszumra nem hajlandóak, s ez mindennél jobban elárulja, hogy nem foglalkoznak érdemi reformindítványokkal. A másik hangsúlyozott alapelvük, hogy a kormányt támogatják, annak kívánnak többséget teremteni, mert változtatások csak a kormány segítségével eszközölhetők. Ebből is következett, hogy Magyarország önállóságának erősítésére még csak nem is gondoltak, az államjogi viszonyokat nem bolygatták.

A reformereknek mielőbb választ kellett adniuk a konzervatív pártalakulás kihívására. Kezdettől volt a reformereknek bizonyos fokú szervezettségük: országgyűlések idején az ellenzéki vezetők rendszeresen tanácskoztak; két országgyűlés között a pesti vásárokon vagy a balatonfüredi nyári pihenések alkalmával találkoztak. Nem is nagyon akarták találkozásaikat rendszeressé tenni, mert besúgók, spiclik nyüzsögtek körülöttük, akik minden ellesett mondatról jelentettek. A *Pesti Hírlap* afféle nyilvános hírközpontot alkotott, hiszen rendszeresen beszámolt a megyékben történtekről, s a lap hasábjain folytatott eszmecserék is az elképzelések egységesülését segítették elő. 1844-től azonban Kossuthot a kormányzat eltávolította a lap szerkesztésétől. A *Pesti Hírlap* ugyan az ellenzék irányítása alatt maradt - annak úgynevezett centralista áramlata vette át a szerkesztést - de időbe tellett, amíg újra az ellenzék központi orgánumává vált. A szorosabb politikai szerveződést, s vele egy program kiadását egyre többen sürgették, s a Konzervatív Párt megalakulása után nem is lehetett tovább halogatni. 1847. március 15-én Pesten megalakult az Ellenzéki Párt. Azért választották ezt a nevet, mert így a legszélesebb értelemben vett kormányellenes körök is idetartozónak érezhették magukat, függetlenül attól, hogy mennyit vállalnak fel a reformokból. A párt elnöke Batthyány Lajos gróf lett. Egy program kidolgozása-

PESTI
HIRLAP
1842.
ELSŐ FÉLÉV.
Szerkeszti
KOSSUTH LAJOS.
Kiadja
LANDERER LAJOS.
PEST.

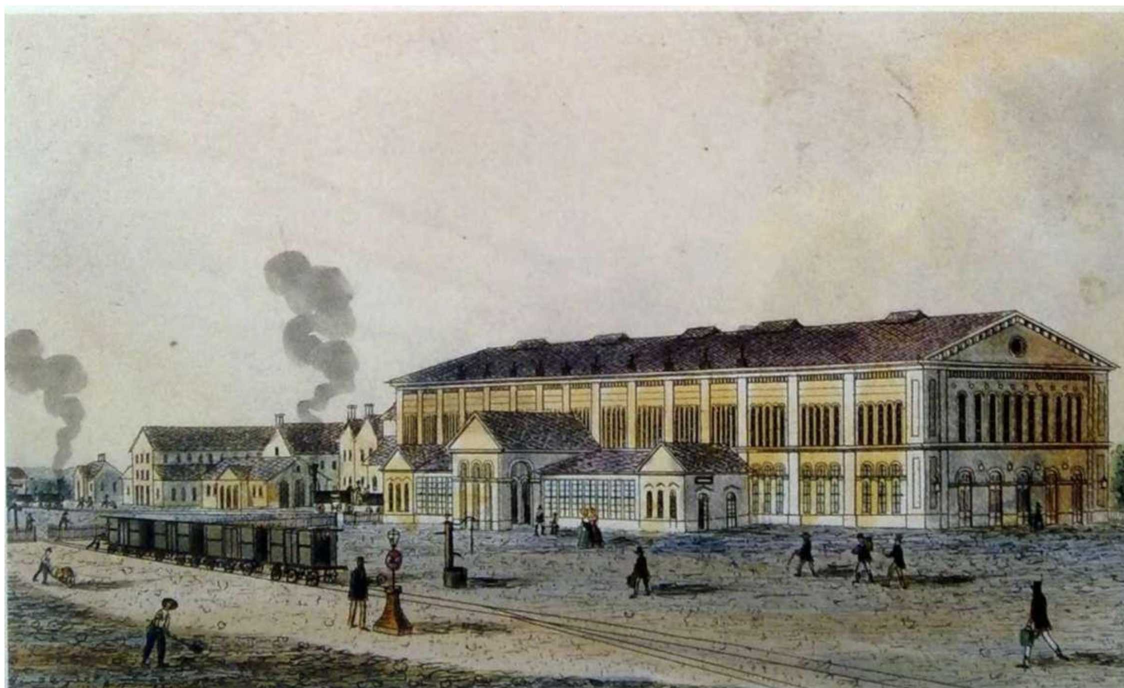
Pesti Hírlap, *1842. Első félév*

ra bizottságot küldtek ki. Végül Kossuth tervezete alapján, Deák Ferenc végső szerkesztésében látott napvilágot 1847 júniusában az *Ellenzéki Nyilatkozat.* A címválasztás itt arra utal, hogy nem részletes programról, hanem elvi álláspontok leszögezéséről van szó. A *Nyilatkozat* a polgári átalakulás mellett kötelezte el magát, leszögezte, hogy a párt a miniszteri felelősség, vagyis az egész kormányrendszer átalakításának híve.

A forradalom előtti utolsó egy-két év eseményei már nem is annyira a reformok, a változtatások körül forogtak - azok szükségességét mindenki elismerte -, hanem a körül, hogy változatlan maradjon-e az abszolutista kormányrendszer (ideértve Magyarország alárendeltségét a Habsburg Birodalmon belül), vagy mintegy első lépésként döntsék meg a metternichi abszolutizmust, szervezzék újjá, tegyék alkotmányossá az egész birodalmat.

Az 1847 végére összehívott országgyűlésen e kérdéseket illetően komoly konfliktus fenyegetett. Azért is, mert az erőviszonyok - az adminisztrátori rendszer részleges sikerei nyomán - kiegyenlítettek voltak, továbbá azért is, mert mindkét fél egy végső mérkőzésre készült: az ellenzék immár az abszolutizmus egész politikai rendszerét kívánta megdönteni - a kormánypárt és a kormány pedig végleg le akart számolni az ellenzékkel. Kossuthot Pest megye követévé választotta: az alsótábla hivatott ellenzéki vezetőjének a cenzúra kijátszásával, illetve külföldön megjelentetett cikkei nem hagytak kétséget afelől, hogy a teljes alkotmányos átalakulást akarja elérni.

Az országgyűlés hagyományos működési mechanizmusa viszont inkább a kormánynak kínált esélyeket. Az országgyűlést, a szokások szerint, trónbeszéd nyitotta meg, amelyre - megint csak a szokások szerint - válaszfelirat készült. Ezúttal Kossuth szövegezte, élesen elítélve benne az adminisztrátori rendszert. Az alsótábla elfogadta, a felsőtábla visszautasította ezt a ter-

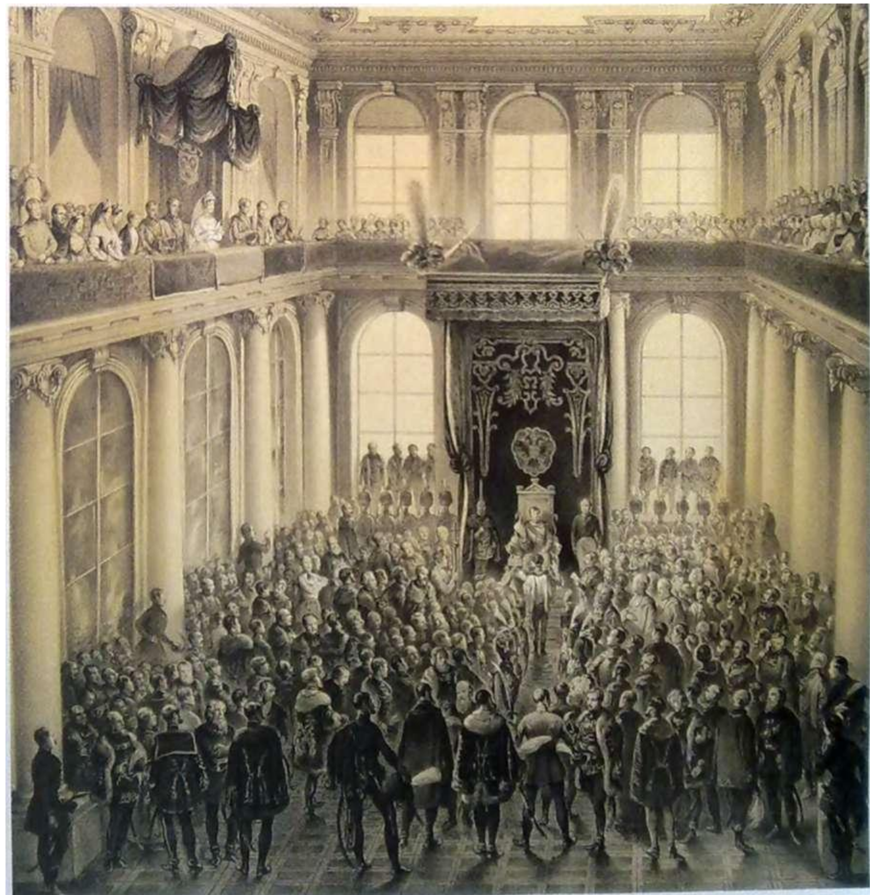
A pesti indóház. Johann Vinzenz Reim színezett rézkarca

Kemény Zsigmond báró (1814-1875)

író, politikus, régi erdélyi arisztokratacsalád sarja. Regényekkel, szépirodalmi alkotásokkal jelentkezik. Előbb Erdélyben, majd Magyarországon teszi ismertté magát politikai publicisztikáival. 1847-től a *Pesti Hírlap* munkatársa, 1848-ban szerkesztője. 1848-1849-ben képviselő és minisztériumi tisztviselő. 1849 után röpirataiban új politikai orientációt, a Habsburg Birodalommal való megegyezést hirdeti. 1855-től a magyar liberálisok akkori vezető lapja, a *Pesti Napló* szerkesztője. Deák politikai köre meghatározó személyiségeként az 1867-es kiegyezés egyik előkészítője.

vezetet. Megkezdődhetett volna a két tábla közötti végeláthatatlan huzavona, kifullasztva az ellenzéki erők energiáit. Kossuth azonban - váratlan fordulattal - egyszerűen levétette a napirendről a válaszfelirat tárgyalását. Annak küldése nem kötelező, ehelyett fogjanak a korkérdések egyenkénti tárgyalásához.

1847-1848 fordulóján azután konzervatív manőverek következtek. Megkísérelték, hogy a mérsékelt ellenzék egy kisebb csoportját leválasszák az ellenzékről. Az akció nem volt sikertelen. Az országgyűlési erőviszonyokat tekintve már-már egy patthelyzet körvonalai bontakoztak ki. Ám ekkor, 1848. március legelején, megérkezett a párizsi februári forradalom híre. Kossuth azonnal cselekvésre szánta el magát. Az ellenzék vezérkarával egyeztetett indítványa szerint először is az egész Habsburg Birodalom számára fog alkotmányos-

István főherceg leteszi az esküt az országgyűlés együttes ülésén a pozsonyi Prímási Palota nagytermében, 1847. november 12. Litográfia

Az *Ellenzéki Nyilatkozat* (részlet), 1847

„Föladatunknak ismerve indítványozás! jogunkkal élni, kötelességünknek tartjuk: nyilván és világosan kijelölni azon tárgyak főbbjeit, miknek minél előbbi létrehozását, az idő és helyzetünk körülményei szerint, a hon javára múlhatatlanul szükségesnek hisszük.
Ezek a következők:

a) A közterhekbeni osztakozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terheinek megkönnyítését főbb kötelességünknek ismerjük; az alkotmányos biztosítékokat ezekre is, mindnyájunk számára gyarapítani törekedendünk; de az ország közszükségeinek eddig el nem látott fedezésénél a célok országgyűlési meghatározását, számadást és felelősséget föltételül kötjük.

b) A honpolgárok nem nemes osztályainak, mindenekelőtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek képviselet alapján, úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban valóságos részesítése.

c) A törvény előtti egyenlőség.

d) Az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett, kötelező törvény általi megszüntetése; mire nézve legkívánatosbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság a status közbejöttével országos eszközlésbe vétethessék.

e) Az ősiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.

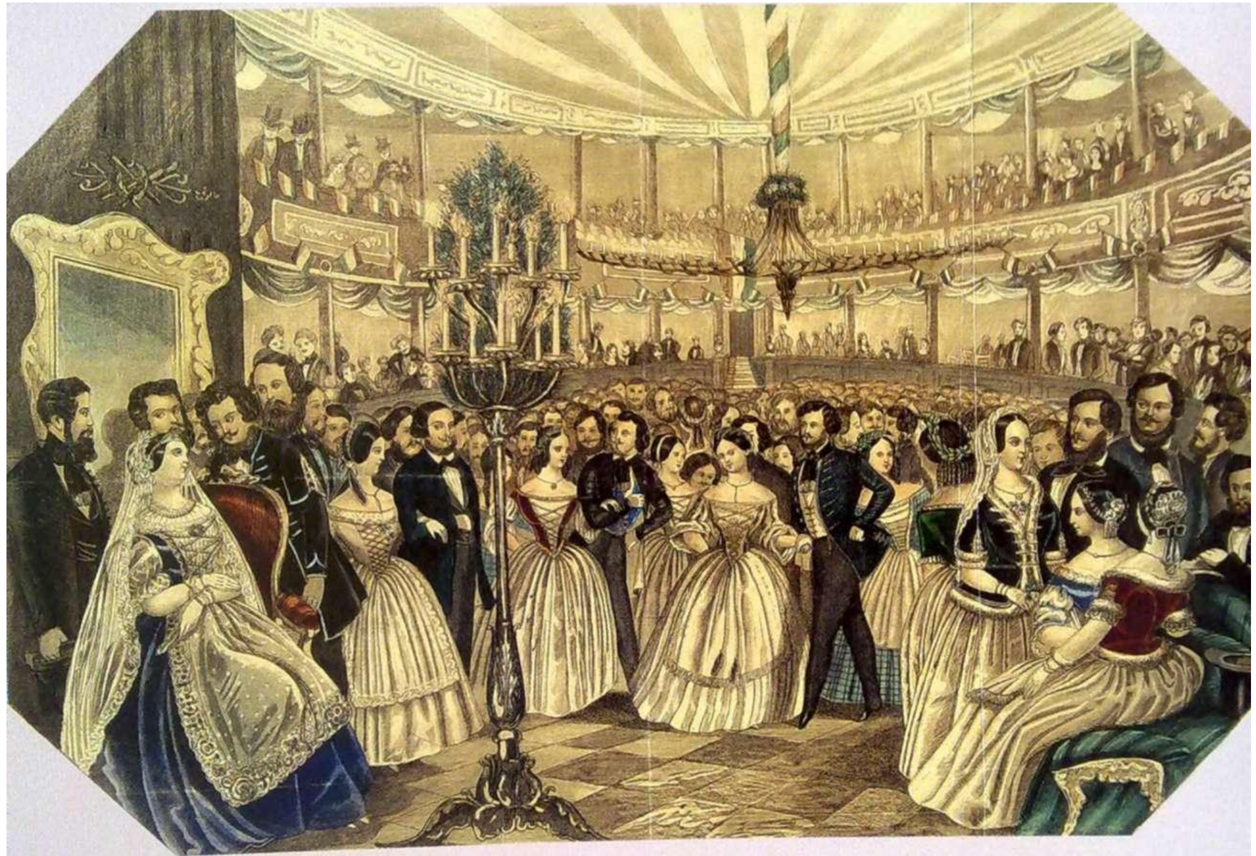
Minden előlépést, mely e célokhoz közelebb vezet, anélkül hogy a jövendő kifejlődést megkötné, elfogadunk. Ez irányban fogunk hatni a jövő országgyűlésre, s minden egyebet is, mi az ország szellemi és anyagi kifejlődésére vezet, létesíteni törekedendünk, nemzetünk kifejlődésének egyik leghatályosb emeltyűjét, a köznevelést igyekezendvén oly irányban vezettetni, hogy hazánkfiai munkás polgárokká képeztessenek, s ezáltal személy függetlenségökre is támaszt nyerjenek."

ságot követelni, ami pedig a magyar követeléseket illeti, azok rögtöni és teljes körű megvalósítását indítványozza. Javaslatát egy uralkodóhoz intézendő felirat formájában kívánta megtenni.

Kossuth egyik leghíresebb beszéde, a felirati beszéd, 1848. március 3-án hangzott el az alsótáblán. A követi kar egyhangúlag elfogadta a javasolt feliratot, amelynek azonnali hatása mind Bécs, mind Pest felé sugárzott tovább. Megkezdődött a forradalmi átalakulás. Bécs március 13-i, Pest március 15-i forradalma mintegy válaszolt Kossuth pár nap alatt ismertté vált, kinyomtatott indítványára. Fordulat köszöntött be Magyarország történetében.

Kossuth Lajos választóinak kortesmenete a Nemzeti Múzeum előtt, 1847. Franz Weiss színezett litográfiája

A polgári átalakulás konfliktusai és eredményei

A nemzetiségek ébredése

A hagyományos magyar rendi világ számára nemzetiségi probléma nem létezett: a kiváltságok rendekbe sorolják be - vagy azokból éppen kirekesztik - az embereket. Az általuk használt nyelv, sőt kultúrájuk és vallásuk másod-, sőt harmadlagos jelentőségű. Az ország nyelve a latin, ennek elsajátítása belépést biztosít a politikába, közigazgatásba, hivatali, egyházi, tanári és egyéb értelmiségi pozíciókba. Valamennyi lakos magyarországi, latin szóval *hungarus,* s ennek tudata - anyanyelvtől és a népi-anyanyelvi hátterüktől függetlenül, de a latin nyelvű magyarországi kultúra közössége alapján - összefogja az itt élő embereket.

Nemzet, nemzetiség, kisebbség

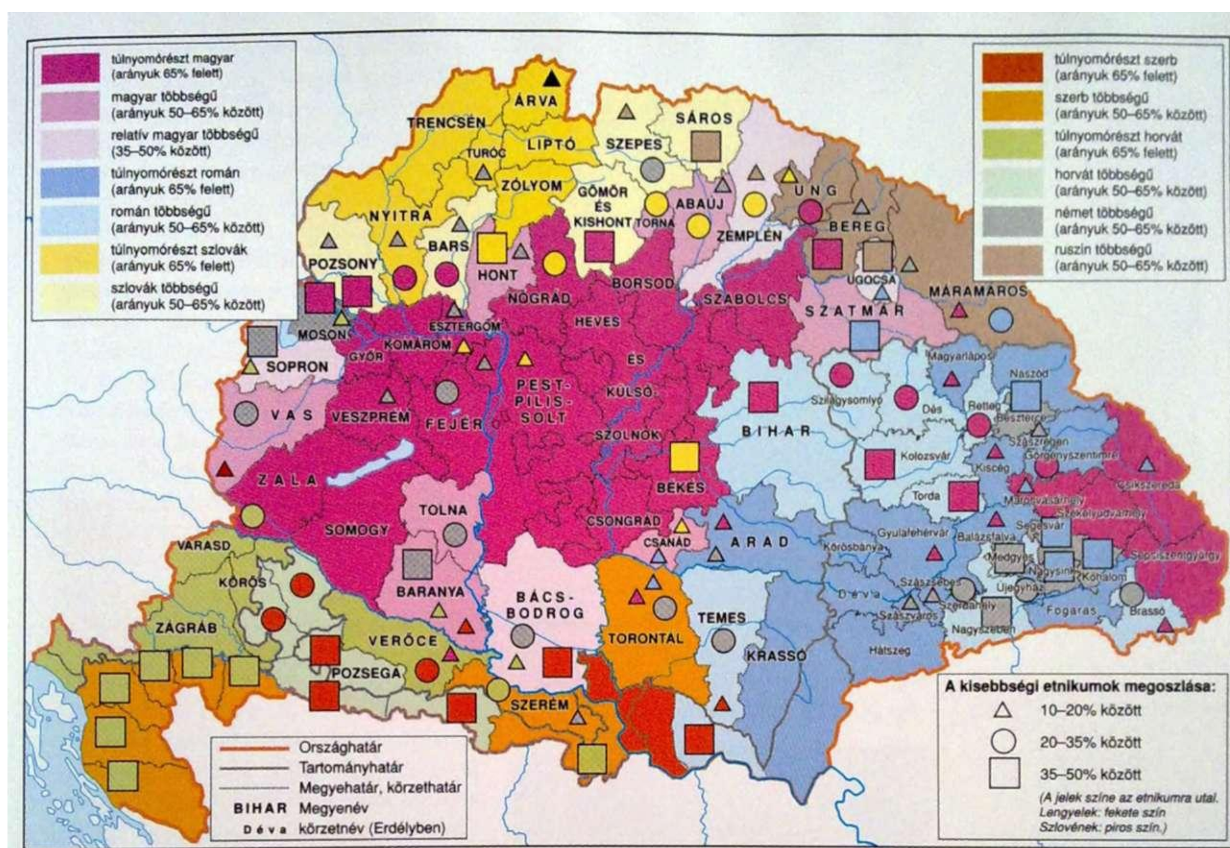
A 19. században akként határozták meg a nemzetet, hogy az nem más, mint az állammá szerveződött nép. Manapság úgy fogalmazhatunk, hogy a nemzet a közösséggé szerveződő nép. A nemzetiség a nemzet olyan része, amely egy másik államban él. A ma Romániában élő magyarok: nemzetiség. S mivel ott kisebbségben vannak (a többségi román nemzethez képest), alkalmazhatjuk rájuk ezt a kifejezést is: magyar kisebbség.

A fogalmi megkülönböztetés viszonylag egyszerű. Annál nehezebb a gyakorlatban ez a különbségtevés. A nemzetiségek ugyanis a történelem során, hogy megnyilvánulásaiknak, megszólalásaiknak nagyobb hangsúlyt adjanak, gyakran mint nemzet fogalmazzák meg követeléseiket. 1848-ban a Magyarországon élő szerbek nemzeti igényekkel léptek fel (mintha minden szerb Magyarországon élt volna), vagyis nem nemzetiségi, hanem nemzeti jogokat követeltek. A különbség nem pusztán fogalmi. A nemzeti igények között megfogalmazódhat az önálló államiságra való törekvés.

A régi Magyarországon tovább bonyolította a nemzetiségi kérdést, hogy a nemzetiségek nem egymástól elkülönülten, hanem egymással keveredve, egymásba ékelődve települtek. A Délvidéken például szerbek, németek, magyarok, horvátok éltek egymás mellett - és a területen egyik nemzetiség sem alkotott többséget! Amikor pedig a délvidéki szerbek 1848-ban megfogalmazták területi különállási követeléseiket, egy szóval sem említették, hogy azon a területen, amelyet kijelöltek maguknak, más nemzetiségek is élnek - akiknek ugyancsak beleszólásuk lehetne abba, hogy mi történik velük, de legalábbis jogaikat biztosítani kellene.

A kérdést akkor bonyolítjuk túl, ha megoldását keressük. A nemzetiségi-kisebbségi kérdésnek nincs „megoldása". Az együttélésnek vannak különböző módozatai. A legszerencsésebb - elvileg - a teljes nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság lenne, de ez olyanfajta többnyelvűséget követelne a mindennapokban is, amely 2-3-4 nyelv és kultúra elsajátítását tenné szükségessé, annak minden igazgatási, társadalmi, oktatási következményével és költségével. Ennek lehetetlenségét belátva a realitásokhoz a többségi-kisebbségi elv alkalmazása áll közelebb: egy-egy területnél a többség döntsön a hovatartozásról. De mekkora lehet az a terület, amely dönt: egy országrész? Egy egész ország? Egy megye, egy járás, egy falu? - A „legigazságosabb" megoldás a minél kisebb területen érvényesítendő többségi elv lenne, de ezzel párducbőrszerű tarkaság alakulna ki az állami hovatartozás tekintetében. Egy másik megoldás a személyi elvű autonómia, amely viszont, ha megelégszik a jogok formális biztosításával, fából vaskarikát eredményezhet. Mit ér az iskolaválasztás joga, ha nincs a nemzetiségemnek elegendő tanulója ahhoz, hogy a közelben iskolai osztályt indítson?

A megoldások keresése mellett ne feledkezzünk meg arról, hogy a „kérdésnek" álmegoldásai is vannak; erőszakos intézkedések, amelyek nyomán megszűnik a nemzetiségi tagoltság. Ennek legszörnyűbb változata az etnikai tisztogatás, a nemzeti kisebbségek megölése vagy menekülésre késztetése, elűzése.

A Magyar Királyság etnikai képe a 19. század közepén

A magyar reformerek az országlakosok ezen kiváltságosokból és alávetettekből álló laza közösségét az azonos joggal rendelkező, rendi különbségeket el nem ismerő, jogilag egyenlő állampolgárok szorosabb közösségévé kívánták fejleszteni. Programjukban a jogkiterjesztés terén, a jobbágyfelszabadítást illetően nem ismertek el anyanyelvi-nemzetiségi megkülönböztetést. A francia modellhez hasonló állampolgári nemzet megteremtése volt tehát a céljuk, egy erős, jogaiban egységes, összeforrott közösségé. A politikai végcélt, félreérthető fogalmazással, egy politikai nemzetnek, illetve - még kevésbé szerencsésen - magyar politikai nemzetnek nevezték el. Félreérthető volt ez a fogalmazás, mert a nyelvi és kulturális különbségeket figyelembe véve Magyarországon több nemzet és nemzetiség élt.

Az országban két olyan nemzetről beszélhetünk, amelynek csaknem valamenyi tagja Magyarországon élt: a magyar és a szlovák. Egy harmadik nemzet tagjainak, a horvátoknak a többsége Magyarországon élt ugyan, de a Habsburg Birodalom nyugati felében, illetve a Török Birodalomban is számos horvát élt. Ezenkívül öt nagyobb létszámú nemzetiséget kell még említenünk, amelyek „anyanemzete", vagyis nagyobb, meghatározó jellegű etnikai tömbje a határokon kívül élt: románok, németek, horvátok, szerbek, ruszinok. A csoportosítás azonban inkább az utókoré: a szlovákok, szerbek, horvátok ugyanis a 19. század első felében egy „nemzetnek", a szláv nemzet tagjainak tudták magukat. A szerbek és a horvátok, illetve a szlovákok és a (Magyarországon kívül, de a Habsburg Birodalomban élő) csehek a még közvetlenebb

Magyarok, németek, szlovákok és horvátok a pozsonyi megyeháza előtt. Szeremley Miklós litográfiája, 1847

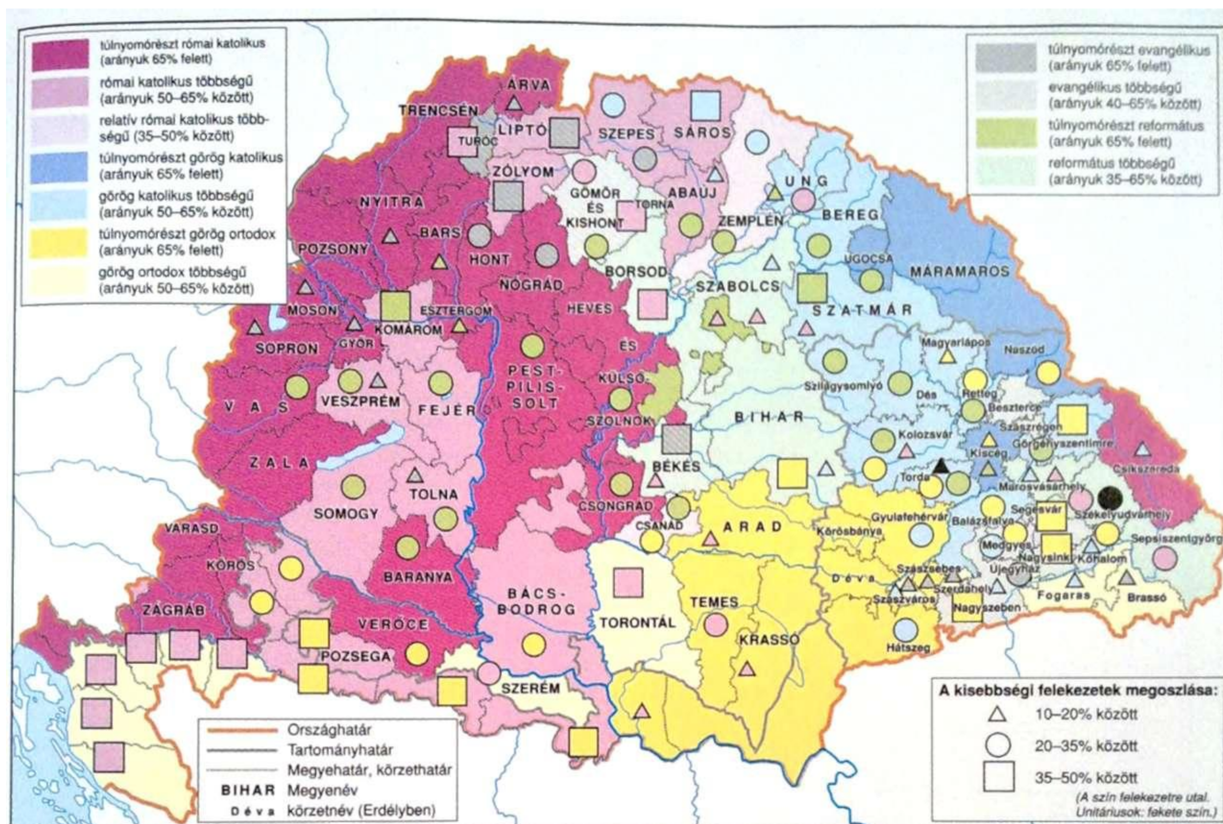
összetartozás gondolatát ápolták. A szerb és horvát nyelv irodalmi változata ekkor vált közössé; az evangélikus szlovákok egyházi nyelve a cseh volt. A ruszinok véleménye pedig a mai napig megoszlik arról, hogy az ukrán nemzet részét képezik-e, vagy önálló nemzetet alkotnak-e?

Pannónia, 1844. Vidra Ferdinánd olajfestménye

A korban igen fontos, a nemzeti fejlődésben nagy szerepet játszó felekezeti megoszlás részben keresztezte a nemzetiségit. A magyarok mintegy kétharmada katolikus, negyede református, tizede evangélikus ebben a korban. A szlovákok háromnegyede katolikus, negyede evangélikus. A magyarországi és erdélyi románok körülbelül fele-fele arányban oszlottak meg a görög katolikusok (a római egyházzal a 17-18. században egyesült görögkeletiek) és az ortodox görögkeletiek között. A német hívők a katolikusok és evangélikusok egyházaihoz tartoztak. Három nemzetiség tagjai viszont vallásilag egységesek: a horvátok katolikusok, a szerbek görögkeletiek (ortodoxok), a ruszinok pedig görög katolikusok.

A nagypolitikai széttagoltság (Erdély különállása, Horvátország autonómiája, a Határőrvidék katonai igazgatása), a táji hagyományok, az ötvenkét vármegye önálló politikai élete alapzatán tehát további nemzetiségi és felekezeti tarkaság jellemezte az országot. Mint jeleztük, a magyar nemzeti mozgalom legfőbb célkitűzése az egységes magyar állam, a jogaiban egyesített „politikai nemzet" megteremtése volt, mozgalmukat jogkiterjesztő nacionalizmusként jellemezhetjük. A magyar nemzeti mozgalom ugyanakkor nem érte be ennyivel. A magyar reformpolitikusokban élt a kétség, hogy az állampolgári jogok egyenlőségéből fakadó lojalitás elégséges kötőanyag lesz-e a jövendőre? S mivel közvetlen politikai hátterüket a magyar nyelvű és kultúrájú nemesség, továbbá az ország középső területein élő magyar nemzetiség alkotta, a magyarul beszélők hagyományközösségére támaszkodva belőlük egy másik, az országon belüli erős nemzetet akartak teremteni, a magyarországiak közös „politikai" nemzete mellett a magyarnyelvűek létszámban kisebb nemzetét, a „német típusúként" is jellemezhető kulturális nemzetet. Noha a két nemzetfogalmat egykorúan pontatlanul használták, egymással olykor keverték, mégis a két koncepció

A Magyar Királyság felekezeti megoszlása, 1846

nem állt közvetlen ellentmondásban egymással. Elvileg kiépülhetett volna egy olyan multikulturális nemzetkoncepció, amelyben egy politikai nemzet és több kulturális nemzet található. A magyar politikusok a két nemzetkoncepció feszültségét azonban úgy kívánták feloldani, hogy az ország nem magyar népessége fokozatosan olvadjon be a magyarságba. A politikai értelemben vett magyar nemzet és a kulturális értelemben vett magyar nemzet ebben az esetben azonos embercsoportra, a teljes lakosságra vonatkozik majd. Az etnikai erőviszonyokat tekintve a teljes asszimiláció nyilvánvalóan illúzió volt, még ha évszázados folyamatra gondoltak is. Az adott etnikai viszonyok mellett a nemzetiségek „ébredése", ellenállása, értelmiségének ellenérdekeltsége sem tette lehetővé az asszimilációt. A magyar reformerek nemzeti illúziói 1848-ban lepleződtek le, amikor a forradalomban a nemzetiségek nyíltan megfogalmazhatták jövőképeiket.

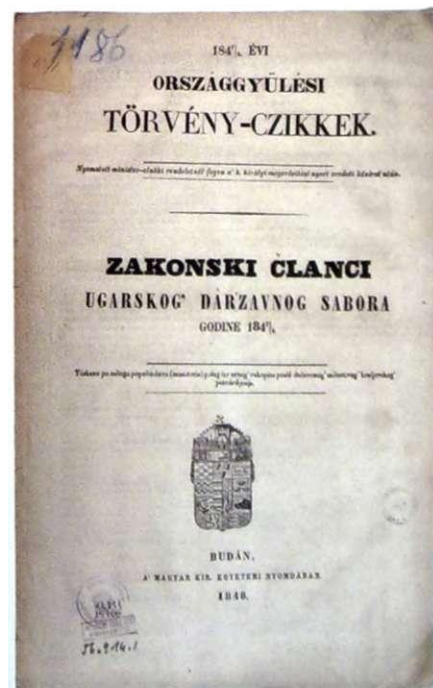
A két nemzetkoncepció, az államnemzeti és a kultúrnemzeti egyetlen ponton jutott egymással közvetlen érintkezésbe: az államnyelv ügyében. A latin államnyelv még egyenlő távolságban volt az országban élő nyelvektől - ezzel érveltek használatának igazságosságajogossága mellett a konzervatívok -, de fenntartása a modern viszonyok között képtelenségnek látszott. Helyébe hat nyelv közéleti és hivatali használatba vétele gyakorlati szempontból megvalósíthatatlannak bizonyult. Más megoldás, mint a magyar államnyelv, nem volt lehetséges. Az Erdély és Horvátország nélküli Magyarországon, vagyis amely területre az új 1844-es államnyelvi törvény vonatkozott, ez volt az abszolút

Erdély hódolata. Érem, 1837

többség anyanyelve. A nemzetiségek többsége akkor ezt a megoldást elfogadta. A magyar államnyelvvel a középfokú és felsőoktatásban is értelmét vesztette a latin nyelvű oktatás és képzés. A magyar törvényhozók „logikusan", de nacionalizmustól nem mentesen, itt is a magyar nyelv használatát rendelték el. S ezzel már megjelent a nemzetiségieknél a félelem: a magyar államnyelv egyszersmind - vagy talán főképpen - eszköz, ürügy a nemzetiségiek elmagyarosítására.

Elsőként a területi autonómiával rendelkező horvátok fújtak riadót. Tiltakoztak a magyar államnyelv bevezetése ellen, noha az Horvátországra nem terjedt ki. Nem fogadták el még a magyar-horvát hivatali érintkezésben sem a magyar nyelvhasználatot, részint attól rettegve, hogy a magyar nyelv ezáltal behatol Horvátországba, részint presztízskérdést csinálva abból, hogy Horvátország egyenrangú társország, amelyet a szűkebb Magyarországgal való érintkezésben sem lehet magyarnyelvűségre kényszeríteni. A magyarosítási aggodalomnak nem volt realitása, hiszen Horvátországban csak délszlávok éltek, de a magyaroknak a horvátok létét veszélyeztető ellenségképként való megjelenítése irracionális módon áthatotta a horvát közgondolkodást. A magyar liberálisok ugyancsak presztízskérdést csináltak abból, hogy Horvátország beligazgatásában ugyan maradhat a latin, de az egész államterületet kormányzó Helytartótanács nyelvhasználata a törvény szerint a magyar, s ennek érvényt kell szerezni a Horvátországgal való hivatali kapcsolattartásban.

Az 1847-1848. évi törvények magyar és horvát nyelven

Erdély törvénye a magyar államnyelvről, 1847

„Ő felsége kegyelmes jóváhagyásával az 1791 -ik évi 31 -ik törvénycikk következőkben módosíttatik:

1. §. A törvények ezentúl magyar nyelven szerkesztetnek: egyébaránt Ő felsége kegyelmesen gondoskodni méltóztatik: hogy azoknak a száz törvényhatóságok nemzeti nyelvökre közhatósági felügyelet alatt eszközlendő fordítása azon törvényhatóságok kebelbéli használatára az országgyűlési törvénycikkekkel együtt a királyi főkormány útján annak idejében átküldessék.

2. §. Az országgyűlés nemcsak a jegyzőkönyvek szerkesztésében, hanem a királyi biztossali értekeződésekben és Ő felsége elébe terjesztendő feliratokban is magyar nyelvet használand.

3. §. A királyi főkormány, királyi tábla és a királyi főkormány alá rendelt hivatalok jegyzőkönyveik szerkesztésében, egymásközti és e nagyfejedelemség minden törvényhatóságaivali levelezésekben magyar nyelvet használandanak, és a királyi főkormánynak a most említett törvényhatóságokhozí rendeletei bevezetéseikkel és befejezéseikkel együtt magyar nyelven fognak kiadatni.

4. §. Minden törvényhatóság, valamint minden törvényszék és polgári közhatóság mind tárgyalásaiban és jegyzőkönyvei szerkesztésében, mind tudósításaiban és kiadmányaiban a magyar és székely nemzet kebelében magyar, a szász nemzet kebelében pedig német nyelvet alkalmazand.

5. §. Az anyakönyvek oly helyeken, hol a szónoklatok magyar nyelven tartatnak, magyar nyelven fognak szerkesztetni, és ugyanezen nyelv leend használva ezen egyházi hatóságoknak a magyar és székely világi törvényhatóságokbeli levelezéseiben; a Királyföldön, valamint a magyar nemzet kebelében létező ágostai hitvallású egyházi hatóságok továbbra is az eddig gyakorlott szokásban maradván."

A horvát nemzeti mozgalom, a magyartól függetlenül, a konfliktusoktól eltekintve is megtette első lépéseit. Az 1840-es évek elején a három horvát megyében (Zágráb, Körös, Várasd) erőszakkal, politikai csínyekkel egymás után a horvát nemzeti párt jutott többséghez, s velük a magyarellenes politika vált uralkodóvá, amely politika saját gyengeségét felismerve a bécsi kormánykörökné1 keresett támaszt. A bécsi szövetségnek is megvolt a maga irracionalitása, hiszen a horvát követelések között a birodalmon belüli, sőt kívüli (Bosznia) horvátok lakta területek egyesítése is szerepelt, s ehhez aligha nyerhettek támogatást Bécsben.

Magyarországon is megkongatták a vészharangot. Kossuth Pest megye közgyűlésén 1842 júniusában át kívánta vágni a viszályok gordiuszi csomóját, amikor azt javasolta, hogy Horvátország „adminisztratív és törvényhozási tekintetben" váljék külön Magyarországtól, kapcsolatukat alakítsák át perszonáluniós jellegűvé. A javaslatot Pest megye elfogadta, ám a többi, köriratban értesített megyében inkább meglepetést, mintsem kedvező visszhangot váltott ki. Horvátországban pedig a magyarok gyengeségeként értékelték. A horvát nemzeti mozgalom magyarbarát szárnya egyre rosszabb feltételek között folytatta küzdelmét. A politikai harcok a kicsiny tartományban mind élesebbek és véresebbek lettek: a Határőrvidék horvát katonatisztjei, katonaparasztjai fegyveresen jelentek meg a megyegyűléseken, hogy a nemzeti párt számára kedvező erőviszonyokat teremtsenek. A konfliktusokat részint Bécsből gerjesztették (az egész birodalomban ez volt az egyetlen nemzeti mozgalom, amelyet a birodalmi központból a magyar reformmozgalom sakkban tartásának szándékával támogattak), részint kiváló beavatkozási alkalmat kínáltak a központi hatalom számára. A konfliktusok az 1845. júliusi Zágráb megyei tisztújításon érték el csúcspontjukat. A felvonultatott horvát „nemzeti" tömegek és a kivezényelt katonaság között több napig tartó összecsapásokra került sor, amelynek tizenhét halottja és hatvan sebesültje volt.

Határőr délszláv leányokkal. Színezett rézmetszet, 1816

1845 szeptemberében, a zágrábi tartománygyűlésen pedig a magyar kancellária szervezésével valóságos államcsínyt hajtottak végre. Egy rendelettel csak a megyék és városok követeinek, valamint a bán által meghívottaknak adták meg a szavazati jogot, a régi kiváltságok alapján megjelenőknek nem. A tiltakozókat kiverték a *szoborból.*

A horvát nemzeti mozgalomban a magyarónok (értvén alattuk a reformereket) vagy a Béccsel szövetséget keresők között húzódott a politikai választóvonal. „Nemzet" és „haladás" ügye itt kettévált. Az „illírizmus" néven megfogalmazódó nemzeteszmének nem voltak társadalmi tartalmai, illetve azok éppúgy homályban maradtak, mint „Illíria" határai. 1846-ra a két ország sajtójában nyíltan megfogalmazódott a magyar konzervatívok és a horvát nemzeti párt szövetkezése. A horvát nemzeti mozgalom bázisa kiszélesedett, de a nemesi hegemónia megmaradt, a konzervativizmus még évekig megkérdőjelezheteden maradt. A jobbágyfelszabadítás ügyét nem vetették fel, tiltakoztak a protestánsok és zsidók horvátországi betelepedése ellen. De az érdemi nemzeti követelések megfogalmazása is késett. A horvát nyelv bevezetését a *szábor* csak 1847-ben fogadta el, ekkortól követelték a horvát államjogi

Ján Kollár pesti szlovák evangélikus lelkész arcképe. Acélmetszet

különállást, az önkormányzat kiszélesítését, a horvátok lakta területek egyesítését, elsősorban a Dráva-Száva közötti terület, vagyis az ugyancsak csaknem kizárólag délszlávok lakta Szlavónia Horvátországhoz csatolását. (A Magyarországtól való elszakadás, a birodalom nyugati feléhez való csatlakozás követelése nem merült fel.)

A szlovák nemzetiség - zömmel az ország északi részén - a magyar lakossággal keverten lakott. Társadalmi és felekezeti viszonyai hasonlítottak a magyarokéhoz, ebből következett, hogy nagyobb konfliktusoktól mentes volt a mindennapos együttélés, s bizonyos asszimilációs folyamatok is beindultak: elsősorban a szlovákságból olvadtak be a magyarságba. Ilyen

Gyolcsos tót. Színezett rézmetszet, 1816

társadalmi háttérrel meglepőnek tűnhet, hogy a reformkorban a horvát után a szlovák nemzetiségi konfliktus volt a legélesebb. Éppen a terjedő kétnyelvűségből fakadt a szlovák értelmiségiek veszélyérzete. Valóságos nemzetvédelmi röpiratháborút indítottak. Elsősorban szlovák evangélikus lelkészek voltak azok, akik hangulatot keltettek a „renegátok", vagyis a magyarsághoz asszimilálódottak ellen. A nyelv védelme jegyében óvták iskolai és egyházi pozícióikat, összegyűjtötték sérelmeiket, amelyeket az alaposabb történelmi vizsgálatok csak részben találtak ugyan megalapozottaknak (egy részük nem bizonyult helytállónak, más részük a feudális elnyomásból, s nem nemzetiségi gyűlöletből fakadt), de elégségesek voltak ahhoz, hogy azokat - német nyelven - felterjesszék az uralkodóhoz. A szlovák mozgalom sérelmeivel elsőként lépett az európai nyilvánosság elé. Túlzásoktól nem mentes német nyelvű röpiratokban és külföldi újságcikkekben a magyarokat barbár, ázsiai népként rajzolták le, akik a szelíd, dolgos szlávok kiirtásán munkálkodnak. A szlovák propaganda a külföld irányában saját népét mint „szlávot" mutatta be, s kezdetben nem tisztázódott, hogy az önálló fejlődés útjára akarnak-e lépni, vagy a cseh nemzeti közösséghez csatlakoznak-e. Mozgalmuk is szélesebb körű támogatásra talált a szerb, horvát és a cseh polgárság körében, mint a szlovák népben.

Magyarországon - a porosz példa nyomán - az 1840-es évek elején javaslatba hozták a protestáns uniót, vagyis az evangélikus és a református egyház egyesítését. Nem ok nélkül vélték ebben a szlovákok az evangélikus egyházban meglévő pozícióik elvesztését, egy egyházi-iskolái nyelvhasználaton át történő asszimilációt. Magyar részről is a félelem mechanizmusai léptek működésbe a „szláv" identitás propagálása, a „szlávság" elleni „támadás" hangoztatása nyomán (ahol az 5 millió magyar 64 millió szláv kiirtására készülődnék). Mindebben közvetlen „pánszláv", vagyis

Ludovlt Stúr képmása. Litográfia, 1856

cári propagandát véltek felfedezni. A nemzetiségi kérdés külpolitikai dimenziót kapott, növelte a magyar külpolitikai félelmeket: ha a nemzetiségi tömegeket nem is fertőzte még meg a pánszláv propaganda - ismerték el -, a „pánszláv ügynökök" révén immár készülődik - 20. századi kifejezéssel - az az ötödik hadoszlop, amely majd Magyarországot romba dönti. A külföldön folytatott magyar-szlovák „nyelvharc" 1845-ben ért véget.

Az éles külföldi propagandaháború nem befolyásolta a közvetlen, mindennapi együttélést. A szlovákok elfogadták a magyar államnyelvet, viszont szembeszálltak az iskolák magyarosításával. 1845-ben a szlovák mozgalom egyik vezetője, Ludovít Stúr, szlovák nyelvű lapalapítási engedélyt kapott *(Slovjenskje Národnje Noviny - Szlovák Nemzeti Újság).* Az erőteljesen cenzúrázott lap szerkesztője belátta, hogy a szlovák jobbágytömegek nemzeti érzületének fejlesztése aprómunkát kíván. A reformok óvatos támogatása, egyletek, társulatok alapításának szorgalmazása (elsősorban a pálinkaivás terjedése ellen), gazdasági kérdések taglalása szerepelt a lap hasábjain. A magyar reformerekkel összhangban az újság szorgalmazta a városi reformot, az iparosítást, az előrelépést a jobbágyreform terén. A nemzetiségi problémakör a szlovák olvasó előtt realisztikusabb dimenziókat kapott. Ugyanebben az időben történt, ugyancsak átúr irányításával, a szlovák nyelvi norma rögzítése. A középszlovák nyelvjárás irodalmi normává emelésével a nyelvi kultúra, a nemzeti fejlődés kibontakozott a homályos szláv eszmék köréből.

A román nemzetiség részint a Magyar Királyság, részint Erdély területén élt, s a két országban élő román népcsoport programjai jelentősen eltértek egymástól. Közös vonásuk, hogy egyházi intézményrendszerükre, egyházi értelmiségükre próbáltak támaszkodni. Felekezeti megosztottságuk (ortodox, illetve görög katolikus) tovább nehezítette egységes közösségé formálódásukat. Erdély román egyházi vezetői, a balázsfalvi görög katolikus és a nagyszebeni ortodox püspök, ügyes taktikával a kiváltságos Szászföldön akarták megjavítani a románság pozícióit, hiszen ott a románok abszolút többségben voltak. A román főpapok az erdélyi megyék magyar nemességével együttműködve a szászföldi románság „polgárosítását" akarták elérni, vagyis azt, hogy ipart tanulhassanak, egyházaikat és iskoláikat a közvagyonból támogassák, a román jobbágyok is részesedhessenek a közföldek használatából. Az óvatos,

Fiatal román paraszt és fegyveres román határőr. Színezett litográfia, 1821

A balázsfalvi görög katolikus székesegyház bejárata

a magyarokkal való együttműködést kereső politikával a balázsfalvi líceum (gimnázium és papképző) öntudatos tanári kara és az általuk kibocsátott, immár a dákoromán eszméken nevelkedett falusi értelmiség fordult szembe. Ők már felléptek volna az új erdélyi nyelvtörvény tervezetével szemben, amely a latin helyett itt is a magyart kívánta országos nyelvvé tenni. A radikálisabb nézetű tanárokat eltávolították a líceumból. Sokan közülük Havasalföldre távoztak, s a román egység szószólói lettek. A harmadik erdélyi román politikai erőt a brassói és nagyszebeni kereskedő és iparos polgárok csoportja alkotta. 1838-ban Brassóban laphoz jutottak *(Gazeta de Transilvania - Erdélyi Újság).* Szerkesztője, Georg Barit, politikájában visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy - a szász, magyar és székely mellett - a román legyen Erdély negyedik „nemzete", vagyis kiváltságos rendje. Szembeszállt azzal a magyar politikai törekvéssel, hogy az új iskolák legyenek magyarnyelvűek. Óvatosan hirdette a dákoromán eszméket, az erdélyi román folytonosság elképzelését. Sokat foglalkozott a havasalföldi és moldvai állapotokkal, erősítette az összefogás gondolatát. A lapnak Moldvában is, Havasalföldön is több előfizetője volt, mint Erdélyben! Bár az uniót ellenezte, a lap figyelt Magyarországra; üdvözölte, Erdélyben is bevezetendőnek tartotta az ottani reformtörvényeket. A szerkesztő erejéből még külpolitikai koncepció kidolgozására is futotta. Szerinte a két román fejedelemség, továbbá Szerbia és Törökország kössön szövetséget Oroszország ellen. Erdély egyesülését Magyarországgal ellenezték - a magyarországi románság sorsára az erdélyi románok kevés figyelmet fordítottak.

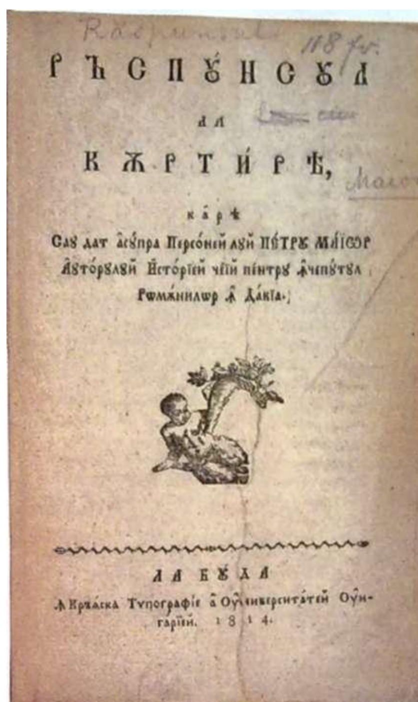
A magyarországi románság tömegei hasonló helyzetben éltek, mint az erdélyiek.

Szászok, románok, magyarok, görögök és törökök. Franz Neuhauser: Vásár Erdélyben. *Színezett litográfia, 1819-1823, részlet*

Csakhogy itt nem volt sem román nemzetiségű kisnemesség, sem polgárság. Az igazi hátrány az egyházi alárendeltségben rejlett. A magyarországi ortodox vallású románok ugyanis az itteni görögkeleti egyházhoz tartoztak, amelyet a karlócai szerb metropolita (érsek) vezetett, s ebben az egyházban főpapi, egyházközségi és iskolai szinten a szerbek domináltak. Az egyházi szertartások a szlavenoszerb (ószerb) nyelven folytak, az iskolákban a szerb nyelvet erőltették. A románok ekkor még cirill betűkkel írtak, sokan - tévesen - a szláv népek közé sorolták őket. Erről szerb-román röpiratháború bontakozott ki. A magyarországi románok kulturális emancipációs harca a szerb egyházi vezetéssel szemben kezdődött meg. Függetleníteni akarták magukat a szerb egyházi hierarchiától, román nyelvű iskoláztatást szorgalmaztak.

A magyarországi románság szószólója, Eftimie Murgu ügyvéd a Bánságot tartotta olyan területnek, amely külön tartomány, oda a magyarok csak betolakodtak - nyelvükkel együtt. Parasztlázításért és az ország egysége elleni izgatásért 1845-ben börtönbe vetették, ahonnan csak 1848-ban szabadult ki. Murgu volt az egyetlen nemzetiségi politikus, aki nézeteiért a korban börtönt szenvedett, s e tény is jelzi, hogy a viták hevessége dacára megtorló politikáról nem beszélhetünk.

РЪСПУНСУЛ

ЛА

КЪРТИРЕ,

каре

Сау дат асупра Персоаней луй Петру Маиор Авторулуй Историей чеїи пентру Ынчепутул Ромънилор ын Дакіа.

ЛА БУДА

Ын Крăаска Типографіе а Оуниверситăцїй Оунгаріей. 1814.

Petru Malőr román történelemről szóló munkájának cirill betűs címlapja. Buda, 1914

Szászok, románok, magyarok, görögök és törökök. Franz Neuhauser: Vásár Erdélyben. *Színezett litográfia, 1819-1823, részlet*

Bács megyei szerbek. Színezett acélmetszet a Regélő *1837-es évfolyamából*

A szerb-román konfliktus folytán a magyarországi románság együttműködésre törekedett, támaszt keresett mind a magyar konzervatívoknál, mind a liberálisoknál. A magyar politika részéről is, a nemzetiségi kérdést mérlegelve, a román nemzetiséget megnyerhetőnek tartották, mivel „pánszláv" tendenciákkal nem volt gyanúsítható és nem törekedett a konfliktusok kiélezésére. A szerb nemzetiség volt az egyetlen, amely bizonyos fokú, egyházi alapzatú kiváltságokra támaszkodhatott. Egy 17. század végi kiváltságlevél az akkor betelepülő szerbek számára „nemzeti gyűlést", valójában ortodox egyházi autonómiát engedélyezett. Világi és egyházi képviselőik tanácskozhattak és döntéseket hozhattak egyházi és iskolai ügyeikről. Ezt a kiváltságot az időközben szétteleplő szerbség minden tagjára érvényesnek tekintették, tehát jellegében közel járt a személyi autonómiához. A szerbek viszont nemzeti jogaik kiterjesztésére törve ezt a kiváltságot értelmezték volna át: távlatosan az általuk lakott területekből szerettek volna, a kiváltságlevélre hivatkozva, szerb vajdaságot, tartományt szervezni. Egyelőre a „nemzeti gyűlés" jogköreinek óvatos kiterjesztését szorgalmazták, s ezt is siker nélkül.

Görögkeletiek körmenete a pesti Duna-parton. Színezett litográfia, 1843

A szerbek etnikailag legjelentősebb csoportja a déli sávban húzódó katonai határőrvidéken települt meg, szabad katonaparasztként, nagycsaládi közösségekben. A dél-magyarországi megyékben élők zöme jobbágyi sorban élt, bár itt volt kisszámú szerb nemesség. A Duna mellett Komáromtól kezdődően kisebb-nagyobb szerb kereskedő telepek (Szentendre, Buda, Ráckeve stb.) húzódtak, le egészen a szerb fejedelemségig. Központi hírlapjuk, a *Serbske Narodne Novine (Szerb Nemzeti Újság)* Pesten jelent meg. A szerbeknek tehát volt polgárságuk is, utóbbiak zöme azonban szétszórtságban élt. Mivel a szerb ortodox egyház 1791 óta „bevett" egyháznak számított, főpapjaik ott ültek az országgyűlés felsőtábláján. Az egyháziaknak azonban a polgáriasodottabb szerb társadalomban nem volt olyan súlya, mint a többi nemzetiségnél. A szerb polgárság inkább a liberálisokat támogatta, hiszen diaszpóra helyzetükből következően nyelvi konfliktusokat nem vállalhattak.

A szerb-magyar ellentéteket a szerb fejedelemségből gerjesztették. 1842-ben Belgrádban a Karadordevic-dinasztia került uralomra. Szerbia ekkortól külpolitikai tervezgetéseiben erőteljesebb utat engedett nemzetnagyobbító törekvéseinek. 1844-ben a szerb belügyminiszter, Ilija Garasanin titkos emlékiratot készített *(Nacertanije - Tervezet).* A terv a nagyhatalmak ellensúlyozására a bárhol élő szerbek összefogását, majd egyesítését, vagyis egy nagyszerb állam megteremtését szorgalmazta. Először a Török Birodalomban élő szerbek (Bosznia, Montenegró, Macedónia) egyesítésére került volna sor - sőt a bolgárokéra is, akiket szintén szerbeknek tekintettek. Ezt követhette a Habsburg Birodalomnak a szűkebb Magyarországon, Szlavóniában, Horvátországban élő szerbjeinek a csatlakozása. A kisebbségi kérdést, más nemzetek - így a horvátok - elképzeléseit, jogait a tervezet nem vette figyelembe. A nagyszerb állam azután ellensúlyt képezett volna a Habsburgokkal és az orosz nagyhatalommal szemben. A megvalósítás óvatos előkészítése jegyében a szerb fejedelemségből emisszáriusokat, ügynököket küldtek ki Magyarországra, hogy a létrehozandó délszláv állam ügyét egyengessék. A felszínen azonban a viszonylag békés szerb-magyar kapcsolatok megzavarására nem került sor.

Ruszin parasztok. Színezett rézmetszet, 1816

Az ország északkeleti részén lakó ruszinok (kárpátukránok) nyelvi egységesülése jószerével meg sem kezdődött. Az egyes járások, völgyek eltérő szláv dialektusokat beszéltek. Az iskolák alapítását is inkább az államhatalom szorgalmazta. Kívülről, szláv - elsősorban szlovák - részről történt

A német színház Pesten, 1836 körül. Johann Georg Muehlinger vízfestménye

Nagyszeben látképe. Acélmetszet. 19. század első fele

kísérlet a nemzeti „ébresztésre", nem sok eredménnyel.

A magyarországi németség területi és társadalmi szórtsága folytán egységes modern nemzeti mozgalom nem bontakozhatott ki. Régi német telepek, városi polgárság, új betelepülők, jobbágyok, szabad parasztok, nemesek és főnemesek, evangélikusok és katolikusok éltek itt - mint németek, alig tudva egymásról. Eltérő német dialektusokat beszéltek. További, az esetleges nemzeti mozgalmat fékező tényező volt a magyar társadalomba való integráltságuk, és az a viszonylagos előnyük, amely éppen a német nyelvből fakadt. Az egész birodalomban, és így Magyarországon is, boldogulni lehetett a német nyelvvel, amelyet tanítottak az iskolákban is. A polgárság és az arisztokrácia jó része a német nyelvet használta. Bár egyes csoportok asszimilációja megindult, a nyelvprobléma nem élesedett ki, társadalmi pozícióik nem kerültek veszélybe.

A németség egyetlen zárt tömbben élő csoportja, az erdélyi szászság ezzel ellentétes képet mutat. Feudális privilégiumaik a régi világhoz kötötték, a változások igénye politizálásra kényszerítette őket. Hagyományaik és kiváltságaik elenyésztetésének félelme a feudalizmus fenntartásában érdekelt csoporttá tette a szászokat. Vállalták a politikai küzdelmet Erdély két másik kiváltságos csoportjával, a magyarokkal és a székelyekkel szemben, s elzárkóztak a területükön élő többségi románság követeléseitől. A mereven konzervatív politikai irány mellett a kulturális közösség is a Béccsel fenntartott szövetség megerősítéséhez vezetett. Befelé fordulásukat némileg oldotta, hogy a szászok kizárólagos egyháza, az evangélikus egyház, német területeken, ekkoriban zömmel Berlinben neveltette papi utánpótlását, és az értelmiség további csoportjai is itt iskolázódtak. Ezáltal terjedt a felnémet *(hochdeutsch)* irodalmi nyelv, és frissebb szellemi impulzusok érték el őket. Magukat - Goethét e kérdésben sokszor idézve - a német és vele az európai kultúra keleti végbástyájának tartották. Küldetéstudattal zárkóztak el Erdély többi népétől, és a társadalmilag-kulturálisan fölényben lévő kisebbség gőgjével néztek a bizonytalan jövőbe.

A nemzeti ébredések ellenfelei

A nemzeti ébredés kora mindnyájunk számára rokonszenves ugyan - elsősorban saját nemzetünk „hőskora" miatt - de nem feledhetjük, hogy megvolt az érem másik oldala: ütköztek is egymással a nemzetek, hiszen érdekeik különböztek, jövőképük eltért. A nemzetek harmonikus együttműködése az egész 19. század során csak elvétve valósult meg. A legjobb esetben békésen éltek egymás mellett. Mindezért nem a „nacionalizmus", nem az „elmaradottság", nem a „tudatlanság" a felelős. A nemzetek helyzete eltért, állami pozícióik különböztek, nehezen fértek meg egymással. Voltak közöttük állam-, sőt múlt nélküliek, nagyok és kicsinyek, több államban élők vagy egy birodalomban tömörülők. És többnyire nem egymás mellett, hanem - legalábbis a határ menti régiókban - egymásba ékelődve éltek. Azt sem tagadhatjuk, hogy a fejlettebbek, műveltebbek kissé le is nézték a hátramaradottabbakat.

A 19. század története azonban nem csupán a nemzeti ébredések, versengések, konfliktusok története. Számban nem jelentős, de hatalmi pozícióban lévő csoportok egyszerűen kimaradtak a látszólag mindent átfogó nemzeti fejlődésből. Voltak, akik közömbösen, sőt esetleg kifejezetten ellenségesen figyelték a nemzetek szerveződését. A Habsburg Birodalom nemzetek előtti (tévesen azt is mondják: nemzetek feletti) államalakulat volt, s vezető rétege nehezen fogadta el, hogy keretei között nemzetek jönnek létre. Szerintük legyen mindenki hű alattvalója császárának-királyának, engedelmeskedjék a kormányzatnak - a többit bízza a hatalomra. Az alakuló nemzetek viszont jogokat, beleszólást követeltek, és lassan-lassan válságba sodorták a feudális abszolutizmus egész nemzetek előtti rendszerét. A Habsburg-hatalom és a nemzeti mozgalmak között konfliktusok érlelődtek.

Az összeütközést, a politikai válságot csak erősítette, hogy a hatalom nem tudott mit kezdeni azzal, hogy egyesek „nemzetük" nevében szólalnak fel. Mi az a „nemzet"? - kérdezte például idegesen Metternich herceg államkancellár. Szerinte az egy „kiméra", fantáziakép. Mind a Habsburg-uralkodócsalád, mind a birodalom vezetői - ha már el kell őket helyeznünk nemzeti hovatartozás szerint - németek voltak. De korántsem biztos, hogy a német kultúrát ismerték a legjobban, és az is valószínű, hogy érzelmileg sem azonosultak a németséggel. Nemzetek előtti arisztokraták voltak, akik a francia nyelvet használták. Katonai, egyházi, hivatali pályán vállaltak alkalmazást Oroszországtól Spanyolországig mindenütt, ahol erre lehetőség kínálkozott.

A Habsburg Birodalom politikája ellenségesen figyelte a nemzeti mozgalmakat, mert helyesen vette észre, hogy végső soron azok mindegyike bomlasztja, gyengíti a birodalmat. Elszakadni ugyan csak az észak-itáliai olasz tartományok akartak, de szívesen megtették volna ezt a galíciai lengyelek is, ha a nemzetközi feltételek kedvezőek. A románok, szerbek a nemzeti egyesülésről szőtt álmokkal a távoli jövő vágyképeként ugyan, de mégiscsak hátat akartak fordítani a Habsburg Birodalomnak. A magyarok, mint erre utaltunk, csak nagyobb önállóságot követeltek maguknak, de elképzeléseik nyomán, ha nem is felbomlott, de mindenesetre átalakult volna a birodalom. A legnépesebb és társadalmilag legerősebb nemzetiségi csoportot a németek alkották, akik közül sokan az

Ausztria örökös császárság. Érem, 1804

A császári és királyi hadsereg sorgyalogsági sisakja a napóleoni háborúk időszakából

egységes Németország megteremtésében bizakodtak - vagyis még ők is a Habsburg Birodalmon kívül, a nagynémet egységben keresték volna boldogulásukat.

Szinte reménytelen feladatra vállalkozott tehát a birodalmi vezetés, amikor elutasítóan viszonyult a nemzeti mozgalmakhoz. S mivel a reformok, változtatások ügye a nemzeti mozgalmakkal fonódott össze, a reformok elutasítása ugyancsak a birodalmi vezetés politikájának alapvető eleme maradt -egészen 1848-ig.

A korszak elején, 1790 táján még nem voltak erősek a változtatások erői, sőt úgy tűnt, hogy továbbra is a birodalom vezetésétől várhatók újító kezdeményezések. II. József kormányzata, a maga át nem gondolt intézkedéseivel, meggondolatlan külpolitikai lépéseivel, vesztes háborújával válságba sodorta a birodalmat. Utóda testvére, II. Lipót lett (uralkodott 1790-1792). Rövid életű kormányzata alatt óvatosabban ugyan, de ő is változtatásokkal próbálkozott. Örökségének, a birodalomnak az egyben tartása azonban teljességgel nem sikerült. A már II. József ellen fellázadt tartomány, „Osztrák Németalföld", a mai Belgium, végleg elszakadt. Magyarország különválási törekvéseit II. Lipótnak már sikerült megfékeznie, hiszen az ország földrajzi helyzete teljes kiválást nem tett lehetővé. De újabb államjogi engedményeket kellett tennie. A magyar rendi alkotmány biztosítékokat kapott: háromévenként lesz országgyűlés, a király megesküszik az alkotmányra és így tovább. Egy új garanciát képezett az 1790. évi X. törvény, amely szerint Magyarország „független ország", amelyet „a saját törvényei és szokásai szerint", nem pedig „más idegen országok módjára kell kormányozni". Elvileg tehát Magyarország elérte önállóságát: csak az uralkodó személye volt közös, a kormányzat szervei, a magyar intézmények nem állhattak kapcsolatban a birodalmiakkal. A valóságban azonban a régi birodalmi működésnek számos eleme fennmaradt. A külügyeket birodalmi szinten intézték, az nem számított „magyar" ügynek, hanem az uralkodó kiváltsága volt. A magyarországi adók, államjövedelmek „külön" folytak be, de bekerültek a közös államkasszába, és Magyarország képviselőinek az adóösszegek felhasználásába már nem volt beleszólása. A hadsereg vezénylete, irányítása még Európa-szerte az uralkodók kezében van (az uralkodók többnyire egyenruhában jelennek meg a nyilvánosság előtt). Ebben a birodalomban sincs külön magyar-, csak fekete-sárga, Habsburg-hadsereg. Magyarországnak azonban több joga volt e téren is, mint a többi Habsburg-tartománynak. A magyar országgyűlés ajánlotta meg az újoncokat, vagyis a Magyarországról besorozott katonákat, és a hadsereg fenntartásához szükséges adót.

Magyarország különállásának mérlegét nagyon nehéz megvonni. A jogi, a törvényes biztosítékok megvoltak, de a valóságos helyzet nem mindig felelt meg a törvényekben előírt állapotoknak.

II. József halálakor valóságos nemzeti felbuzdulás, még a nemesi gondolkodás által meghatározott önállóság iránti lelkesedés öntötte el az országot. De felbukkant már a reform iránti vágy is. II. Lipótnak tehát nem volt könnyű dolga. Kire támaszkodjon? Miként alakítsa birodalmát, s benne Magyarországot? II. Lipót érezte a magyar mozgalom erejét, s vele szemben ellensúlyt keresett. Ott voltak a magyarországi nemzetiségek, s ő rájuk támaszkodott. A háttérből támogatta a szerbek, horvátok követeléseit, a német városi polgárok mozgolódásait. Játék volt ez a tűzzel. Nem tudjuk felmérni, milyen eredménnyel járt volna ez a politika, mert az uralkodót váratlan, korai halála (negyvenöt éves korában) megakadályozta tervei megvalósításában.

Utóda legidősebb fia, I. Ferenc lett. Huszonnégy éves korában került a trónra, te-

Császár és király

Magyarország királya alkalmanként már a középkorban is császári címet viselt, így például Zsigmond király (1387-1437) német-római császár is volt. 1564 óta szinte állandósult, hogy a német választófejedelmek által megválasztott német-római császárt hívják meg a magyar trónra. A császári méltóság azonban fokozatosan formálissá vált. A német területeken a valóságos hatalmat egyre inkább a fejedelmek ragadták magukhoz. Teljessé tette ezt a változást, a császári hatalom kiüresedését az 1648. évi vesztfáliai béke, amely egy európai rendezés keretében a szuverenitást, az államhatalmi jogok teljességének gyakorlását a német fejedelmek kezébe tette le. A német-római császárnak megmaradt címe, presztízse, s persze bizonyos mértékű befolyása, de igazi hatalma „saját" területeiből, saját fejedelemségeiből származott, vagyis ebben a korban az osztrák tartományokból és Csehországból. A Habsburg-uralkodók birtokai viszont túlterjedtek a Német-római Birodalmon. Ezek közül a legfontosabb Magyarország, a Magyar Királyság volt. Itt királyként uralkodtak. Császárnak és királynak államjogi értelemben nem volt köze egymáshoz, csak éppen ugyanaz a személy volt a császár és a király. (Fontos, de nem egyedüli kivétel Mária Terézia királynő, aki nőként nem lehetett császár-utóbbi pozíciót férje, Lotharingiai I. Ferenc töltötte be.) 1806-ban, lényegében Napóleon döntése nyomán, megszűnt a 962-ben alapított Német-római Császárság. Hogy ne maradjon császári cím nélkül, az utolsó német-római császár, aki II. Ferenc néven uralkodott (1792-1806), még 1804-ben egy másik császárságot alapított, éspedig úgynevezett „örökös" tartományaiból, vagyis az osztrák tartományokból és Csehországból, illetve a nem régen uralma alá került további területekből (Dalmácia, Észak-Itália, Galícia). I. Ferenc néven tehát 1804 óta e területeken osztrák császárként kezdett uralkodni, birodalmát kezdték Osztrák Császárságnak nevezni. Az egyszerű alattvalók ebből a változásból nem sokat vettek észre, mert átvették a Német-római Birodalom jelvényeit, a kétfejű sast (régi római birodalmi jelvény, amelyet a bizánci császár örököseként az orosz cár is használt) és a fekete-sárga színt. Az Osztrák Császárság már örökös császárság volt (a császári cím a családban öröklődött és nem választották), itt még koronázásra sem került sor, az új uralkodó egyszerűen a cím birtokába lépett. Még három „osztrák császár" következett: Ferdinánd (1835-1848), Ferenc József (1848-1916) és Károly (1916-1918) - magyar királyként számozva őket V. Ferdinánd, I. Ferenc József (csak 1867-től magyar király!) és IV. Károly. A Habsburg-udvar jogászai az összes Habsburg-birtokot, így Magyarországot is, beleértették a császárságba, a magyar államjog ezt soha nem ismerte el. Az uralkodót a magyar köznyelvben császárként emlegették („fölszántom a császár udvarát" - mondja a magyar népdal), de hivatalosan mindig királynak nevezték.

A 19. századi Európában császári címe volt még az orosz cároknak, továbbá a franciáknál I. Napóleonnak (1804-1814) és III. Napóleonnak (1851-1870), és az 1871-ben császársággá alakult Németország uralkodóinak. (Ha nem számítjuk, hogy a brit uralkodók 1878 óta „India császárai" is voltak...) Királyokkal tele volt a korabeli Európa. Egy-egy új ország is kénytelen-kelletlen királysággá alakult, mint Hollandia 1814-ben, Görögország 1823-ban vagy Belgium 1831-ben. 1848 előtt csak Svájc volt Európában köztársaság, 1918 előtt pedig csak Franciaország csatlakozott hozzá. (Ha a rövidebb életű köztársaságoktól eltekintünk.)

Európán kívül két császárságot tartottak számon, az etiópot és a kínait. Dinasztikus exporton alapuló rövid életű császárságok alakultak Brazíliában, Mexikóban. A nemzetközi protokollban előbb a török szultánt, majd a perzsa sahot és a japán tennót tekintették/fordították még császárnak.

hát fiatalon, érdemi felkészülés nélkül - s harminchárom évig uralkodott. Egy egész korszakot neveztek el róla, a „ferenci abszolutizmus" korát. I. Ferenc alapjában véve szorongott a rá váró feladattól. Nem mert változtatásokba fogni. Félt a francia forradalomtól, a franciáktól. Nem alap nélkül, hiszen majd negyed századig tartó háborúkba bonyolódott ellenük. Közben azért megbékélt Napóleonnal, hozzáadta a lányát, Mária Lujzát feleségül. I. Ferenc tartott a belső mozgalmaktól, visszariadt az újtól, a váratlantól.

Meglepőnek tűnhet, hogy a történelmi körülmények - a gazdaság, a katonai erőviszonyok, a nemzeti mozgalmak - mérlegelése helyett most, az 1792. évi trónváltozás kapcsán lélektani kitérőre vállalkoztunk.

Clemens Lothar Metternich herceg (1773-1859)

Metternich arcképe

Rajna-vidéki származású diplomata és politikus, az 1848 előtti Habsburg Birodalom legfőbb vezetője. 1815-ben a bécsi kongresszuson alakította ki azt a tartós külpolitikai stabilitást, amelyet Szent Szövetségi rendszernek neveznek, s amelyet nagy ügyességgel tartott fenn évtizedeken át. Államkancellárként formailag csak a birodalom külügyeinek irányítója volt, de befolyása - főként az uralkodásra alkalmatlan Ferdinánd császár-király mellett - minden lényeges kérdésre kiterjedt. Személyesen irányította a birodalom vezetésének magyarországi politikáját. Ellenzékiek, reformerek, forradalmárok között nem volt hajlandó különbséget tenni - minden különvéleményt felforgatónak tartott. Rugalmatlan, doktriner, a valóságos folyamatok felismerésére képtelen politizálása az 1840-es évekre a birodalmat válságba sodorta. 1848-ban emigrációba vonult, majd visszatért Bécsbe és az új birodalmi vezetéssel osztotta meg változatlan politikai nézeteit.

Az uralkodók személye azonban a korban rendkívül fontos, hiszen csakugyan uralkodnak: meghatározzák a kormánypolitikát, kiválasztják a legfelsőbb vezetőket, és napról napra döntenek. Elhatározzák - ha

Az Osztrák Birodalom címere, 1815

rajtuk múlik -, hogy háború legyen-e vagy béke, hogy megkegyelmezzenek-e egy elítéltnek, hogy kinek adjanak grófi címet, hogy összehívják-e a magyar országgyűlést és így tovább. I. Ferenc óvatosan bánt a hirtelen rá szakadt örökséggel. Eleinte gyermek- és ifjúkori nevelőinek adott a kormányzásban nagy befolyást. Később stabil, megbízható, és csak tőle függő személyekre bízta az adminisztrációt. Ilyen volt birodalma vezető embere, Metternich államkancellár (lényegében a külügyminiszter), aki a Rajna-vidékről származott, itt nem volt társadalmi beágyazottsága, s akire mindvégig hallgatott. A „metternichi rendszer" túlélte a „ferenci abszolutizmust", hiszen 1848-ig tartott...

I. Ferenc következetesen elutasította, hogy bármely nemzeti mozgalomnak kedvezzen. Sőt megpróbálkozott azzal - utoljára a Habsburg Birodalomban -, hogy különleges, „birodalmi patriotizmust", birodalmi hazafiságot teremtsen. A Napóleon elleni háborúk idején, a 19. század elején kezdtek ilyen irányú propagandába, amikor a tömeghadseregek felállításához, lendületbe hozásához szellemi munícióra is szükség volt. Az oroszok, a hollandok, a poroszok (északnémetek), spanyolokjoggal hivatkoztak a maguk nemzetére, amikor a „francia hódítók" ellen mozgósítottak. Bécsből most arra tettek kísérletet, hogy a császár, és rajta keresztül a birodalom iránt ébresszenek pozitív érzelmeket. Szükség lett volna erre, mert a birodalom formailag 1804-ben újjáalakult. I. Ferenc felvette az „osztrák császár" címét, vagyis új császárságot alapított azokból a tartományokból, amelyek ténylegesen is az uralma alá tartoztak. Eddig a Habsburgok a lényegében csak névben létező Német-római Birodalom császárai voltak. Ez a cím formailag jóval nagyobb területre terjedt ki, de nem járt tényleges hatalommal. 1804 után az új Osztrák Császársághoz próbálták „kitalálni" az új alattvalókat, akik majd ehhez a vadonatúj császársághoz igázod-

nak. A kísérlet teljes kudarccal járt. Magyarország soha nem ismerte el, hogy a megkérdezése nélkül alapított császárságba került volna. Az Osztrák Császárság a magyar államjogi felfogás szerint kívül van Magyarországon, attól nyugatra kezdődik. De a többi ébredező nemzeti mozgalom is saját országára-tartományára figyelt. A milánói olasz, a prágai cseh, az újvidéki szerb dehogy akart fekete-sárga jelképeket sajátjaként elfogadni - hiszen ekkor terjedtek el a mára már hivatalossá vált nemzeti színek, zászlók.

A korábbi évtizedekben nem volt szükség a fennálló rendszerek eszmei igazolására. Az uralkodók egyszerűen „isten kegyelméből" uralkodtak és punktum. Egymás közt csereberélték, házasságokkal vagy háborúkkal gyarapították vagy csökkentették birodalmukat - „népeiknek" ebbe nem volt beleszólása. A nagy francia forradalom ott győzelemre vitte a „népfelség" elvét, s az ébredező nemzeti mozgalmak egyik legfőbb, néha csak óvatosan megfogalmazott követelése volt, hogy beleszóljanak sorsuk intézésébe. A 19. századtól tehát el kellett fogadtatni az alattvalókkal, hogy miért is tartoznak éppen abba az országba, miért is az a dinasztia uralkodik felettük. Az egyik lehetséges magyarázó elv a nemzeti volt. Spanyolország királya - akár alkotmányosan uralkodott, akár nem - „spanyol" király volt, úgy tekintette magát, mint akit a nemzet élére állítottak. Bécsben a Habsburgok nem mondhattak ilyet (még a németek nevében sem, hiszen a németek többsége nem tartozott uralmuk alá). A „birodalmi patriotizmus" felélesztése nem sikerült. Maradt a vallásos alapzat, az, hogy „isten kegyelméből" uralkodnak, amihez 1815 után az európai rend vallásos igazolása kapcsolódott: a konzervatív hatalmak; Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom „Szent Szövetséget" alkotott, olyan szerződéses viszonyt teremtett, amely a „szentháromság nevében" egyesíti őket. A velük szembefordulókat az istentelenség vádja fenyegette - komoly vád egy alapjában még vallásos Európában. Innen származik a merev külpolitikai rendszer elnevezése: szentszövetségi rendszer. (Noha elvileg a szent szövetség Nyugat-Európára nem terjedt ki.)

Inszurgens katona. Színezett rézmetszet, 1816

I. Ferenc nem nyerte meg népei szívét, de elődjétől eltérően nem is szított viszályt közöttük. Bár felmerült egyszer-kétszer, hogy valamilyen, a nemesi képviseleten alapuló birodalmi szintű országgyűlést lehetne szervezni, érdemben ezzel nem próbálkoztak. Maradt az „atyai" abszolutizmus, a nemzeti mozgalmak elutasítása. Magyar szemmel sokszor „német világnak" látják, láttatják a 19. század első évtizedeit - tévesen. A központi kormányzat nyelve a német volt ugyan, de a német nemzeti mozgalomnak éppúgy nem adtak teret, mint ahogy a többinek sem. Metternich rendőri rendszerének figyelme nemcsak a Habsburg Birodalomra, hanem valamennyi német területre kiterjedt, s az államkancellár, ha kellett, német fejedelmeket is megleckéztetett: túl messzire men-

A Pest megyei lovas inszurgensek zászlója

Európa, 1815-1847

nek a német nemzeti mozgalommal való kacérkodásban. Itáliáról pedig Metternich egyenesen azt mondta, hogy az csupán „földrajzi fogalom", az egységes Olaszország merő ábránd.

Metternich számára egyetlen nemzeti mozgalom sem lehetett „legitim", vagyis változásokat megalapozó. Mégis bekövetkeztek kül- és belpolitikai fordulatok, s ezeket a bécsi külpolitika fogcsikorgatva tudomásul vette. Ilyen volt az 1830. évi francia forradalom, amely Párizsban dinasztiacserével járt, s ilyen volt az 1815-ben létesített, Belgiumból és Hollandiából álló „nagyholland királyság" szétesése ugyancsak 1830-ban. Belgium önálló királysággá alakult. A változtathatatlanság szentszövetségi doktrínája megdőlt. Meghökkentő az a merevség, amellyel Metternich a kül- és belpolitikai változásokat elutasította. Alighanem a gyengeség felismerésén alapult ez a csökönyösség. A Habsburg Birodalom a másik négy hatalom (Poroszország, Oroszország, Franciaország, Anglia) mellett erőtlenebb volt. A terület és a népesség vetekedett a többi hatalméval, a gazdaság sem volt sokkal lemaradva. De a bennük élők lojalitása a leggyengébb volt. A brit matrózok büszkén lengették királyságuk zászlaját, az orosz

muzsikok messziről tisztelték a cár atyuskát, a poroszok elfogadták katonailag erős, megújulásra képes államukat, a franciák ébren tartották dicsőségük emlékét. Ugyanakkor az olasz carbonari-mozgalom összeesküvéseket szőtt a Habsburg-hatalom ellen, Magyarország mintegy a központi hatalom ellenzékét alkotta, a lengyelek újra magukkal vitték volna Galíciát egy egységes Lengyelországba, az erdélyi románok a Kárpátokon túlra tekingettek - ezek a tényezők, amelyre talán csak legyintgettek Bécsben, megáshatták - és meg is ásták - a birodalom sírját.

Nem csupán néhány birodalmi vezető maradt kívül, illetve szállott szembe a nemzeti mozgalmakkal. A birodalmi, nemzeti kötődésekkel nem rendelkező arisztokrácia, mint a múltból itt maradt képződmény, Metternichék körül csoportosult. A birodalmat igazgató felső hivatalnokság belelátta az értelmet az egész rendszer fenntartásába (például azt gondolták, hogy ha nem tartanak rendet, akkor a nemzetiségek egymás torkának esnek). Végül itt volt a hadsereg, pontosabban annak tisztikara, amely csak császára iránt érzett hűséget, és a belső rend fenntartását éppúgy vállalta, mint a külháborúkat. (A tisztikart, főleg az ifjabbakat, részben elérte azért a nemzeti mozgalmak hívása, s mint 1848-ban kiderült, a hadsereg lojalitása is megrendült.) A rendszer hatalmi szilárdságát emellett a II. Lipót alatt kiépíteni kezdett, és ekkorra már megszilárdult rendőri és titkosrendőri szervezet biztosította. Nem volt szabad sajtó, cenzúrázták a kiadványokat, a könyvbehozatalt is ellenőrizték. A tiltott, titkos szervezkedésnek nem voltak esélyei (ezt az 1794. évi magyar jakobinus összeesküvés is megmutatta). Legálisan, nyíltan pedig csak Magyarországon létezhetett politikai ellenzéki mozgalom, a magyar nemességé, amely 1830 táján reformmozgalommá fejlődött.

A ferenci-metternichi-szentszövetségi rendszer szilárdsága nem utolsósorban a legfelső vezetők elhatározottságán múlott.

I. Ferdinánd (magyar királyként V., 1793-1875)

V. Ferdinánd arcképe. Robert Theer vízfestménye

Habsburg-uralkodó, I. Ferdinánd néven osztrák császár (1835-1848), V. Ferdinánd néven magyar király (1835-1848). Uralkodásra alkalmatlan, akaratgyenge személyiség volt, helyette az 1848-as forradalomig az Államértekezlet *(Staatskonferenz)* irányította a birodalmat, 1848 márciusától pedig az osztrák és a magyar kormány kezében volt az irányítás. 1848 júniusától szeptemberig névleges hatalma is megszűnt, amikor a nyugati birodalomfélben János főherceg, Magyarországon István főherceg gyakorolta az államfői jogokat. 1848. december 2-án végleg lemondatták, haláláig visszavonultan élt a prágai Hradzsinban.

A természet törvénye szerint I. Ferenc azonban 1835-ben meghalt. A törvényes rend szerint legidősebb fiának, Ferdinándnak kellett őt a trónon követnie.

Ferdinánddal azonban volt egy kis gond: alkalmatlan volt az uralkodásra. Túlzó az a megállapítás, mintha elmebeteg lett volna. Környezetében kiigazodott, a mindennapok világában, mondjuk kisiparosként, bizonyára helyt állott volna. Szellemileg volt gyenge, erélytelen - nem tudott dönteni. Márpedig az uralkodás mindennapi döntést kíván. Az utód képességeit mérlegelve már az 1820-as években felmerült, hogy Ferdinándot valahogyan ki kellene hagyni az uralkodók sorából (például lemondatják, mint ahogy ez 1848 végén meg is történt), de a nyilván elfogult atya, I. Ferenc mellett ebben a döntő szót Metternich mondta ki. Márpedig neki nagyon is megfelelt egy ilyen gyenge uralkodó, mert akkor ő dönthetett, ő uralkodhatott helyette. A ravasz államkancellár el is fogadtatott I. Ferenccel egy ilyen politikai végrendeletet, ám hasztalan lobogtatta annak halála után. A család tagjai, a főhercegek, és persze más birodalmi vezetők, elsősorban Metternich nagy riválisa, Kolovvrat gróf államminiszter, fellázadtak e megoldás ellen. Ferdinándot már nem tudták fél-

re tenni, ám melléje afféle régenstanácsot szerveztek. Vagyis létrejött egy testület, az államkonferencia (vagy államértekezlet), amely az uralkodó helyett döntött. Tagja lett két főherceg, Ferenc Károly trónörökös és Lajos, továbbá Metternich és Kolowrat. (Alkalmanként más tagokat is bevontak a tanácskozásokba, a napirendtől függően.) A legfőbb vezetők között azonban ritkán alakult ki rövid idő alatt egyetértés. Ennek folytán a birodalom legfelsőbb vezetése megbénult - visszatekintve némi joggal mondhatjuk, hogy sodródott az 1848. évi forradalom felé.

Az 1840-es években újra megkezdődött a Habsburg-család némely tagjai és egyes

Ferenc József ifjúkori képmása

birodalmi vezetők között az alkudozás-tervezgetés: ennek a rendszernek valahogyan véget kellene vetni, Metternichet el kellene távolítani, és egy népszerűbb rendszert kellene kialakítani. De ki kerüljön a trónra? Ferenc Károly (Ferdinánd öccse) következett volna, de ő már kompromittálódott ebben a rendszerben, emellett a színházon kívül vajmi kevés dolog érdekelte, tőle sem lehetett semmi jót; megújulást, dinamizmust várni. A tervek ezért elnapolódtak arra az időre, amikor a következő trónörökös, Ferenc Károly fia, Ferenc József el nem éri a Habsburg-házi törvények szerinti nagykorúságot, a tizennyolc esztendőt (ez 1848 augusztusában következett volna be), s akkor lehetett volna egy államcsínyt végrehajtani. De közbejött a forradalom...

József (1776-1847)

József nádor képmása. Barabás Miklós olajfestménye

Habsburg-főherceg, Magyarország nádora (1796-1847). Fiatalon, a Habsburg-dinasztia bizalmából került az ország élére. Budára költözve fokozatosan azonosult a magyar rendi alkotmányos állásponttal, az adott keretek között érvelt Magyarország önállósága, fejlesztésének szükségessége mellett. Mindezért népszerűtlenné vált Bécsben és állandósult ellentéte Metternichhel. Fél évszázados nádorsága alatt óvakodott az elhamarkodott döntésektől, feladatának az államjogi és politikai ellentétek kiegyenlítését tartotta. Nagy érdemei vannak Pest városának fejlesztésében.

Különböző jövőképek

Egy nagyszabású átalakulási program jövőképet igényel. Részint azért, hogy minél több embert megnyerjenek, részint pedig azért, hogy a program részelemei ellentmondásmentesen illeszkedjenek egymáshoz. A magyar reformok megfogalmazói polgári Magyarországot óhajtottak. Annyiban nem is volt nehéz dolguk, hogy a nyugat-európai országokra (a merészebbek Amerikára) hivatkoztak: mindaz, amit el akarnak érni, másutt már megvalósult. A nyugati „modellekre" való hivatkozás azonban nem maradt ellentmondás nélkül. A konzervatívok azzal példálództak, hogy „nyugaton" mekkora - a magyarországinál nagyobb - a szegénység, hogy Angliában a gyárak teremtette gazdagság kevesek kezében összpontosul, mellette soha nem látott méreteket ölt a munkásnyomor. Elmondhatták, mert igaz volt, hogy

Törvény a gyárak alapításáról, 1840

„1840:17. törvénycikkely. A gyárok jogviszonyairól

1. §. Aki törvény szerint kereskedést kezdhet, szabadon gyárt is állíthat fel, azaz oly intézetet, melyben ugyanazon ipar-készítménynek előállításához szükséges minden részletmunkát egy fővezérlet alatt készíttetnek.

2. §. Gyárok felállítására azonban képesek azon egyházi személyek is, egyenként mint egyetemben, és azon katonai szolgálatban lévők is, kik ingatlan vagyonnal bírnak, s azon gyárt kívánnak felállítani. Ily személyek azonban kötelesek egy eljárási címvezetőt kinevezni, kire a gyár vezérletét egyes részletében bízzák.

3. §. Hogyha a gyártó könyveinek törvény előtt fél próbát tevő hitelességet adatni kíván, ezeket a kereskedőkről szóló XVI-dik törvénycikkely 13-dik §. értelmében az illető törvényhatóság által törvényesíteni, s szintúgy mint a kereskedő rendesen vinni köteleztetik.

4. §. Ha a gyártó felesége magának követelései iránt csődület esetére biztosítást kíván szerezni, hozományát, hitbérét és jegyajándékát a kereskedőkről szóló XVI-dik törvénycikkely 9-dik §-nak rendelete szerint ugyanazon hatóságnál köteles bejegyeztetni, melynél férje könyveit törvényesítette.

5. §. A gyártó intézetében mindennemű mesterséget (Gewerbe) űző segédmunkásokat szabadon alkalmazhat.

6. §. Oly gyermekeket, kik 12-dík évöket még el nem érték, csak oly gyári munkákra lehet alkalmaztatni, melyek azonfelül, hogy egészségüknek sem ártalmasak, testi kifejlődésüket nem akadályoztatják. A gyártó azonban azokat is, kik ezen időt elérték, de a 16. évet meg nem haladták, naponta, erejökhöz mért munkára kilenc óránál tovább nem fordíthatja, s ezen kilenc órai munka sem lehet folytonos, de egy óra nyugidő által félbeszakasztandó.

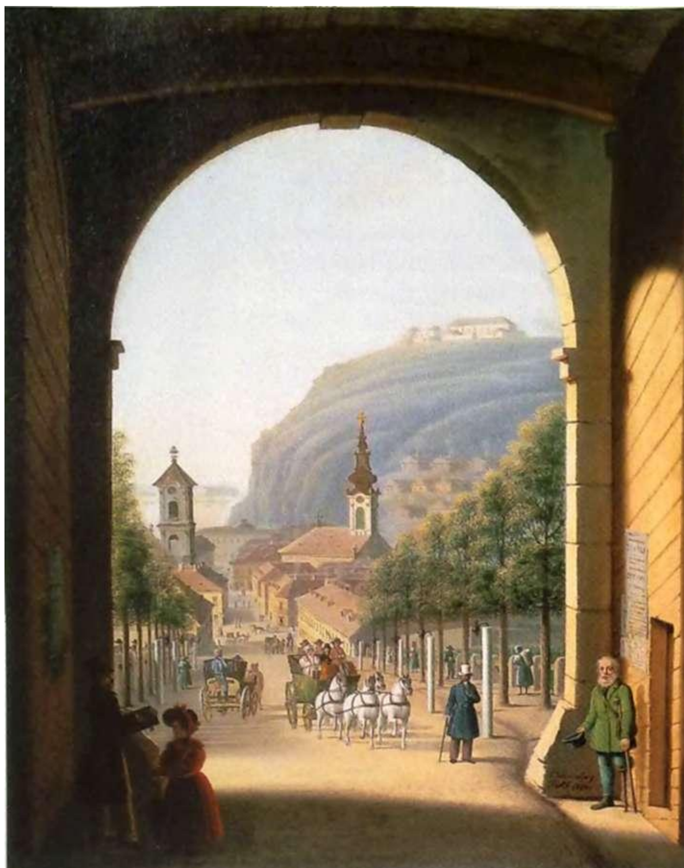
7. §. Ami különben a kereskedők és segédszemélyzetök közti kölcsönös viszonyokról az illető törvénycikkely 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33. és 34-dik §§-aiban rendeltetett, az a gyártókra és segédszemélyzetökre is kiterjed. A közönséges munkásoknak bére minden héten kifizetendő, a felmondási idő pedig közönséges munkásoknál és mesterlegényeknél, ha ezirant különös szerződés nem köttetett, nyolc napra határoztatik.

8. §. A gyártási munkához szükséges épületek a katonaszállásolástól mentek.

9. §. A gyártó gyárműveit mind gyárában, mind külön boltban, ahol akarja, nagyban (in grosso) és részletesen (en detail) eladhatja, s raktárt (Niederlage) szabadon nyithat.

10. §. A törvénynek minden rendeletei, melyek a kereskedőkről és kereskedésről szólanak, a gyármüvek eladására is terjednek, akár ez a gyártó, akár valamely közbenjáró személy által eszközöltetik.

11. §. A csődületi tömegnek (Concursmasse) gyároknál is van joga a gyártást és eladást addig folytatni, míg minden meglévő anyagszerek fel nem dolgoztatnak s el nem adatnak."

A tabáni kapu kéregető koldussal. Warságh Jakab festménye, 1836

az 1840-es évek Franciaországában a népesség egészéhez viszonyítva kevesebb polgár rendelkezik választójoggal, mint Magyarországon; vagy hogy Amerika azért nem lehet példa, mert ott történelmi előzmények nélkül foghattak hozzá egy demokratikus rendszer kiépítéséhez és így tovább. A cenzúra viszonyai között is viszonylag szabad vita bontakozott ki Magyarországon a nyugati példák követendő és elvetendő elemeiről. De nemcsak arról, hogy mit lehetne átvenni a már létező példákból, hanem arról is, hogy a nyugati országok politikusai és gondolkodói a saját országukban milyen változtatásokra gondolnak.

Nem lehetne leegyszerűsíteni a reformkoriak jövőképére irányuló kérdezősködésünket azzal, hogy voltaképpen „kapitalizmust akartak"? Nos, erre a kérdésre nem lehet igennel válaszolnunk, főként ha a 19-20. század megvalósult kapitalizmusára gondolunk. A reformkoriak azt remélték - Nyugat-Európa liberálisaival összhangban -, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek inkább csökkennek, a szegények és gazdagok közötti különbség lassan-lassan eltűnik, egy középosztályi, vagyis elsöprő többségében közepes módú emberekből álló társadalom fog kifejlődni. Széchenyi úgy fogalmazott, hogy „a lehető legnagyobb szám legnagyobb boldogságát" kívánja. Illúzió volt ez? Az utókor bölcsességével azt mondhatjuk, hogy igen. De vonzó, pozitív jövőkép nélkül lélektani lehetetlenség lett volna az átalakítás munkájának megkezdése.

A jövő távlatainak festése különben nem tartozott a magyar reformpolitikusok kedvenc foglalatosságai közé. A közvetlen feladatok voltak a fontosabbak, nem utolsósorban azon eszközök megtalálása, amelyek révén nemcsak elméletet, jövőképet lehetett alkotni, hanem a siker reményében lehetett a politikai küzdelmet folytatni.

A feladat nem volt könnyű. Abszolutista, változtatásra nem hajlandó államhatalom, gazdaságilag fejletlen ország, többségében írástudatlan társadalom, nagy tömegű, ám szegény nemesség, nemzetiségi ellentétek, a külpolitikai támasz hiánya - soroljuk tovább?

A politikai stratégia e körülmények között is sikerrel kecsegtető változatát az 1820-as, 1830-as évek fordulóján Wesselényi Miklós báró alkotta meg. Szerinte a régi, rendi, nemesi jogok arra talán mégis csak alkalmasak, hogy az újat meghirdessék, e keretek között tábort szervezzenek. Az ötvenkét vármegyében kell tehát szervezkedni, ott kell az országgyűlési követeknek programot adni. A bázis pedig a magyar köznemesség (mint láttuk, önmagában nem jelentéktelen csoport, a lakosság 5 százaléka). A választott taktika

Konzervatívok, liberálisok, demokraták

A ma is ismert, ma is vállalt - vagy alkalmanként szitokszóként használt - politikai áramlatok a 19. században alakultak ki. Elsőként a liberálisok léptek önálló politikai irányzatként a modern történelem színpadára. Az elnevezés - liberálisok - Spanyolországból származik, az 1812. évi úgynevezett cádizi alkotmány híveit gúnyolták evvel a szóval: szabadosok, szabadságoskodók - vagyis liberálisok. Hamarosan Európa-szerte vállalták e kifejezést azok, akik modern, polgári alkotmányosságot, parlamentarizmust, felelős kormányzatot, törvény előtti egyenlőséget kívántak teremteni. Liberális, modern alkotmányosság a 19. század elején csak Angliában létezett. Liberálisnak ott azt tekintették, aki a választójog kibővítésének, a szabadságjogok biztosításának híve, ellenzi a gyarmatokon a rabszolgaságot, további korlátokat kíván állítani a királyi hatalomnak.
A liberalizmus először 1830 után hódított a kontinensen. Spanyolország (ha időnként megszakítva is), Franciaország, Belgium és egy-két délnémet tartomány tekinthető a 19. század második harmadától liberális államrendszerűnek - természetesen mindegyikre ráfért a tökéletesítés. Mindenesetre a liberálisok ezekben az országokban kormányra juthattak. Másutt mindenütt ellenzékben maradni kényszerültek. A liberalizmus európai (legalábbis nyugat- és középeurópai) áttörése 1848-ban következett be. Mind több országban érvényesültek a szabadságjogok, liberális kormányzatok kezdtek működni. Az ellenforradalmak felülkerekedése visszaesést hozott, de a korábbi állapotok nem tértek vissza, illetve némi késéssel - a Habsburg Birodalomban például 1867 után - hozzáfogtak azért liberális államrendszerek kiépítéséhez. Még a Balkán-félsziget függetlenné vált államai is rögtön liberális alkotmányosságot léptettek életbe - noha ennek társadalmi feltételei hiányoztak.
A régi viszonyok híveit nevezték megőrzőknek, vagyis konzervatívoknak. Sokféle csoportosulás tartozott ide: a földbirtokosok, az arisztokrácia, a klérus, a királyi hatalom hívei. Ezek a politikai körök korábban magától értetődőnek tartották, hogy ők vannak hatalmon. A liberális kihívásra azonban választ kellett adniuk: milyen elvek jegyében, kinek a nevében kormányoznak egyáltalán? A válasz keresése vezetett előbb a konzervatív szellemi áramlat, majd a konzervatív politikai áramlat, végül a konzervatív pártok kialakulásához. Először Angliában teremtődtek meg annak feltételei, hogy mind a konzervatívok, mind a liberálisok kormányra juthassanak. Ott úgynevezett parlamenti váltógazdaság alakult ki. A két irányzat különbségei egyre kisebbek lettek, lassanlassan elmosódtak. A konzervatívok elfogadták a szabadságjogokat, a választójog kibővítését, a felelős kormányzat elvét - a liberálisok megbékéltek a királyság intézményrendszerével, az arisztokrácia fennmaradt kiváltságaival.
Az európai kontinens csak késéssel követte ezt a fejlődést. A pártalakulások is másként alakultak, mivel a kontinensen további pártok jöttek létre: agrárpártok, felekezeti pártok (katolikusok), a nemzeti kisebbségek pártjai, végül a század utolsó negyedében a munkáspártok. A legfontosabb fejlemény a demokrata pártok megjelenése volt.
A liberálisok és a demokraták megkülönböztetése ma már alig lehetséges, hiszen aki a liberalizmust vállalja, vállalja a demokratizmust is. A 19. században azonban éles volt a különbség. A demokraták fő követelése az általános választójog megadása volt, ezt a liberálisok veszélyesnek tartották: az „éretlen", vagyontalan, írástudatlan emberek kezébe kerülnek fontos döntések. A demokraták továbbá a teljes körű sajtószabadságot, a parlamentnek felelős kormány mindenre kiterjedő jogkörét, nem ritkán köztársaságot követeltek és szorgalmazták a meglévő kiváltságok eltörlését. A demokratáknak volt egy létező példaképe, egy 18. században alapított demokrácia: az Amerikai Egyesült Államok. Ez a létező demokrácia mintát, biztatást, erőt adott az európai demokratáknak.
A demokrácia első áttörését 1848 hozta meg. Ekkor, az általános választójog révén vált demokratikus országgá Svájc, Franciaország és az egyesülési folyamatot megkezdő Németország - azonban a demokrácia éppen az utóbbi nagyobb országokban nem tudott állandósulni.
A liberalizmus és a demokrácia közötti nehezen meghúzható határvonalat jelzi, hogy nagyon sok liberális politikus demokrata lett: az egyik legismertebb példa erre Kossuth Lajos, aki liberális ellenzéki politikusként indult, 1848-1849 során már egyértelműen demokratikus álláspontot képviselt, és 1849 utáni emigrációjában a demokratikus, önkormányzati Magyarország jövőképét vázolta fel. Számára is az Egyesült Államok volt a példakép.
A konzervatív-liberális-demokratikus pártfejlődés később és vontatottan bontakozott ki azokban az országokban, ahol a politikai működést nem tették lehetővé. Az 1848 előtti („reformkori") magyar liberalizmus, mivel volt rendi intézményrendszer, erőteljesebb lehetett, mint akár az osztrák, akár a porosz. A cári birodalomban csak az 1860-as években kapott némi mozgásteret a liberalizmus a helyi önkormányzatokban. A demokrácia tartós áttörését Nyugat-Európában is csak a 20. század hozta meg.

Védegyleti bál. Színezett acélmetszet

a megyéken keresztül elérendő országgyűlési többség révén lehetőséget ad a kezdeményező politizálásra - de ha szükséges, a visszavonulásra is alkalmat ad. Egy abszolutista ellentámadás esetén be lehet zárkózni a megyékbe, a szerveződés, a felkészülés ott is folytatható.

Az 1830-as években Kölcsey, Deák (és persze mások, az ellenzéki vezérkar) fejlesztette tovább ezt a koncepciót. És újabb szintre emelte az 1840-es években Kossuth. Az általa szerkesztett *Pesti Hírlap* révén 1841-től országos központ teremtődött. A *Hírlap* nem utasította a megyéket, nem „központosított", hanem híreket és tényeket közölt a megyékből. Szabolcs megtudhatta, mi történik Zalában, Békést befolyásolhatta, hogy hogyan döntött Bereg. Amikor Kossuthot 1844-ben eltávolították a szerkesztéstől, egy pillanatra úgy tűnt, nem lesz országos központ. Kossuth azonban a vereséget is javára tudta fordítani. Néhány hónap múlva egy rokonszenves, de nem nagy jövővel kecsegtető egyesülés, a *Védegylet* igazgatója lett. Most ebből a pozícióból, ezzel az egyesülettel lehetett központot teremteni. És ott volt a Pest városában tömörült nemesi és értelmiségi elit számára Pest vármegye közgyűlési terme. Pest megye, amely szavazati jogot adott a nem nemesi értelmiségieknek, egykorú elnevezéssel „vezérvármegyévé" vált, központi helyzete, méretei, értelmisége révén irányt, példaképet adott a többi megyének. Az 1847. évi pártalakulás csak betetőzte ezt a folyamatot.

Üvegpohár nemzeti színekkel és címerrel, 19. század első fele

Az 1830-as években a reformtáboron belül egyetlen másik alternatív elképzelés alakult ki: Széchenyi Istváné. A gróf szerint a változtatási terveknek az arisztokraták körében, következésképpen az intézményeket tekintve az elitet tömörítő Kaszinóban kell kiformálódnia, hogy azután a politikai tervek az országgyűlés felsőtábláján konkretizálódjanak. Elméletileg működhetett volna ez az elképzelés, Angliát is méltán említhették, említhetjük példájaként. Csakhogy a magyar arisztokrácia - néhány tagjától eltekintve - összességében nem vállalkozott reformokra, inkább megmaradt a kivárás taktikája mellett. Széchenyi az 1840-es években anynyiban korrigálta elképzelését, hogy most már inkább Bécstől, a kormányzattól várta a kezdeményezést. Ennek érdekében programját is mérsékelte volna, és heves vitákba bonyolódott Kossuthtal.

Az 1840-es években pedig megjelent egy értelmiségi csoportosulás, amely meghaladni kívánta a Wesselényi kidolgozta politikai elképzelést. A centralisták lassúnak és kevés eredményt hozónak tartották a megyéken keresztül történő hosszú menetelést. Arra gondoltak, hogy egy határozott országgyűlési reformmal - a városoknak adott több szavazattal, amely kezdettől ott volt a reformkövetelések között - tartós liberális többséget teremtenek az országgyűlésen, amely majd erős központi végrehajtó hatalmat teremt. A központosító politikai gondolat nyomán alakult ki elnevezésük: centralisták. Egy harmadik elképzelés volt ez, amely azonban éppen első lépéseit tekintve bizonyult megvalósíthatatlannak, hiszen a felsőtábla és Bécs ellenállása egy közvetlen országgyűlési áttörést lehetetlenné tett.

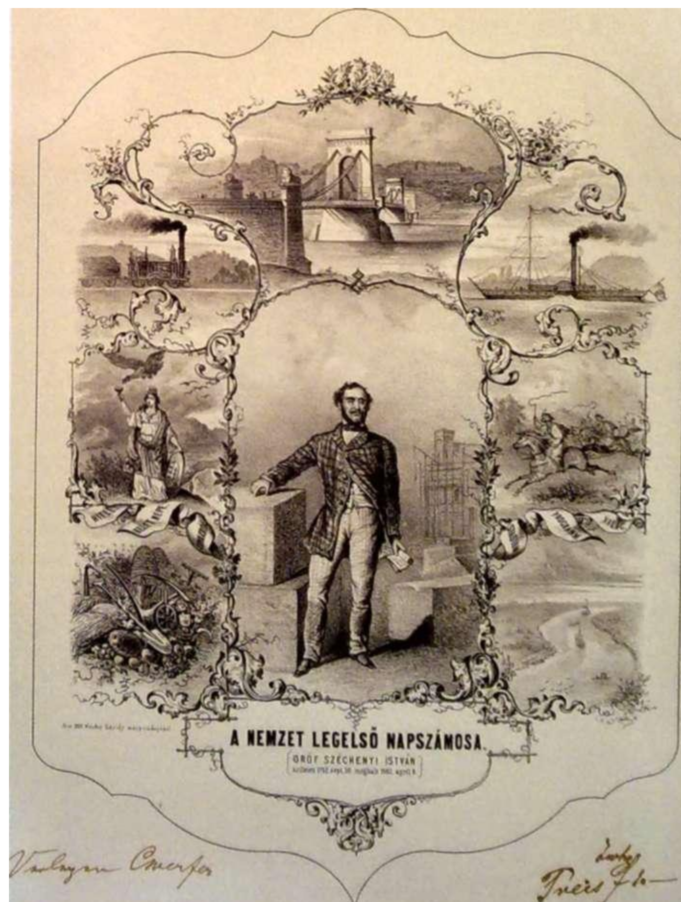
Járhatónak a Wesselényi-Kossuth-féle elképzelés bizonyult.

Szerény eredmények - a nagy áttörés

Ha valaki 1848 elején visszatekintett arra a két évtizedre, amelyet később „reformkornak" neveztek el, nem lehetett túlságosan elégedett. Egy-két reform elfogadtatása ugyan sikerült, de érdemi változás, átalakulás nem következett be. Fennmaradt a jobbágyrendszer, alig csökkent a gazdasági elmaradottság, nem változott a kormányrendszer. Ráadásul mintha nem meggyengültek, hanem erősödtek volna a konzervatív, állagőrző erők. A 19. század elejétől a 19. század közepéig Metternich volt a birodalom legfőbb vezetője; Magyarországon pedig a 18. század végétől, fél évszázadon át, haláláig, 1847-ig József nádor maradt a kormányzat irányítója. A konzervatív személyi folytonosság kiegészült az intézményivel. Nem változott az országgyűlés szerkezete, alig bővültek a nem nemesek jogai. Évszázadon át ugyanazt az alig változtatott tankönyvet használták az elemi iskolákban. Csak az államnyelv és vele a közép- és felsőfokú oktatás nyelvének változása, a latin helyett a magyar bevezetése tekinthető igazi nagy fordulatnak.

A reformerek, mint utaltunk rá, eleve nem számoltak gyors áttöréssel. A lassú tempó nem volt sokak ellenére. Közben szerveződhetett, erősödhetett a reformertábor, felkészülhetett a társadalom a modern gazdaság intézményeinek befogadására. Nem is volt eleve megszabott tempó, ütemterv. Számolni kellett például azzal, hogy csak háromévente van országgyűlés!

A 19. század közepe felé haladva azonban érződött, hogy ez a tempó nem lesz elégséges. Az ipari forradalom elérte a Habsburg Birodalom nyugati tartományait. Amíg csak a nemesek ismerték fel és kezdték hangoztatni a jobbágyrendszer tarthatatlanságát, addig a jobbágyfelszabadítás nem látszott rendkívül sürgetőnek. A társadalom belső feszültségei azonban jelezték, hogy az erjedés immár a jobbágyságot is elérte. 1846-ban Galíciában jobbágyfelkelés tört ki. „Menjünk, különben menettetünk" - kezdte hangoztatni Kossuth. A reformmozgalom politikai taktikája az 1848 előtti utolsó hónapokban kezdett megváltozni. Nem egyes reformok elfogadtatása volt

Széchenyi István gondolatai. Litográfia

Reform és forradalom

Reform és forradalom látszólag a társadalom és az államélet átalakításának két teljesen különböző eszköze. Pedig, ha a forradalom nemzetközi, latin kifejezését, *arevolúciát* illesztjük az ugyancsak latin eredetű *reform* mellé, mindjárt feltűnik a hasonlóság.

A reform újjáformálást jelent, vagyis azt, hogy valaminek visszaadják eredeti alakját. A szót a 16. századi vallási megújítás, a reformáció hívei kezdték használni. Szerintük a római katolikus egyház eltért eredeti tanaitól és felépítésétől, vissza kell azt vezetni az eredeti alapokra, újjá kell formálni. A reformáció egyik egyházát is reformátusnak nevezik. A reform kifejezése a hitéleti vitákból azután átkerült a politikai életbe. Lassan elveszítette eredeti jelentését, azt, hogy vissza kell hozni valaha megvolt eredeti állapotába a fennállót. A reform általában véve jelölt változtatást, fejlesztést, alakítást. A fokozatosság fontos ismérve maradt a reformnak.

A forradalom ehhez képest ijesztő változásokat ígért. Ám eredetileg ez a szó (mármint a revolúció) visszafejlesztést jelentett, azt, hogy sok-sok úttévesztés után a fejlődést visszahozzák eredeti alapjaira. A szó még abból az időből származik, amikor a történelmet körforgásszerűen képzelték el, akként, hogy a történelem egy nagy kört leírva elkezdi ismételni önmagát. A revolúció itt az új kezdetet, az újrakezdést ígérte, s ez a jelentéselem fejlődött tovább. A revolúció azt jelenti, hogy mindent az alapokig menően lerombolnak és átalakítanak. A magyar forradalom szónak csak látszólag nincs köze a körforgáshoz! A forr igéből származik, amely körbeáramlást, körben forgást jelent - amikor a szót megalkották a nyelvújítás idején, a legmegfelelőbb magyar változatot találták meg.

Az első, 17. századi forradalmak (a holland és az angol) egyedinek, esetlegesnek tűntek. Ám a nagy francia forradalom 1789-től bekövetkező eseményei igényt tartottak arra, hogy az egész történelem számára irányt mutassanak. Ahogyan Franciaország 1789 után teljesen átalakult; a forradalom hívei, a forradalmárok szerint ez a jövő várt egész Európára. Forradalmak fognak kitörni, vagy azokat ki lehet robbantani, és ennek nyomán előbb az egyes országok, majd egész Európa viszonylag gyorsan átalakul. A jövőkép persze különbözött, az elképzelések a politikai egyenlőségtől a vagyoni egyenlőségig terjedtek. A francia forradalom bizonyos vívmányai Napóleon hódításai nyomán megjelentek ugyan Európában, de spontán forradalmak azokban az években nem törtek ki. A francia forradalom ellenségei viszont minden rosszat a forradalomnak tulajdonítottak, büszkén vállalták az „ellenforradalmi" jelzőt, és olyan rendszert akartak kialakítani, ahol nincs esélye semmilyen alulról kezdeményezett forradalomnak.

Forradalmi mozgalmak fel-felbukkantak a 19. század első két évtizedében, de azokat rendre sikerült elfojtani. 1830-ban azonban Párizsban újabb forradalom tört ki, amely elsöpörte a Bourbon-dinasztiát (egy mellékág került a trónra) és hatása nyomán Európa-szerte több helyütt változások mentek végbe. Az 1830-as párizsi (és az 1830. évi belga) forradalom megmutatta, hogy a forradalmi eseményekből nem feltétlenül következik a káosz, a rombolás - egy stabilabb, a társadalom számára elfogadhatóbb politikai rendszer is létrejöhet a forradalom nyomán. 1830-tól kezdve tehát, bár a forradalmat mint eszközt a legtöbben továbbra is elutasították, a forradalom nem volt többé az a fenyegető rém, mint 1789 után. A reform és a forradalom közti határvonal kezdett elmosódni, hiszen a reformmozgalomhoz is hozzátartozhatott a tömegnyomás, a népi követelések megfogalmazása, illetve a teljes átalakítás követelése. A forradalmat igenlők, bekövetkeztét várók pedig reálisabb reményeket fűztek a forradalomhoz, tűnőben volt a csodavárás.

1848 forradalmai ezért a reformerek számára is vállalhatóak voltak. Az uralkodók látszólag rugalmasan alkalmazkodtak a bekövetkezett eseményekhez. Meghajoltak a „népakarat" előtt, az eddigi liberális és demokratikus ellenzék tagjaiból neveztek ki kormányt. Megengedték új alkotmányok tervezgetését, sőt itt-ott, mint Magyarországon is, rövid idő alatti életbe léptetését. A forradalom nemzetközileg elismert, legitim tényezővé vált -1849-re már az orosz cár is elismerte az új francia köztársaságot. A19. század második felében csak Franciaországban (1870) és Spanyolországban voltak újabb forradalmak. A 20. század elején azután forradalmak egész sora rázta meg előbb Törökországot és a Balkánt, majd az első világháborús vereségek nyomán Kelet- és Közép-Európát (1917: Oroszország; 1918: Németország, Ausztria, Magyarország). Általában elmondható, hogy a történelemből kevesen és nehezen tanulnak. A forradalmak tanulsága nyomán azonban a reformok elfogadása iránti hajlandóság általában erősödött az uralmon lévők körében. A kommunizmus kelet-európai felbomlása 1989-1990-ben a forradalom és a reform között meghatározható átmeneti formák jegyében ment végbe.

a cél, hanem politikai áttörés elérése. Vagyis a Habsburg Birodalom egész államrendszerének megdöntése, a metternichi abszolutizmus felszámolása. Kossuthék érezték az abszolutizmus egész államrendszerének válságát, és érzékelték azt is, hogy egész Európa krízis felé közeledik.

Teljesen felesleges annak latolgatása, hogy az európai 1848-as forradalmak nélkül milyen eredményeket lehetett volna elérni az „utolsó" (utolsónak bizonyult) rendi országgyűlésen. A lényeg az, hogy az 1848-as forradalmi hullám nem érte készületlenül Magyarországot. Az áttörés, a következetes átalakulás programja készen állott. Két évtized reformpolitikájának és reformgondolkodásának eredményei beértek. Ezért lehetett sikeres az 1848-as áttörés. Magyarországon sikerült Európában először, még 1848 áprilisában, a forradalmi vívmányok törvénybe iktatása. Átalakult a társadalom, amely a jobbágyfelszabadítás és más társadalmi reformok révén egyenjogú állampolgárok társadalmává alakult. Megdőlt az abszolutizmus; népképviseleti parlament és annak felelős kormány jött létre. Az államélet átalakulásával pedig Magyarország teljes különállást ért el a Habsburg Birodalmon belül. Bécs megszűnt Magyarország számára hatalmi központ lenni.

A reformkor és 1848 egymást magyarázza, értelmezi. Nemcsak 1848 szereplői - Batthyány és kormányának tagjai, a tábornokok és kormánybiztosok - érkeztek a reformkorból, hanem politikai elképzeléseik is. Az 1848-as áttörés eredményessége, a szabadságharc sikerei bizonyítják a reformkori érdekegyesítő politika helyességét. (És 1848-1849 egyetlen nagy kudarca, a nemzetiségi kérdés, ugyancsak visszautal a reformkori mulasztásokra.)

A reformkor 1848-ban véget ért, célhoz ért. Új korszak kezdődött: a polgári Magyarország kora.

Széchenyi és Deák kora. Than Mór falképének részlete a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházában, 1875

Ajánlott irodalom

Csorba László-Velkey Ferenc: Reformkor és forradalom 1790-1849. Debrecen, 1998.

Deák Ágnes-Molnár András: Deák Ferenc. Budapest, 2003.

Devescovi Balázs: Eötvös József. Pozsony, 2007.

Gergely András: Széchenyi István. Pozsony, 2006.

Kecskeméti Károly: A magyar liberalizmus 1790-1848. Budapest, 2008.

Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete 1790-1867. Vác, 2002.

Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Budapest, 2002.

Magyarország története a 19. században. Szerkesztette: *Gergely András.* Budapest, 2005.

Magyarország története tíz kötetben. 5. Magyarország története 1790-1848. Főszerkesztő: *Méret Gyula.* Budapest, 1983.

Miskolczy Ambrus: A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről". Budapest, 2006.

Molnár András: Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz. Budapest, 2007.

Oplatka András: Széchenyi István. Budapest, 2005.

Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története I—II. Budapest, 1995-1999.

Szabad György: Kossuth irányadása. Budapest, 2002.

Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Budapest, 2007.

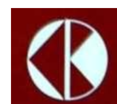
Závodszky Géza: Szabadság csillaga. Magyar történet 1790-1849. Budapest, 2007.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

Főszerkesztő Romsics Ignác

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu